ІНДЕКС 74330

НАУКА І СУСПІЛЬСТВО

5/6 2015

«ШЕВЧЕНКО ЄДНАЄ УКРАЇНУ»

Василь Кремень

Під такою назвою в Україні розпочалася Всеукраїнська культурно-мистецька, суспільно-політична, науково-просвітницька Акція, організаторами якої виступили Товариство «Знання» України, Національна спілка письменників України, Національна спілка майстрів народної творчості України, Асоціація працівників засобів масової інформації, Асоціація «Спадщина України», Благодійний фонд «Український рушник», Профспілка працівників культури України, Український центр прямої демократії та Університет сучасних знань.

Лілія Гриневич

Оргкомітет Акції очолює Президент Національної академії педагогічних наук України, Президент Товариства «Знання» України, академік Василь Кремень.
Заступники голови Оргкомітету:
Василь Кушерець – Голова правління Товариства «Знання» України, Президент Університету сучасних знань, доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки;
Віктор Петренко – Голова ради Асоціації працівників засобів масової інформації України, перший віце-президент Євразійської Академії телебачення і радіо, кандидат історичних наук, заслужений працівник культури України;
Микола Степаненко – Голова Благодійного фонду «Український рушник».
Опікунську раду Акції очолює Лілія Гриневич – голова Комітету з питань науки та освіти Верховної Ради України.
Заступники Голови Опікунської ради:
Ігор Ліховий – перший заступник Міністра культури України;
Богдан Червак – перший заступник Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України.
Художню раду Акції очолює Євген Шевченко – Голова Національної спілки майстрів народної творчості України.
Заступники Голови Художньої ради:
Лідія Орел – заслужений працівник культури України;
Тамара Степаненко – керівник художньої майстерні Товариства «Український сувенір».

Головна мета Акції – проведення впродовж 2015–2016 років низки всеукраїнських заходів, спрямованих на утвердження у суспільстві гордості за свій народ і свою державу, формування атмосфери суспільної злагоди, розуміння необхідності плідної співпраці всіх гілок влади, конструктивного діалогу різних політичних сил країни, зміцнення економічної могутності, розвиток народної творчості, традицій, культурного і духовного надбання країни, піднесення її міжнародного авторитету.

НАУКА І СУСПІЛЬСТВО

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ РАКУРС

ТРАВЕНЬ-ЧЕРВЕНЬ 2015

Щомісячний науково-популярний
і літературно-художній ілюстрований журнал

ЗАСНОВАНО У СЕРПНІ 1923 РОКУ
ЗАСНОВНИК: ПРАВЛІННЯ
ТОВАРИСТВА «ЗНАННЯ» УКРАЇНИ
ВИДАВЕЦЬ: УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР
ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ

© журнал «Наука і суспільство» , 2015

У НОМЕРІ:

2 УКРАНСЬКЕ ФІЛОСОФСЬКЕ ОСЯГНЕННЯ СВІТУ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР
КРЕМЕНЬ В.
Інтелект нації: роздуми про роль інтелігенції в державотворенні України

10 ДУХОВНИЙ СВІТ УКРАЇНИ І УКРАЇНЦІВ: ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ І ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ
КУШЕРЕЦЬ В.
Тарас Григорович Шевченко: приклад утвердження людяності

22 **ГРИНІВ О.**
Історична місія України: геополітичний і моральний виміри

30 **ОКОЛІТЕНКО Н.**
Відчуття кворуму

33 Шевченко єднає Україну

43 ПОСТАТІ: ВОНИ СТОЯЛИ БІЛЯ ВИТОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ
ВЕРХОВИНЕЦЬ Я.
Він подарував нам велику книгу ігор з піснями для дітей

51 ДО ДНЯ ПЕРЕМОГИ
ДУБОВ В.
Велика Перемога

55 22 ЧЕРВНЯ – ДЕНЬ СКОРБОТИ І ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ВІЙНИ В УКРАЇНІ
ГВАРДІОНОВ Б.
У полум'ї кривавої, але праведної війни...

62 10 ТРАВНЯ – ДЕНЬ МАТЕРІ
ДОВЖЕНКО О.
Мати

66 НАШ КАЛЕНДАР

69 МИСТЕЦЬКА ПАНОРАМА
ЛАМОНОВА О.
«Слово про Ігорів похід» Івана Селіванова

Шановні друзі!

Триває передплата на журнал на ІІ півріччя 2015 року. Нагадуємо шанувальникам «Науки і суспільства», що журнал можна передплатити у будь-якому найближчому до Вас відділенні зв'язку.

Крім того, оформити передплату можна, скориставшись послугою «Передплата on-line» на корпоративному сайті ДП «Преса» www.presa.ua.

Журнал «Наука і суспільство» і надалі намагатиметься бути цікавим, потрібним людям виданням, активно відповідатиме на всі читацькі запити й побажання (звичайно, найбільш цікаві листи будуть надруковані на його сторінках) щодо тематичного насичення та якості матеріалів.

Індекс видання
74330

ІНТЕЛЕКТ НАЦІЇ: РОЗДУМИ ПРО РОЛЬ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ДЕРЖАВОТВОРЕННІ УКРАЇНИ

Василь Кремень,
президент НАПН України,
Президент Товариства «Знання» України,
академік НАНУ

Влада, ринок, вигода, політична доцільність, коаліція, вибори, корупція... Ці поняття стали прикметним складником нашого сьогодення. Коли народ на очах бідніє, а найбільші багатії в країні, навіть за умов війни, тільки багатіють, нерідко казково, то створюється враження, що вже немає великих цілей, стратегічних завдань і відповідальності перед Богом і людьми. У безлічі партійних гасел і запалі боротьби за владу якось призабуваються, відступають на другий план проблеми духовного розвитку та головного його структурного компонента — інтелігенції. Може, для когось це виправдано вимогами часу. Але чи виправдано відсувати на маргінеси інтелігенцію, без якої не буде ні освіти, ні мистецтва, ні культури? Особливо гостро постає питання про інтелігенцію сьогодні, у чому її сутність, роль і призначення?

Ґенеза інтелігенції

В останні роки дедалі частіше в наших засобах масової інформації, у публіцистиці поняттю «інтелігенція» протиставляється поняття «інтелектуал». Утверджується думка, що інтелігенція рухається до свого природного кінця, оскільки саме поняття втратило реальне значення й перетворилося на свого роду мовну «декоративну прикрасу», котра не має соціального смислу. Що інтелігенція виконала свою функцію — допомогла народу вийти з пітьми й рабства і тепер може й повинна разом із цим народом робити те, що й декларувалося: працювати на спільне благо за спеціальністю. Згідно з такою логікою суспільству сьогодні потрібні середній клас, нормальні закони, економічна стабільність, а не інтелігенція, що втратила своє практичне значення й «відійшла» як фактичний носій особистісної свідомості. Невже суспільство остаточно перетворилося на суму технологій, про яку попереджав польський письменник С.Лем? І вже совість, обов'язок, думання про народ поступилися місцем капіталу, бізнесу, боротьбі за власність? Невже вичерпали себе ідейні шукання, релігійне подвижництво, відповідальність за долю країни та її подальший розвиток?

Безперечно, наша економізована епоха, «огрошовлені» виробництво і культура вносять корективи у світогляд, у ціннісні орієнтири, що змушує кожну мислячу людину переглядати своє ставлення до дійсності. Але чи не занадто різко ми інколи розлучаємося з тим, що тривалий час плідно працювало на суспільство, на формування нації,

на її культуру? Звичайно, сучасні інноваційні підходи до осмислення нових реалій суспільного буття змушують критично ставитися до старих методів праці, догматизму, забобонів, примітивізму, віджилих ідей і цінностей, снобізму у ставленні до звичайної, без «статусу», людини. Проте є речі, котрі назавжди залишаються в житті народу, без яких він не може існувати, — мораль, історія, культура, мова, духовність. Творцем і носієм цього надбання була і є інтелігенція. Історія тільки підтверджує й увиразнює її визначальну роль у становленні і формуванні нашої держави. У чому вона полягає? І народ, і влада не можуть існувати без держави, яка об'єднує націю. У свою чергу, держава не може жити без національної ідеї. Нехай навіть сформульованої загально, але яку всі члени суспільства розуміють більш чи менш однаково. Можна пропонувати й розробляти різні форми держави і різні способи реалізації національної ідеї як ідеї державності. Але найбільш міцною є держава національна або та, яка вважає себе такою. Тут слово «нація» виступає не в етнічному значенні, а в тому, в якому цей термін вживає Організація Об'єднаних Націй, тобто в значенні певної державної єдності, як синонім слова «держава».

Водночас національна держава, про яку ми так багато говоримо і яку разом, попри все, будуємо, не може існувати без національної освіти, у середовищі якої й плекається національна самосвідомість. Національну самосвідомість формує національна інтелігенція, творча діяльність якої продукує науку, знання, мистецтво, культуру загалом. Звідси — необхідність наявності в самодостатній державі здорової, активної інтелігенції.

Але що таке інтелігенція і які основні віхи її розвитку? Відповідь на це питання дає змогу визначити її роль у творенні сучасної освіти, або «суспільства знань» як основи модернізації Української держави. Термін «інтелігенція» набув в Україні потужного звучання в 60-ті роки XIX століття. Уявлення про неї спочатку було своєрідним синонімом колективної совісті і просвітництва. Згодом концепт інтелігенції стали пов'язувати з критицизмом — щодо феодальних та державних порядків і Російської, і Австро-Угорської імперій, до складу яких тоді входила Україна. На цій ниві формувалися стратегії розвитку української національної культури, виявлялася її самобутність у контексті національної свідомості з перспективою утворення незалежної держави. *У зв'язку з цим* інтелігенція *вважалася* як відносно цілісна група інтелектуально розвинених людей, об'єднаних спільною опозиційністю до існуючої влади. Інтелігент — це не лише представник інтелектуальної діяльності, *але й* людина високої ідеї, яка присвятила себе турботам про суспільну справу, служінню правді, істині, справедливості.

Існує давня традиція вважати інтелігенцію виключно вітчизняним феноменом. Проте історія і час свідчать, що інтелігенція наявна у всіх суспільствах, котрі оновлюються, якщо дивитися на неї як на певний ресурс модернізації — наставник, учитель неосвіченої маси, натхненник людей на благородні справи й діяльність. Звичайно, інтелігенцією не можна вважати ідейних мракобісів, різноманітних «ультра» — «лівих» і «правих», демагогів і спекулянтів від науки тощо.

В останні роки альтернативою інтелігенції стало поняття «інтелектуал». Це слово увійшло в словники французької мови в 90-ті роки XIX століття. Воно визначає професійний склад активно діяльної частини суспільства. На відміну від інтелігенції, інтелектуали переважно роз'єднані між собою, їх меншою мірою турбують проблеми народу, занепад моралі чи розквіт духовності. Безперечно, інтелектуали визначають процес продукування ідей. Інтелектуали можуть

перебувати в різних фазах стосунків із суспільством — бути *відчуженими* від нього, займати позицію зацікавленого або конструктивного критицизму, бути політично або соціально заангажованими. Інтелектуал — скоріше технологічне поняття, ніж софійне.

Традиційно ми все ж таки більше апелюємо до поняття «інтелігент». Для України характерним є прочитання цього терміна як певної сукупності людей, достатньо освічених, котрі професійно займаються розумовою працею, внутрішньо орієнтованих на дотримання принципів морально-етичного кодексу. Інтелігенція є творцем і носієм ідей, на основі яких розробляється стратегія розвитку суспільства. Водночас поняття «інтелігент» не таке однозначне. По-перше, у суспільній свідомості сформувався міф про інтелігенцію, яка завжди боролася з владою. Проте в комуністичний період про боротьбу або творення нових ідей *переважно* не могло бути й мови. У Тлумачному словнику російської мови (під ред. Ушакова, 1935 року видання) інтелігентом називається людина, соціальна поведінка якої характеризується браком волі, ваганнями, сумнівами. У повсякденному вжитку слово «інтелігент» могло звучати як презирливе звернення. Справою партії було «вилікувати» нову радянську інтелігенцію від «старих» хвороб: співпереживання, відповідальності, моральності, турботи про народ. Для цього її тримали на короткому повідку. Залежно від зміни курсу (десталінізація, «хрущовська відлига», «застій», «перебудова») мінялася довжина і жорсткість повідка. Про опір не могло бути й мови, найбільше заохочувався послух. У підсумку, щонайменше три покоління робили не те, що було потрібно, а те, що наказували, і не так, як потрібно, а « *как* положено». Було змарновано багато *зусиль,* занапащено мільйони життів. Наслідок – відомий: громіздка будова, яка з гуркотом розсипалася на наших очах, мала слабку інтелектуально-духовну основу. Радянська інтелігенція, позбавлена творчої ініціативи, не могла скріпити її своєю державною енергією і волею до дії.

Образно інтелігенцію можна подати як «душу» народу, а інтелектуалів — як його «дух». Зазвичай, вони не можуть повноцінно існувати й функціонувати одне без одного. Тому спроби від'єднати інтелігенцію від інтелектуалів мають неконструктивний характер. Мовою філософії — це спроби механістичного, а не творчого підходу до аналізу важливих суспільних феноменів, що, зрештою, призводять до спотворення суті інтелігенції, яка нібито вже за своїм визначенням не може не бути інтелектуальною.

Інтелігенція проти конформізму

Сутність інтелігенції — у її безкомпромісності. Проте кріпосне рабство в XIX і більшовицький терор у XX століттях в Україні — це атмосфера, в якій зростала й розвивалася наша інтелігенція. Звідси втрата в окремих випадках своєї автономності, схильність до конформізму. Безперечно, конформізм практично всіх людей, які вважають себе інтелігентами або традиційно сприймаються як належні до них, відіграв свою роль у формуванні негативного ставлення *до інтелігенції*. Якщо для інженера *й* техніка, військового *й* лікаря, за умови їхньої професійної компетентності, соціальний і культурний конформізм якось виправданий прагненням робити свою справу і тому є справді конформізмом, то для людей, як раніше казали, «вільних професій», він легко трансформується в рептильне *пристосовуванство* і рабську покірність. Лицемірство, обман, фальш були притаманні і можновладцям, і народові. Поваги інтелігенції, котра розглядається спрощено (по «робітничо-селянському») й безпідставно як певне ціле, це не додає. Неінтелігентність інтелігенції, її невідповідність своїй власній

ідеї — ось що лежить в основі нешанобливого до неї ставлення.

Звичка сліпо коритися й наслідувати авторитет, як правило, надуманий (згадаймо псевдокульт Л.Брежнєва), виявилася згубною, коли в спробі відійти від колишніх помилок наша інтелігенція вдалася до нонконформізму. Вона зрозуміла нове як просте, пряме, лінійне заперечення старого, а відтак прийшла до нового конформізму. У такій ситуації марно сподіватися на «інтелектуальні прориви», інновації, творчі досягнення, динаміку технологічних, адміністративних, культурних, зрештою, освітніх трансформацій і перетворень. Змінилася тільки форма, зміст залишився. Це те ж саме, коли вчорашніх колгоспниць переодягають у національний одяг і *тільки це* видають за приклад вітчизняного відродження *та* розвиток національної свідомості.

Якщо говорити прямо, то безмежний конформізм і жорстка ультраопозиційність спричиняють непатріотизм, шовінізм, космополітизм, які є породженням некритичного захоплення своїми діяннями, а це призводить, здебільшого, до абсурдного наслідку.

Але міркувати лише так, означає свідомо збіднювати в полемічному запалі картину того, що відбувається. Насправді, тут мають місце і загальноцивілізаційні явища. Сутність їх полягає в тому, що в історії перемагає та спільнота (народ, плем'я, нація), яка добре опанувала науку *нагромадження,* вдосконалення, поширення та передачі відповідних знань, навиків і вмінь. Усе це, за визначенням, є справою інтелігенції. Необхідність задовольняти саме цю потребу й формує інтелігенцію. Адже тільки інтелігенція може впоратися з окресленими завданнями. Передусім — через освіту.

Освіта й інтелігенція

Упродовж усієї історії людства великі і малі спільноти завжди потребували спеціалістів, професійна підготовка та висока кваліфікація яких не тільки відповідали б вимогам часу, а й випереджали б їх. В умовах сучасного українського буття така потреба відчувається особливо гостро. Найбільш повно потребам суспільства відповідає розвиток науки, що його здійснюють професійні наукові працівники — творці нових знань, і вчені-дослідники — творці нових технологій. Як правило, *такі* спеціалісти високої кваліфікації є продуктами багаторічного вишколу. Здійснюється він через навчання, етапи якого — дошкільна підготовка, середня і вища освіта, вчений ступінь. Навчання — це інтелектуальна діяльність, напружена й відповідальна, яка не може не бути інтелігентною.

Саме такі сьогодні, як і завжди, етапи професійного становлення інтелігентної людини. Їх детально вивчають у системі інститутів *Національної академії* педагогічних наук України. В інтелектуальній діяльності особистість розвиває свій талант, аби реалізувати його з користю для себе, Вітчизни і, зрештою, для всього людства. А це неможливо без належної професійності. Тим часом становлення професійності неможливе без інтелігентності, котра, у свою чергу, є невіддільною від моральності. Виховання інтелігентності взаємопов'язане*, зокрема,* з реальним навчанням конкретної справи, яка має стати смислом життя.

Наука, знання, способи здобування, передачі та поширення знань є складниками освіти. Сюди ж потрібно додати питання світогляду, естетичного виховання та відтворення світу зовнішнього щодо людини та її світу внутрішнього. Вочевидь, освіта, як і культура, є полем безпосередньої діяльності інтелігенції. Адже нове знання завжди народжувалося в середовищі вчених, мислителів, інтелектуалів, письменників, художників — тобто інтелігенції. А в сучасному світі добробут, нерозривно пов'язані з ним безпека і надійність держави ще більшою мірою визначаються науково-технічними можливостями

та інтелектуальним потенціалом країни, якістю життя людей, рівнем демократії, правосвідомістю та розвитком суспільної моралі. Винятково важливу роль у створенні цих базових умов конкурентоспроможного суспільства відіграє наявність відповідальної інтелігенції.

Для еліти суспільства важливим є розуміння того, що інтелект нації, її «дух» і «душа» мають свої власні закони розвитку і є самодостатніми. Включення в освітній процес інтелектуально-інноваційної діяльності дає змогу визначити актуальні завдання подальшого розвитку. Але для продуктивного функціонування інтелігенції потрібне співтовариство інтелігентів, відчуття того, що праця відбувається в певній сфері духовності і взаєморозуміння, у певній культурологічній спільноті, котру потрібно було б назвати, услід за В.Вернадським, ноосферою. Щоправда, цей термін сьогодні часто вживається не зовсім за призначенням і подекуди інтерпретується досить вільно.

Якщо ж освіта замінюється освітянщиною, то суспільство має не сучасного спеціаліста і громадянина, а пострадянський непотріб. Інтелігенція перестає бути собою, оскільки їй нема куди й нема з ким іти. Настає час не відродження, а побутового виродження, духовного занепаду і деградації. Ухвалюються неконструктивні закони, еліта деморалізується, стає нездатною до ролі носія національної ідеї. Бар'єром для такої альтернативи повинна стати саме інтелігентна, інтелектуальна інтелігенція.

Освітянам, як носіям інтелігентності, необхідно зрозуміти й неухильно проводити лінію, згідно з якою інтелігенти тільки тоді і тільки тому є ними, якщо вони професійно займаються інтелектуальною працею. Немає інтелігента поза виробництвом і розвитком культури та знання, але й знання немає без інтелігенції. В освітньому процесі інтелігенція повинна виступати як цілісний організм, єдиний не лише генетично, концептуально, предметно-змістовно, а й соціально.

Інтелігенція: інтелектуальна діяльність, патріотизм

У нашому суспільстві тривалий час панувало досить своєрідне, навіть подвійне ставлення до інтелігенції. З одного боку, і ця позиція була дуже вагомою, спостерігалося шанобливе, сповнене пієтету ставлення до знання. Особливо яскраво це виявлялося, коли керівники держави були недостатньо освіченими, але по-своєму розумними людьми. Погано перекладена з англійської максима Ф.Бекона «знання — це сила», котра в оригіналі означає «знання — це могутність», «знання — це влада», зігрівала їм душу.

Водночас поняття інтелігентності, сама його сутність, парадигма наукового пізнання світу, парадигма морального — дискредитувалися, опошлювалися. Керівники радянського суспільства справжньої інтелігентності боялися, а проте співали їй дифірамби. Як наслідок – процвітали і цинізм, і світла віра в розум та знання. Якщо для результативної конкретики потрібні були ще й певні наукові дослідження, то їх підтримували. Вивчай, досліджуй, тільки не торкайся світоглядно-ідеологічного фундаменту і права партійної еліти вирішувати, чим, за великим рахунком, тобі займатися, а чим — ні. Як наслідок — інтелігенція була «ручною», а інтелектуали збирали картоплю чи працювали в будзагонах, заробляючи на книжки та прожиття, витрачаючи своє вміння на *на* справи, *які не сприяли духовному, інтелектуальному збагаченню, професійному зростанню.*

Натомість, уся історія боротьби за українську державність свідчить, що успіхів досягали тоді, коли люди інтелектуальної праці (вчителі, священики, лікарі, письменники, адміністратори, вчені) були натхненні ідеєю

національного патріотизму. Обов'язок інтелігенції — бути творцем, носієм і поширювачем ідей інтелектуалізму та патріотизму в усьому багатстві цих понять. Застої, тиранії, окупації, авторитарні режими минають, а справа інтелігенції, її слово, думка, закарбовані в поколіннях, залишаються. Необхідною умовою збереження і продовження цієї традиції є, крім усього іншого, правильне викладання вітчизняної історії, *не сфальсифікованої, не спрощеної, не «урізаної» ворогами і неуками. І викладання історії* не лише як перебігу подій, а як *історії* культури, традицій і, найголовніше, особистостей. Інтелігенція — це, насамперед, особистість, але особистість мисляча.

Важливим моментом розуміння призначення української інтелігенції є те, що вона, по суті своїй, не може існувати поза українською державністю. *Власне,* говорити про інтелігенцію можна тільки в контексті тієї чи іншої державності, тієї чи іншої влади. Сильна влада дає інтелігенції можливість більш чітко усвідомити своє місце і роль у суспільстві. Іншими словами, інтелігенція існує тоді і в тій мірі, коли і в якій мірі існує влада. Українська інтелігенція, як спільнота людей інтелектуальної праці та духовної діяльності, попри всю свою строкатість, гострі суперечності в поглядах на різні конкретні питання буття, завжди характеризувалася високим рівнем патріотизму. Водночас брак патріотизму в певної, навіть нечисленної її частини відразу обумовлює несприйняття народом усієї інтелігенції загалом.

Крах радянської системи був визначений не лише деградацією вищого ешелону влади, а й виснаженням культурних, інтелектуальних і людських ресурсів. Завдання радянської інтелігенції полягало в легітимації радянської влади й забезпеченні підтримки режиму. Останнє досягалося з допомогою освіти, яка готувала передусім виконавців. Уніфіковані моделі цієї освіти виключали індивідуальне розмаїття, варіативність, можливість вибору, конкуренції, особистих досягнень. Духовно-культурні ресурси системи вичерпалися досить швидко. Їх вистачило на первинну індустріалізацію, військову модернізацію і, з величезними зусиллями, на відновлення втраченого і зруйнованого в період Другої світової війни. Справи рухалися доти, доки тривала індустріалізація наздоганяння. Але як тільки почався період постіндустріалізму, що передбачає переважання науки, творчої самостійності, відтворення знань, *країна, втрачаючи темпи, потрібні на випередження конкурентів, зупинилася*. Почався внутрішній склероз розвитку освіченого, здавалося б, суспільства. Але ця освіченість виявилася половинною, оскільки інтелігенція була паралізована ідеологією. Тому освіта породжувала «професійний кретинизм», а не творчих особистостей, хоча про них багато говорилося. Завдання, яке стоїть перед сучасною освітою, — не повторити помилок минулого.

Інтелігенції притаманна здатність самовідтворюватися. Вона сама визначає шляхи свого розвитку, сама забезпечує свою неперервність, сама себе «набирає» з народу, тобто добирає нові кадри, готує їх до самостійної роботи сьогодні і в майбутньому. Ця діяльність має елітарний характер, але інакше інтелігенція й не може виконати своє призначення — якомога глибше й повніше пізнавати світ. Метою пізнання є вдосконалення життя суспільства.

Елітарність вимагає високої моралі, високої гуманності. Інакше вона небезпечна. На щастя, як правило, по-справжньому морально вихована людина, людина високої гуманної культури краще, повніше, глибше сприймає й ширше осягає, а потім використовує спеціальні знання.

Інтелігенція приносить людям позитивні результати, вона потрібна. І буде

потрібна доти, доки залишатиметься інтелігенцією. У цьому плані інтелігенція безсмертна настільки, наскільки народ і суспільство визначатимуть завдання й цілі свого подальшого поступу. Як безсмертними є культура, краса, питання про сенс життя.

Якщо ж народ і влада не хочуть цінувати свою інтелігенцію, вони будуть змушені йти за чужим інтелектом, коритися чужим інтересам. Так само й інтелігенція, котра не хоче жити інтересами своєї Вітчизни, втрачатиме свою інтелігентність і запобігатиме перед усім чужим. Це особливо важливо для освітнього процесу, модернізація якого не мусить бути сліпим копіюванням західного досвіту.

Плани розбудови молодої Української держави, звісно ж, не передбачають такого безславного кінця. Але для цього потрібно витворити нову інтелігенцію, здатну виконати свою історичну місію й високе покликання перед нацією.

Особливо сьогодні, в умовах нестабільного суспільства, коли є нагальна потреба вирішувати безліч складних питань, до яких не підійдеш лише з позицій послуху й конформізму. Тим більше, коли йдеться про освіту, про педагогічний процес. Руйнівники і критики зробили свою справу, їхнє місце повинні зайняти творці, здатні *в процесі повсякденної роботи* розвивати освіту, культуру, державу.

Інтелігенція і маси

Рівень того чи іншого суспільства визначається його самосвідомістю. Саме в ній сутність інтелігенції. Інтелігентність — не декларація, не функція сучасного поступу, а його сутність. Не посередник, а субстанція. Інтелігент є осьовою особистістю в тому сенсі цього поняття, який склався в культурі внаслідок опанування екзистенціальних ідей щодо переосмислення історії. Він є втіленням творчої і вишуканої духовності, генним ферментом креативного, допитливого розуму в суєті й безладі соціуму.

Інтелігенція є творцем смислів та ідей, носієм неспокійної, завжди тривожної свідомості, яка спонукає народ, маси до творчості, руху, діяльності. Ідейність — спосіб її існування. І служіння. Не просто служіння соціальним, культурним, політичним, економічним ідеям, *але й* життя ідеєю, як жив ідеєю думання й пізнання світу серцем Г.Сковорода, ідеєю боротьби за долю України — Т.Шевченко, ідеєю краси людини — Леся Українка й численні вчені, мислителі, вчителі, художники, поети, політики, які присвятили своє життя боротьбі за Батьківщину та її народ. Інтелігенція не з амбіційних позицій, а за своєю сутністю не може не прагнути до пізнання й вираження себе, свого смислу, свого бачення людини, щоб потім нести цю істину як хрест. Доля інтелігента — плекати в собі свою істину і віру, щоб потім реалізовувати їх *у власному житті*.

Інтелігент — це завжди особистість. Нею, як відомо, не народжуються, а стають. Освіта — головне середовище виховання інтелігентності. Не відкидаючи ролі сім'ї, її традицій, усе ж таки підкреслимо визначальну роль освітнього середовища. Саме інтелігентні представники науки і освіти формують особистість через знання, уміння подати приклади культури мислення, котра є головною умовою становлення особистості, котра тотожна інтелігентності. Особистість у своєму сутнісному стані важливіша за вузьку партійність, прикладну заангажованість, що підтверджує історичний досвід, багато в чому гіркий для нашого суспільства. Смисло-життєвий зв'язок таких особистостей є вищим і важливішим за соціальну рутину і норми. Суспільство без таких особистостей — усього лише велика кількість людей. Натовп.

І це не *порожні* слова. Сьогодні мусимо враховувати дедалі більші прояви

споживацтва, яке породжує не народ, навіть не масу, а натовп. Як показує не лише світовий, а й наш вітчизняний досвід, реальною матеріальною силою, яка руйнує основи цивілізації, як правило, виступає безлика маса. Із зруйнуванням моральних, духовних підвалин, на яких засновувалася та чи інша цивілізація, справу її остаточного нищення бере на себе маса, або натовп. Позбавлені коріння та соціально-культурних зв'язків між собою, дезорієнтовані численними змінами, атомістичні, анонімні міріади окремих індивідів, які втратили віру в авторитети й цінності, в інтелект, у знання, ставали тим живильним ґрунтом, на якому виникали людські спільноти, які дістали назву натовпу, маси. Вони є тим, що в Давній Греції називали охлосом.

Коли Г.Лебон проголошував тезу про наступ «ери мас», а Х.Ортега-і-Гасет – про «повстання мас», зрозуміло, вони мали на увазі Захід. Проте сьогодні, аналізуючи основні тенденції та вектори розвитку інших регіонів, зокрема й України, можна без перебільшення стверджувати, що «повстання мас», процеси масовізації охопили майже всю планету. Інформаційно-телекомунікаційні технології, електронні засоби масової інформації, тісно пов'язуючи країни, регіони, народи, дедалі сильніше стискаючи простір культурного буття, забезпечують можливість проникати в глибини приватного життя людей у всіх частинах земної кулі. Неухильне розширення ареалу цих процесів за межі західного світу стало чинником розмивання самобутності релігійних, національних, етнічних спільнот. Наслідком інформатизації, глобалізації та інших, пов'язаних із ними процесів і тенденцій є ерозія основоположних принципів самоорганізації людських спільнот у традиційному їх розумінні. На їхньому місці виникають ефемерні, позбавлені точок опори та коріння, побудовані на безособистісних стосунках нові спільноти, які в сукупності утворюють світові натовпи. У зв'язку з чим соціологи визначають наш час як добу натовпу.

З огляду на таку нову реальність, стають іще очевиднішими важливість і актуальність наявності й розвитку інтелігенції в суспільстві. Вона, як сукупність «осьових особистостей», завжди протистоїть реліктам ідеології та диктату побуту над вищим покликанням людини. Крім того, інтелігенція повинна, консолідуючись, протиставити себе натовпу, показати переваги особистісного життя перед аморфністю й безликістю існування, в якому перебуває людина як атом маси (натовпу).

Якщо інтелігенція справді хоче бути совістю народу, а не натовпу, вона має не лобіювати якісь окремі суспільні потреби, а представляти потреби суспільного цілого. При тому що вони є неосяжно складними і трагічно суперечливими. Але без збереження всієї цієї складності й суперечливості не вціліє і сама інтелігенція, не вціліють ні розум, ні совість, ні наука ні освіта, ні культура. Тому інтелігенція для виконання своєї історичної місії може й повинна, спираючись на філософію людиноцентризму, використовувати і мораль, і знання, і інтелект, і владу для досягнення своєї мети – виховати інноваційно мислячу людину. Це *особливо потрібно, та й практично ймовірніше, у час здійснюваної демократизації суспільного життя країни після Євромайдану, коли практично розпочалися реформи, пов'язані з європейським вибором розвитку України, коли навіть замахнулися на укорінені в суспільство корупційні схеми злочинності.* Адже тільки *інтелігенція і тільки за таких умов, свідома своєї суспільної місії, духовно і інтеплектуально насна-жена,* може зробити *свій гідний внесок у виконання величних завдань* творення й розбудови нової, *незалежної, вільної* України.

ТАРАС ГРИГОРОВИЧ ШЕВЧЕНКО: ПРИКЛАД УТВЕРДЖЕННЯ ЛЮДЯНОСТІ

Василь Кушерець,
Голова правління
Товариства «Знання»
України, професор

Козацький вітер вишмагає душу,
І я у ніжність ледве добреду.
Яким вогнем спокутувати мушу
Хронічну українську доброту?!
Ліна Костенко

Творчості Шевченка притаманна глибинна філософічність думки, особливо коли предметом розгляду постає людина або прояви її іпостасі. Маючи напрочуд розвинений «слуховий апарат" добра, виняткову чутливість до страждань людини, він здійснив переінтонування людської доброти. Людська доброта і є сутністю людяності як основної ознаки людини. Для людства вона є дорожнім знаком, верстовими стовпами, які направляють його у вічність.

Ще за життя Шевченка реальну його постать часто сприймали як уособлення гідності й суверенності людської природи, яку супроводжувала глибока турбота про долю людини, особливо в темні часи – часи соціальної нерівності, неправди й неволі.

Великий Кобзар розглядав поняття людяності не в координатах латинського гуманізму, де акцент зосереджений на раціональній складовій, за яким стоїть не лише феномен освіти й виховання, а й … феномен гордині. У понятті «гуманізм» закладена формула: «Людина – міра всіх речей». Це означає, що й сам Бог прирівнюється до неї. Звідси пішло і ніцшеанство: «Бог помер. Людина стала Богом». Раз Бога нема – людині все можна: «Валяй, Ванька, круши, розбивай усе. Бога нєт, все можна». Так починався жовтневий переворот у Росії, який приніс мільйонам конкретних людей смерть, злидні й страждання.

Сучасне людство щораз більше переконується: наскільки важливо дати найменуванню правильне розуміння. Дедалі частіше ми спостерігаємо, коли словами користуються не для прояснення смислу, а для його затуманення. Замість того, щоб сказати «вбивство немовляти в утробі матері», говорять про штучне переривання вагітності. Замість того, щоб назватися терористами і сепаратистами, найшли слова: «спасители русского мира». Подібних прикладів спотворення безконечні, під які можна підвести поняття гуманності. А то як же – лікар гуманно вчинив: допоміг молодій жінці звільнитись від зайвих турбот по догляду за майбутньою дитиною, а «освободители» раптом рятують Росію від «жидо-бандерівської чуми»?!

Геніальність Шевченка полягає ще в тому, що він вертає словам істинний смисл і тим розплутує вузли, які обплутують наше повсякденне життя.

Скажімо, поняття «гуманізм» у сучасному звучанні стверджує, що людина – першоімпульсно сама по собі красива і добра, і їй не потрібна ніяка верхня сила для того, щоб допомогти стати мудрою, цілеспрямованою, успішною, бо все спричинено її жаданням.

Потім, коли ці смисли переросли у світогляд, в ідеологію, людина стала перетворюватися на щось жорстоке, егоїстичне й зловредне.

З усуненням Бога із свідомості паралельно усувається і цнотливість, доброчинність. Уже розвинутий гуманізм приніс людству закріпачення людини машинним виробництвом, забрудненою територією і навіть… концтабори. Сталін і Гітлер, наприклад, «гуманно» вчинили для своєї кліки і непросвітлених мас, які на зорганізованих мітингах «вимагали» від вождів ізолювати від них ворогів революції і всяких «гнилих» інтелігентів. Саме під приводом нібито гуманізму Путін увів війська в Крим, розв'язав війну на Сході України.

Людяність у поета-мислителя, навпаки, означає рівняння на Бога, ведення постійного з ним спілкування. Це поняття в Шевченка наповнене емоційною та чуттєвою насиченістю, виражається через людинолюбство, братолюбіє, братерство, співчутливість тощо.

Така принципова позиція Кобзаря проявилася саме тоді, коли по Європі вже вештався «привид комунізму» і більшість «просвіщенних» людей заражалась вульгарним матеріалізмом, крайнім нігілізмом, що не піднімало, а опускало людину в безодню бездуховності й примітивізму.

Це зовсім не означає, що поняття «гуманізм» не можна використовувати. Ми можемо вживати його як синонім м'якості, доброти, благородства та як антонім жорстокості, грубості, брутальності.

У щоденнику, повістях і листах Шевченко найвище підносить любов до людини як таку, що випливає із суті християнства, а Ісуса Христа іменує «чоловіколюбцем», проповідником любові. Чоловіколюбцем він також називав М. Гоголя. Шевченкова естетика ґрунтується на тотожності прекрасного, щирого та доброго. Безсмертною красою він назвав «оживленное счастием лицо человека. Возвышеннее, прекраснее в природе я ничего не знаю». На його картинах немає жодного обличчя позначеного ницістю.

Видатний український філософ Д. Чижевський головною рисою духовної постаті митця, провідним почуттям у всій його творчості називає антропоцентризм – «поставлення людини в центрі цілого світу – як природи і історії, так і усіх сфер культури».

На наш погляд, з цим твердженням можна погодитись як коректним за умови, що в основі Шевченкового антропоцентризму лежить свобода людської волі, за яку постраждав Христос.

… Божії глаголи,
Святую правду на землі
І прорекли, і розп'ялись
За воленьку, святую волю!
(«Марія»)

Це означає, що Шевченко уможливлює не лише христодицею, а й антроподицею, бо володіння саме свободою волею, за яке віддав життя Христос, робить людину богоподібною, богом з маленької літери. І в неї вже первісно закладені величезні потенції добра, які вона повинна розвинути протягом життя, перевівши їх в ознаки людяності. Персонально людяність Шевченка проявляється ще й у тому, що він більше відчуває в людині нещастя, ніж людський гріх. При цьому в своїх творах постійно еволюціонує від людинозвинувачення до людиновиправдовування, таким чином, що тексти його поезії насичують нас великою підйомною

силою, дають шанс на піднесення людини, якщо вона десь і колись спіткнулася чи схибила.

Саме такі ідеї гаряче підхопили кирило-мефодіївці, які до того ж вважали, що без Христа свободи не буває. Власне, у середовищі кирило-мефодіївців поняття «людинолюбство» було синонімом християнства.

Звідси – величезна увага Шевченка до ідеї наслідування Христа-людинолюбця («Москалева криниця»). Не випадково він просить В. Рєпніну надіслати йому до Оренбурга трактат Томи Кемпійського «Про наслідування Христа», мотивуючи свій вибір тим, що одна лише християнська філософія може боротися з відчаєм (лист від 28 лютого 1848).

Саме на цьому ґрунті й формувалася Шевченкова антроподицея. Сенс і виправдання людського життя полягає в її орієнтованості на Христа, у праведності. У листі до М. Осипова (від 20 травня 1856) на своє життя він дивиться крізь призму легенди про аскетичний подвиг розкаяного грішника.

Шевченко підкреслює людськість Христа настільки емоційно сильно, що вона у його творчості значною мірою заступає його божість. Тут Христос виступає як взірець для наслідування людьми, які можуть бути великими й святими своєю любов'ю. «Любов між людьми», згідно з Шевченком, це ті «залізні стовпи», на яких тримається увесь людський світ. Усвідомлення цього він, передусім, персоніфікує на себе, просячи у Творця:

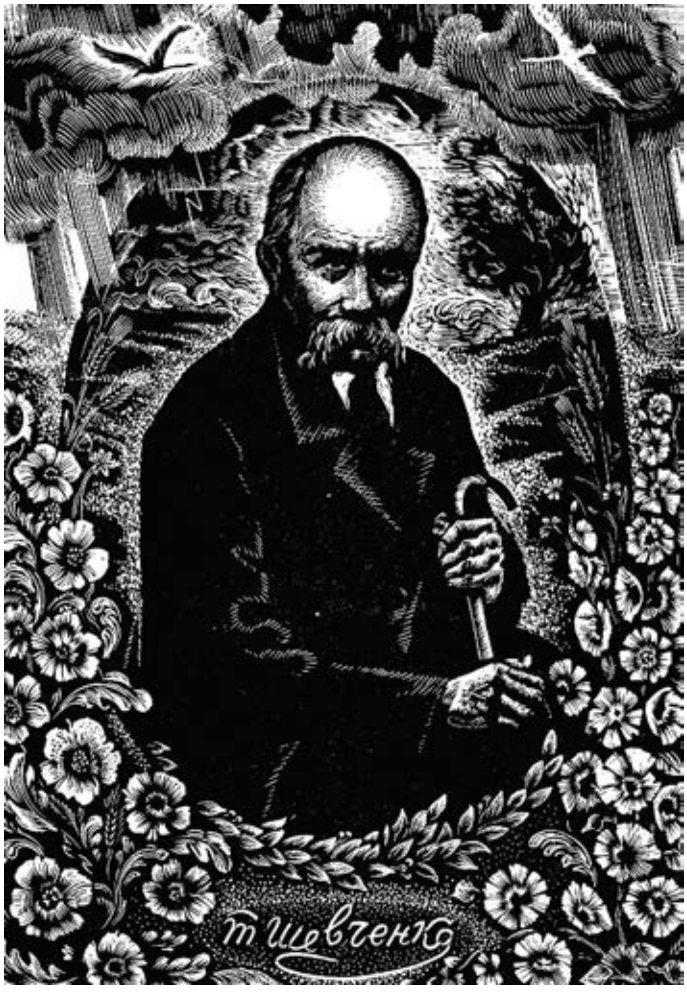

Мені ж, мій Боже, на землі
Подай любов,
сердечний рай!
І більш нічого не давай.
(«Молитва»)

Конкретним проявом людської любові для Кобзаря є боротьба з причинами людських страждань, усіляка підтримка пригноблених, немічних, хворих.

Своєрідність Шевченкового розуміння людяності позиціонується тим, що він одразу без аргументів стає на бік людини, яка страждає і варта бути більшою, а велич якої полягає в її індивідуальності. Будь-яка Шевченкова думка чи оцінка про неї завжди олюднена.

По суті, Шевченко виступає на боці такої людяності, для якої спільна для всіх людська природа проявляється не в розумі,

а у співчутті, у вродженій неприйнятності будь-якого виду страждань ближнього. Його ліричний герой у всіх епізодах – співчутлива людина. Співчуття для Шевченка – наріжний камінь в побудові справедливого суспільства. Лише співчуття до нещасних приведе до справедливості для всіх.

Практичний прояв людяності він вбачав у братолюбії.

А всім нам вкупі на землі
Єдиномисліє подай
І братолюбіє пошли.
(«Молитва»)

Людяності у формі братерства незмінно потребують гнані народи і поневолені групи. Запит на людяність була затребувана в українців, які були чи не найбільш поневолені в Російській імперії, особливо на тлі тих соціальних втрат і свобод, які були завойовані за гетьманщини.

Співчуття, що відігравало настільки важливу роль у розкритті, утвердженні спільної для всіх людей людської природи, для Шевченка стало центральним мотивом його творчості. Співчуття – природна реакція, що мимоволі охоплює всі почування будь-якої нормальної людини при стиканні з чужим стражданням. Для Шевченка таке почуття і є тією основою, яке, поширюючись на все людство, творило суспільство, в якому всі люди повинні стати справжніми братами.

Концептуально Шевченкове поняття співчуття є основою сучасного розуміння справедливості. Кожна людина приречена бути щасливою, відчувати любов у собі до інших та інших щодо себе, тобто відчувати радість буття. Для цього Всевишнім і природою створені всі потрібні умови. Суспільству залишається фізично нездоровим та людям з вадами надавати всі можливості для їхнього самоздійснення. Тому Шевченко у своїй молитві й звертається до Всевишнього:

А доброзиждущим рукам
І покажи, і поможи,
Святую силу ниспошли.
А чистих серцем? – Коло їх
Постави ангели свої
І чистоту їх соблюди.
(«Молитва»)

Ось що здоровій людині потрібно просити у зверненні до Бога та в діалозі з ним. Усе інше вона сама здатна здійснити. І це нам стверджує не той, хто жив поміж великими й сильними, а селянин-кріпак, що все своє життя провів у болях, стражданні й неволі.

Інша річ, коли маємо справу з фізично обділеними людьми. Якраз тут і повинна проявитися співчутливість у наданні їм рівних умов для їхньої самореалізації, адже більшість володіє унікальними властивостями, які вони не можуть часто-густо реалізувати через свою фізичну неміч. Як наслідок, суспільство суттєво збіднюється, коли воно вчасно не використовує такі унікальні можливості та здатності. Нема числа тим прикладам, коли людині щось не додано, скажімо, у фізичному аспекті, то з надлишком її наділено в ментальному чи художньому проявах.

Прояви співчутливості розвивають, народжують нове суспільство. Хіба без співчуття ми можемо бути милостивими, щедрими, миротворцями спраглими до правди, наділеними добротою. А без цих чеснот суспільство неможливе. Вони, ці чесноти, міцно пов'язують людей ментальною єдністю. Саме ці людські цінності визначають сутність сучасного суспільства, цементують його, поширюючись, заряджають увесь світ, який поки що занурений у зло. Вони, підвищуючи рівень філантропії – любові до людей, знижують градус мізантропії – ненависті, вони ж і є головними засадами існування світу.

Здатність до співчуття в Шевченка виражається в тому, що болі інших

людей він переживає як власні. Така співчутливість забезпечує здатність розуміти інших. А розуміння – основа пізнання. Звідси прямий зв'язок між відчуттям чужого болю та інтелектуалізмом.

Співчутливість, розуміння інших, сприймання болю інших як власного – це те, на чому стоїть людяність, людська доброта. Вони позначаються категоріями «Добра», «Істини», «Правди», «Справедливості», «Волі», «Дружби», «Совісті», «Честі», «Гідності», «Долі», «Віри», «Надії», «Любові», «Сім'ї», «Вітчизни», «Бога», які є визначальними в творчості Кобзаря, а за змістом – зближеними аж до взаємозамінювання.

Вони ж і є мітами основних смислів в його поезії та прозі, які звернені до людини, до світу, до Бога і які ретельно викристалізувані й реально обґрунтовані.

Дослідник творчості Шевченка Іван Дзюба у книзі «Тарас Шевченко. Життя і творчість» справедливо виокремлює ці «вічні» мотиви, притаманні творчості Шевченка і неодмінні в будь-яких цивілізованих людських суспільствах: «Істинний великий поет – це поет, який виразив не лише глибини власної індивідуальної природи та своє людське призначення, не лише образ своєї нації, свого суспільства та поняття своєї доби, а й ще ширший погляд на світ у поняттях, що набули значення загальнолюдських і вічних.

Названі категорії – це фактично якості творчої особистості, які не просто доповнюють одна одну чи одна з одною взаємодіють, а фрагментарно сполучаються, існують, розчиняються одна в одній і реально існують лише тоді, коли втілюються одна в одну як цілісна сполука.

Така цілісна концентрація якостей, яка відбувається в процесі художнього висловлювання, трансформується в потужну художню енергію. Це характерно для всієї, без винятку, класики світової літератури, що породжена потребою вираження людиноцентричних смислів, у яких чуття людяності, доброствердження і любові є тим субстратом, тією духовною якістю, що безпосередньо переходить в Красу, тобто в естетичну енергію, яка, власне, пробуджує й мотивує діяльність за законами краси.

Але прикметна особливість творчості Великого Кобзаря виявляється в тому, що естетично-художня експресія доповнюється ще й системотворчою силою, в основі якої лежить геніально чутливий національний інстинкт як інстинкт національного самозбереження.

Шевченко також широко й активно використовує і парні категорії, які демонструють моральну протилежність: «добро і зло», «правда і кривда», «свобода і неволя», «закони і свавілля», «любов і ненависть», «дружба і ворогування», «вірність і зрада», «кара і прощення», «вина і покута», «рідна сторона і чужина».

Чесний з собою Шевченко, передусім, констатує химерне щільне переплетення амбівалентних явищ як у реальному, так і в ментальному світах. Всяка людина, яка бажає розібратися в моральних питаннях, згідно з Шевченком, повинна відстежити їх у своєму житті та в житті оточення і не плутати одне з другим. Це поет яскраво продемонстрував у підсумковому вірші:

І Архімед, і Галілей
Вина й не бачили. Єлей
Потік у черево чернече!
А ви, святиє предотечі,
По всьому світу розійшлись
І крихту хліба понесли
Царям убогим. Буде бите
Царями сіянеє жито!
А люде виростуть. Умруть
Ще не зачатиє царята…
І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люде на землі.

(«І Архімед, і Галілей»)

Як бачимо, вірш скомпонований так, як це відбувається в житті переплетенням контрасних образів – світлих шукачів правди (Архімед, Галілей, святиє предтечі) – втілення добра і темних сил (вгодоване чернецтво, царі, царята) – втілення зла.

Вірш геніальний своєю ритмодинамікою. Він синхронно відображає темпоральні зміни білої і чорної смуг, як це відбувається в житті як кожного суспільства, так і кожної людини.

Реальне життя переплетене цими відтінками: є добродії, і є їхня протилежність; є щедрість, і їй протистоїть жадоба; є відкритість і щирість, а її протилежністю є злонавмисна хитрість, лукавство й крутійство. Ці пари протилежностей чудово демонструє Шевченко задля нашого уміння правильно орієнтуватися в перипетіях людського буття і усвідомлення власної відповідальності за все, що живе і що проростає.

Названі протилежні полюси моральної свідомості демонструють їхню найвищу напругу. У реальному житті частіше все-таки люди стикаються з екзистенційними переживаннями спокійнішого відтінку: «щастя-доля», «слава-неслава», «краса-доля», «воля-недоля», «воля-свавілля» тощо.

Прикметною особливістю Шевченкової творчості є те, що в його текстах збережена вся пропорція смислових одиниць, в яких відображено ці переживання в реальному та ментальному просторах. І внутрішній світ сучасної людини заповнений такими ж переживаннями, що свідчить про спорідненість української душі і в часі, і в просторі:

… Серце в'яне, нудить світом,
Як пташка без волі.
Нащо ж мені краса моя,
Коли нема долі?

… Втоплю свою недоленьку,
Русалкою стану,
Пошукаю в чорних хвилях,
На дно моря кану.

(«Думка»)

… Сини мої, гайдамаки!
Світ широкий, воля, –
Ідіть, сини, погуляйте,
Пошукайте долі.

(«Гайдамаки»)

До речі категорія «суть», «істина» у Шевченковому світі є відповідниками категорії «правда», «справедливість». Ними ж наповнений і внутрішній зміст категорії «воля», «доля». Ці слова-смисли найчастіше згадуються в поезії Тараса Григоровича, вони ж стали своєрідними символами в його творчості, які трансформувалися в найголовніші істини, які він стверджував і шукав у житті для себе і свого народу. Правду Тарас Шевченко вбачав у встановленні Справедливості для українського народу з погляду відродження нації, утвердження ідентичності, виборювання Свободи й Незалежності.

Поезія Шевченка живе у багатьох серцях, бо вона пронизана національним духом, наполегливим прагненням домогтися Правди й Справедливості з великої літери, а не принизливої, яку часом поміщики дозволяли давати кріпакам.

Для цього поет у своїх віршах часто звертається до Бога, аби його слово проникло в душі й серця людей, щоб запанував розум, щоб брат полюбив брата, щоб скрізь стали Добро і Милість:

… Мій Боже милий!
Даруй словам святую силу –
Людськеє серце пробивать…
Щоб милость душу осінила!

(«Марина»)

Оце істинний шевченківський шлях до Правди!

… Свободу людям – у братерстві

Ти проявив великим словом.
Ти світу мир благовістив
Й, відходячи, благословив
Свободу думки, дух любові!
(«Тризна»)

Визначальною умовою ж істинної правди є свобода думки та: «В своїй хаті своя правда // І сила, і воля».

Лексема «воля» у Шевченка як така, що відповідає основній антропологічній рисі природи людини належить до найпотужніших у його текстах. Однак, слід відзначити, суто Шевченковий концепт волі виражав новий рівень національної духовності. У російській політичній поезії Шевченкового часу «воля» інколи розумілася і як сваволя, бунт, безладдя. Але у Шевченка воля набирає значення усвідомленого здобуття жаданої особистої свободи. Надання свободи самовираження і означає для митця поняття долі. Поняття свобода органічно звучить у російськомовних текстах Кобзаря – у поемі «Тризна» – саме в значенні політичної свободи як заперечення рабства: «Воспойте свободу на рабской земле», але й підносить «свободу мысли, дух любови».

Категорію «воля», як суто людського вираження єства людини, ґрунтовно досліджував Іван Дзюба. «Воля або тотожна долі, або є її умовою, як і умовою щастя, правда-воля є моральним абсолютом і неспростованим аргументом в оцінці людських діянь: «… Брешеш, людоморе! // За святую правду-волю // Розбойник не стане..» Частіше воля в Шевченка стосується об'єктивного становища людини або народу, міри їхнього самовладання. Воно дістає велике соціальне навантаження, просякнуте водночас високим моральним почуттям, вираженим в означенні братерська воля: «… Братерська наша воля // Без холопа і без пана…» .

В Україні Шевченко бачився з вільними селянами. У Городищі та Млієві, де він побував, побачив, що можуть зробити колишні кріпаки Яхненки та Симиренки. Коли вони здобули волю, то побудували цукроварню, механічний завод, лікарню на 100 ліжок, школу на 150 учнів, гарні будинки для службовців, бібліотеку, церкву.

Він також зустрічався з багатьма панами. Вочевидь, були різні розмови, за ним стежили, шпигували. Шевченко здогадувався, що пани, на чиїх володіннях він хотів купити землю для будівництва хатинки, зовсім не хотіли мати такого сусіда, як Шевченко, – волелюба, людинолюба, шукача правди. І зробили свою справу, доносили про його нібито богохульство. Виходить, що Шевченка, як і Христа, усілякі язичники, сучасні фарисеї й садукеї не любили не за ставлення до Бога, а за його ставлення до людини.

У вільних селянах поет на власні очі побачив нову історичну силу України й на прикладі Яхненків та Симиренків переконався, що вони від народження мудрі і можуть жити щасливим і заможним життям, але їм в цьому перешкоджає суспільний лад, панщина, яка закріпачила селян, вона ж і визначила їхню важку долю. Це навіювало на нього великий сум, під враженням якого він написав вірш «Якби то ти, Богдане п'яний…». У ньому Шевченко гостро засудив підпорядкування України феодальній Російській імперії, яка й закріпачила вже вільних селян і «байстрюки Єкатерини сараною сіли» на вольних українських землях. Звідси такі гіркі слова: «Якби ти на світ не родився або в колисці ще упився».

Шевченко неодноразово звертається до питань людських взаємостосунків, у яких багато несправедливості. Сам він був глибоко людяною особистістю і відстоював завжди справедливість у всьому.

Філософ Кант писав, що призначення людського роду – це не щастя одиниці, не щастя одного народу, а щастя цілого людства без кордонів,

без різниць державних форм. Саме таких принципів дотримувався й Тарас Шевченко, що проглядається в багатьох його творах. Він боровся за правду і волю не тільки для свого народу, а за реалізацію, за здійснення цієї ідеї між народами світу, як він сам це підтверджує словами «од молдаванина до фіна» і «щоб усі слов'яни стали добрими братами», тобто, щоб волю мали всі народи без поневолення людини людиною:

… Орися ж ти, моя ниво,
Долом та горою!
Та засійся, чорна ниво,
Волею ясною!
(«Не нарікаю я на бога»)

Для Шевченка – це шлях до Справедливості та Рівноправ'я. На основі минулого й сучасного, яке для Шевченка було реалістичною дійсністю, він сприймає трагедію народу як свою власну, його помисли й бажання в єдності з мріями народу українського.

Ідея людини, звернення до людського життя, обстоювання гідності людської особистості не є новими для філософських роздумів в Україні. Ще в період княжої доби, зокрема в «Повчанні Володимира Мономаха» це проявилося досить яскраво. Мономахівське повчання людяності розвивалося в наступні періоди розвитку філософської думки, найбільш стало помітним у XV столітті. Але йшлося на той час та й згодом лише про окремі елементи людяності як такої, залежно від конкретних умов і обставин. І лише в Шевченка воно набуло рис цілісності й тотальності.

Якою ми бачимо персональну людяність у Шевченка?

Він був милостивою і добропорядною людиною. Недобре відгукувався про тих панів, які погано ставилися до своїх підданих. Про це свідчать спогади М.К. Чалого в матеріалі «Жизнь и произведения Тараса Шевченко», цитата з якого наведена в книзі про Шевченка, виданій у видавництві «Радянська школа» в 1960 році: «Тарас Григорович був добре знайомий з відомим збирачем малоросійських пісень – Лукашевичем і часто бував у його маєтку… Якось, суворої зими, цей самий Лукашевич присилає пішки свого кріпака в Яготин до Шевченка (за 30 верст відстані) в якійсь незначній справі і суворо наказує йому повернутися з відповіддю того ж дня. Дізнавшись про такий нелюдський наказ слузі, Тарас Григорович не хотів вірити своїм ушам; однак факт був очевидний, і йому довелося гірко розчаруватися в своїй думці про людину, яку він вважав великим лібералом у ставленні до селян. Не маючи права затримати посильного до наступного дня, він написав його панові листа, сповненого жовчі й обурення, повідомивши його, що він припиняє з ним своє знайомство назавжди. Кріпосник Лукашевич, однак, не вгамувався й відповів Т. Г-чу, суть якого зводилась до того, що в нього 300 душ таких йолопів, як Шевченко. Розповідаючи, під свіжим враженням, княжні Рєпніній про цей випадок, Шевченко ридав, як дитина».

Ще один лист В. Рєпніної до Шарля Ейнара у серпні 1844 року свідчить про прагнення Шевченка допомогти знедоленим. Вона одержала два листи від Шевченка, хороші й дуже сумні листи, в яких констатує, що він бідний і клопоче про те, щоб зробити своїх братів вільними людьми.

Тарас Шевченко був вимогливий і до себе, що стосується людських чеснот. У листі до Анастасії Толстої в Петербург 9 січня 1857 року він пише: «Тепер і лише тепер я повністю увірував у слово: «Люблячи, караю вас». Тепер тільки молюся я і дякую йому за безкінечну любов до мене, за послане випробування. Воно очистило, зцілило моє бідне хворе серце. Воно усунуло призму від очей моїх, крізь яку я дивився на людей і на самого

себе. Воно навчило мене, як любити ворогів і тих, хто нас ненавидить. А цього не навчить жодна школа, крім важкої школи випробування та тривалої бесіди із самим собою. Я тепер відчуваю себе якщо і недосконалим, то принаймні бездоганним християнином. Наче золото з вогню, наче немовлятко з купелі, я виходжу тепер з похмурого чистилища, щоб почати новий, благородніший шлях життя. І це я називаю істинним, справжнім щастям…».

У книзі «Наслідуючи Христа…» професор Дмитро Степовик говорить про Шевченка як про «блаженного чоловіка». Автор книги наводить конкретні приклади почуття людської гідності Шевченка. Перебуваючи на Полтавщині у братів Родзенків він побачив, як у цього пана старший прислужник побив молодшого і хазяїн сприйняв це як норму. Шевченко просто втік звідтіля.

Нині ми можемо говорити про принциповий антропоцентризм, притаманний світосприйняттю Шевченком. Навколишній світ, природу, історію й культуру він сприймав через призму переживань, бажань, потреб і прагнень людської особистості. Він не міг переносити приниження людської гідності старшим над меншим і байдужості пана до такого явища. Подібної неправди, лукавства, лютості він надивився від панів і в інших місцях за час своїх роз'їздів.

Досліджуючи творчість Тараса Шевченка, Іван Франко зазначив: «Доля переслідувала його в житті скільки могла, але вона не зуміла перетворити золота його душі в іржу, ані його любові до людей у ненависть і погорду, віри в Бога у зневіру і песимізм.»

Шевченко з великим емоційним переживанням і обуренням з приводу панської пихатості передає у вічність такі заклики:

Доки, Господи, лукаві
Хваляться, доколі
Неправдою? Твої люде
Во тьму і в неволю
Закували… добро твоє
Кров'ю потопили…
(«Псалми Давидові»)

Переспів Шевченком дванадцятого псалма – це чудова травестія – своєрідне «переодягнення» особистих жалів переслідуваного ворогами Давида в становище змученого кріпацтвом цілого народу – народу українського.

Дворазове перебування Тараса в Україні – спочатку у 1843–1844 роках, потім у 1845–1847 роках – навіяло йому глибокий сум. Здається, що кріпацтво в дитинстві не так боляче його вдарило, як тепер, коли він став дорослим чоловіком, викупленим на волю, ознайомленим з розкішшю вельмож-паразитів в обох імперських столицях, Петербурзі й Москві, – і те, що він побачив у своїй безмежно любій, але жорстоко сплюндрованій Україні, – тепер рвало його душу! Він не знав, до кого апелювати. Пани, які в очі його хвалили, за спиною глузували й навіть ненавиділи його за те, що він хоче забрати від них дарову тяглову силу, селян-кріпаків. Тарас бачив ницість цих багатіїв, чув їхні порожні балачки. Чи ж вони розуміють його біль? Біль не за себе, а за цей тяжко покривджений народ, з якого вийшов сам Тарас?

«Людинолюбство Шевченка, виражене через глибоке співчуття до всіх, хто обділений долею, хто страждає від непосильної праці або знущань від сильних світу цього, – це далеко не антропоцентризм, що ставить людину в центр буття і Всесвіту, тобто нарівні з Богом, або й вище Бога. Шевченко був далекий від такого розуміння – як у служінні словом, так і в образотворчому мистецтві. Його малярство і графіка такою ж мірою християнські, як і літературна та епістолярна творчість», – резюмує Дмитро Степовик.

Свій біль-співчуття до України і до її людей Шевченко висловив у вірші «Розрита могила»:

… Моя Україно!
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась?
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?

Шевченко був глибоко вдячною людиною. Із історичних джерел відомо, що багато знайомих і незнайомих Шевченкові людей, навіть досить впливових, намагалися йому допомогти раніше вийти із неволі заслання. Про його долю турбувався і граф Ф. Толстой, віце-президент Петербурзької академії мистецтв. А його дружина Анастасія Толстая у листі від 8 жовтня 1856 року в Новопетровське укріплення, який Шевченко одержав тільки 26 грудня 1856 року, писала: «Все, что можно было сделать, сделано. Не стану распространяться, как и кем. Надеюсь в скором времени дать Вам весть, а может быть и увидеться с Вами лично, а до тех пор, да не возмутится душа Ваша безнадежностью… Смело обращайтесь ко мне… Не посылаю Вам книг, в душе надежда, что они не будут Вам нужны и что Вы по собственному выбору будете их брать на моей этажерке…» Тарас Шевченко відповів: «Друже мой благородный, лично не знаемый! Сестра моя Богу милая, никогда мною не виденная! Чем воздам, чем заплачу тебе за радость, за счастье, которым ты обаяла, восхитила мою бедную тоскующую душу? Слезы! Слезы беспредельной благодарности приношу в твое возвышенное благородное сердце. Радуйся, несравненная, благороднейшая заступница моя! Радуйся, сестро моя сердечная! Радуйся, как я теперь радуюсь, друже мой душевный! Радуйся, ты вывела из бездны отчаяния мою малую, мою бедную душу! Ты помолилася тому, кто, кроме добра, ничего не делал, ты помолилася ему молитвою бесплотных ангелов. И радость твоя, как моя благодарность, беспредельны».

Про людяність, добро і зло писали, пишуть і ще, вочевидь, писатимуть поети. Тарас Шевченко розвиває на весь зріст категорію людяності, він ставить її найвище від усіх чеснот: «добро найкращеє на світі», бо воно «братолюбіє». Зазначимо, що співвідносність добра і зла є одним із центральних питань більшості релігій та філософських систем. Еріх Фром написав, що є тільки два шляхи, що ведуть до вибору добра: перший полягає в служінні й підпорядкуванні моральним засадам, другий шлях – розвивати почуття добра, чинити добре і справедливе.

У Шевченка добро і зло є особливою суб'єктивністю, що виступає як боротьба в самому собі, зосередженої на питанні призначення людини у світі, часом стверджується через самоосудження та через минучість зла і невмирущість добра, що демонструють конкретні приклади із Шевченкової поезії: «Нащо живем? Чого бажаєм? // І, не дознавшись, умираєм, // А покидаємо діла…», «Один у одного питаєм, // Нащо нас мати привела? // Чи для добра? Чи то для зла?», «Які ж мене, мій Боже милий, // Діла осудять на землі?», « Нема добра творящого, // Нема ні одного», «Діла добрих оновляться, // діла злих загинуть».

Про цей бік Шевченкового слова Іван Дзюба написав: «За інтенсивністю почування добра і зла Шевченко, може, найбільше споріднений із Львом Толстим, епіграфом до творчості якого могли б бути його власні слова: «Цель жизни есть добро. Это чувство присуще душе нашей. Средство к доброй жизни есть знание добра и зла» .

Глибоке занурення в проблему людського життя, цілісність і панорамність бачення її розв'язання вигідно відтіняє Шевченка від представників різних

філософських шкіл тих часів – позитивізму, екзистенціалізму, модернізму, ірраціоналізму тощо.

Його герої, як, наприклад, і герої його сучасника, засновника історичного екзистенціалізму С. К'єркегора, заради своєї свободи здійснюють стрибок у парадокс і абсурд, долаючи раціональну (логічну) необхідність. Але ж у Шевченка проблема поставлена зовсім в іншому ракурсі: «доля не тотожна неминучості; наша доля – наша воля, а неволя – то не наша доля». Така формула свідчить про необхідність внутрішнього підходу до урозуміння свого життя, свідомого здійснення свого вибору в усіх життєвих ситуаціях. На відміну від К'єркегора, у Шевченка людина – не просто проект, який треба реалізувати протягом життєвого часу, а та, яка несе в собі вселенський смисл як представник людства, який виходить за межі сутності »Я» і який завжди залучений до вічного, позачасового безсмертя в ділах, творчих діяннях, відчуттях тощо.

Шевченкові помисли пішли значно далі ірраціоналістських та раціоналістських модерних філософських течій. Український геній не приймає фактів без смислів, а смислів як самовільної видумки людей, а також «вченості» письменних людей. Він рішуче боровся з безсмисленістю невинних страждань, які на той час в Україні були повсякденною реальністю. Його смисли «виводять на лінію святоотцівської філософії «внутрішньої людини» – людини духовної, «сердечної». Серце ж – цей біблійний символ духовності – репрезентує дух як такий: у творчому спадку Шевченка серце і душа є одними з найчастіше використовуваних лексем, причому обидві в переважній більшості випадків зустрічаються в парі…».

Його духовний досвід, панівний антропоцентризм на фоні української життєвості суттєво збагатив смисли всієї світової філософії, вклавши в них природою заведений порядок інваріантних (незмінних) цінностей… Шевченко, по суті, першим у Росії об'єднав питання «Хто винуватий?» і «Що мені робити?» з питанням «Яким я повинен бути?» Таке об'єднання було презентоване власним життям Тараса Шевченка і знаменувало грань переходу внутрішньої смислотворчості і стану свободи до зовнішніх практичних дій. Усе життя Шевченка – це його демонстрація здатності особисто репрезентувати свою епоху, націю і культуру екзистенційного крещендо, тобто сходження до найвищих регістрів цінностей. Саме вони (цінності) зосереджені й сконцентровані в творах Тараса Шевченка, особливо в «Кобзарі», який українцями сприймається як народна Біблія. Причому не просто як текст чи настанови, а як формоутворення особистого буття з певною мірою універсалізації загального в національному досвіді українців.

Весь «Кобзар» пройнятий ідеалами захисту правди, істини, любові, мужності, свободи. А це і є справді євангельські ідеали! Так само як і його листи до приятелів, так само як і щоденник доби заслання й повернення на волю. У своїй творчості Шевченко постає з його реальним, земним походженням і з осяйною думкою про вічність і «життя будущого віку».

Тарас Шевченко на київському Євромайдані, що постав у центрі столиці в листопаді 2013 року, став народним гетьманом, душею Майдану, заступником і натхненником борців за Україну, за європейську державу, прикладом гідності та людяності. Євромайданівці провели одне із народних віч під гаслом «День гідності». Шевченко завжди буде для українців символом людяності, гідності, правди.

Про цю християнськість, всесвітність Шевченка говорив й Іван Франко, виділяючи його гаряче почування, яким він умів осяяти, огріти все, чого доторкнулося його перо.

В приміщенні Київської держадміністрації під час Євромайдану було вивішено портрет Тараса Шевченка з написом «Духовний гетьман України». З цим портретом майданівці ходили з таким пошануванням, якби з найсвятішою іконою благочестиві віруючі.

Образ Шевченка для майданівців, а через них і для всіх українців став виразником українського духу, національного характеру, воскресив почуття духовної свободи та звичайної людської гідності, підняв народ з його духовного упадку, оздоровив його словом, «учив розуму святому», щоб стати людиною вільною, справедливою, вірною своєму народові, дому та самому собі.

Духовна філософська насиченість творчості Шевченка – це заклик згори здійснити ціннісне домобудівництво особистості, але такий заклик, що потребує індивідуального розшифрування, якщо під ним розуміти не тільки неповторність внутрішнього світу індивіда, а й індивідуальну неповторність нації, яка, по суті, є суб'єктом історії.

Шевченкова духовна філософська думка, яка сформувалася на християнських засадах, випливала передусім з чесноти, зі спокою душі, з глибокої віри в перемогу Божої Справедливості й перемоги національної правди – істини. Енергія Шевченкового слова спонукала до братньої любові, а всіх разом до любові до обкраденої Батьківщини. З цим він і звертався до Бога:

… Мій Боже милий,
Даруй словам святую силу –
Людськеє серце пробивать,
Людськії сльози проливать,
Щоб милість душу осінила!.
(«Марина»)

Він і собі просить у Божої Матері такого «Святого слова»:

Скорбящих радосте! Пошли,
Пошли мені святеє слово,
Святої правди голос новий!
І слово розумом святим
І оживи, і просвіти!
(«Неофіти»)

«Святеє слово» – це і є духовністю, яка означає засвоєння внутрішнього і зовнішнього світу на шляху до самого себе, пошук найвищих цінностей, що намагнічують душу вічністю. Шевченко показує, що становлення загальнолюдських цінностей є не виходом за межі національного, а розкриттям загальних початків духовності українського етносу і нації як суб'єкта світової історії.

При цьому етнос, нація – це не лише соборна, зовнішня спільність; це і «внутрішній етнос», без якого національне життя не є основним. Тільки те, що пропущене через духовність, через внутрішній світ особистості може стати довершеною спільністю. Це добре видно в образі Божої Матері в поемі «Марія». Тут духовна краса домінує над красою тілесною, і, власне, вона і є причиною цілісної краси:

… Ти не та,
Не та тепер, Маріє, стала!
Цвіт зельний, наша красота!…

Духовність для Шевченка – це перемога над собою, над складними обставинами, це здатність піднятись у небо духу, що вимірює час вічністю. Життя людини вимірюється не в довжину, а у височінь ціннісного сходження, в трансперсоналізації цих цінностей в серця простого народу. Таким є образ Матерії Божої – духовної наставниці:

А ти…
Мов золото в тому горнилі,
В людській душі возобновилась.
В душі невольничій, малій,
В душі скорбящей і убогій…
(«Марія»)

ІСТОРИЧНА МІСІЯ УКРАЇНИ: ГЕОПОЛІТИЧНИЙ І МОРАЛЬНИЙ ВИМІРИ

(Роздуми про теоретичну спадщину Юрія Липи)

Олег Гринів, професор

Юрій Липа (1900–1944 рр.) – своєрідна постать у нашій історії і на царині національної духовності. Син Івана Липи, він народився на Українському Півдні, а загинув як незламний патріот, замучений енкавеесівськими катами неподалік від Львова після так званого «визволення». Виїжджати з Батьківщини перед наступом більшовицьких орд відмовився, залишився зі своїм народом. Упродовж десятиліть поневолювачі нашого народу замовчували його, але він жив у народній пам'яті й воскрес з першими подихами національно-державного відродження.

Майже чверть століття тому львівські просвітяни видали його славетну працю «Призначення України». Згодом побачив світ роман «Козаки в Московії», а також низка його оповідань. Зацікавила читача праця Ю. Липи «Ліки під ногами». Нині відоме львівське видавництво «Каменяр» вже випустило в світ кілька томів десятитомного зібрання його творів. Праця не проста, адже медик за основним фахом, Юрій Липа виступав як поет, прозаїк, есеїст, літературознавець.

Як відомо, його творчою спадщиною зацікавилися й видавництва в інших регіонах, зокрема і в столиці.

Попри багатогранність творчої спадщини не буде перебільшенням стверджувати, що найбільше прославився Липа своїми працями «Призначення України» (1938 р.), «Чорноморська доктрина» (1940 р.) і «Розподіл Росії»(1941 р.), які заклали основи своєрідної концепції української національної ідеології. На відміну від інших ідеологів, насамперед Д. Донцова, автор названої трилогії не переносить на національний ґрунт популярних тоді на Заході ідей, а укорінює свою ідеологію в рідній духовній спадщині, починаючи від часів Трипільської цивілізації. Окрім того, Липа не захоплюється критикою чужих ідей, а шукає позитивного розв'язання проблем національного відродження. Зрештою, він зосереджується на особливостях нашого минулого, які не втратили свого значення для національного державотворення, хоч і не відкидає чужого досвіду. Не прогрішу, стверджуючи, що без знання названої трилогії не може обійтися жоден український політик, жоден патріот.

Ще один приклад подає нам Юрій Липа – приклад національної працездатності. Треба зважити, що праця лікаря забирала чимало часу. Для художньої творчості, публіцистики, науки залишалися ті години, які він з повним правом міг використати для відпочинку. Однак відпочинок був лише зміною різновиду праці.

Автор трилогії аналізує ідейний рівень українства міжвоєнного часу. Після поразки національно-визвольних змагань 1917–1921 років серед нашої людності посилилося ворожбитство. Його різновидам

Ю. Липа протиставляє **новітній державний традиціоналізм** українців, що може називатися ще **легітимізмом**. Витіснивши монархічний легітимізм, який обґрунтовував для України ідеолог трудової класократичної монархії В. Липинський, новий легітимізм набув переважно демократично-республіканської форми. Цим зумовлене ставлення Липи до праці Д. Донцова «Націоналізм», яку названо «блискучою ліричною реакцією на пасивність українців, без глибшої української синтетичної думки», «інтернаціональним націоналізмом, дуже подібним у своїй концепції до марксизму (головний двигун – ненависть і руїна всередині раси)», тому така ідеологія, на його думку, не може виступати в «ролі конструктора»(1).

Як ідеолог Ю. Липа зазначає, що серед українців живе «прагнення до чогось вищого, кращого, сильнішого від окремої людини» (2), а воно ґрунтується на властивій їм моральності. Моральне почуття зумовлює служіння Україні, що проявилося в наші дні, коли агресивна Росія розпочала неоголошену війну проти України як незалежної держави. Самі слова «Україна» й «українець» набувають морального значення, бо змістом України є справедливість. Моральні підстави творять світ, тому, як вважає Липа, після англосаксонського, римського і германського світів у Європі постане світ *понтійської, української раси*.

Ю. Липа визначає таку «формулу раси»: «**Расою звемо цілість населення**, **що його духовні прикмети**, **укриті й явні** (**як звичаї**, **мова**, **властиво мови**), **а також антропобіологічні риси становлять виразну цілість упродовж часу** (**історії**)»(3) (підкреслюю. – *О.Г.)*. Таке визначення засвідчує, що расу треба характеризувати насамперед «*духовними прикметами»,* а вже відтак *антропобіологічними рисами,* на чому спекулювали компартійні ідеологи.

У праці «Призначення України» обґрунтовані первні української раси, їхні джерела. «Геополітичні прикмети української території, рік, морів, історія українських торговельних трактів і вузлів, зародження осілого людського життя в цих країнах і розповсюдження спочатку головного первня – месопотамського, далі злиття еллінського, в загальному закінченні формування раси готами і, врешті, устійнення її великодержавністю, релігією і розмахом культури й цивілізації. Далі треба зазначити вартість домішок і історичну селекцію типів расової активності. Врешті, до формули української раси належить історія ідей її еліти, бо ці ідеї були духовними подіями, що формували расу» (4). Як бачимо, таке тлумачення *раси* далеке від заідеологізованих підходів, які зводять расу до біологічних чинників.

На думку Липи, без поняття *раси* не можливо характеризувати сучасну Україну. Порівняно з поняттям *раси* до понять *нації, класу, державності, патріотизму* слід підходити лише як до її виявів, бо вони «далеко плиткіші» і не можуть пояснити внутрішніх процесів у середині спільноти. Приміром, поняття *українська нація* Липа вважає «відносно дуже новим», прив'язує його до часів Хмельниччини.

Майбутнє української нації ідеолог пов'язує з ідеєю *західного П'ємонту*, про що українські політичні й культурні діячі заговорили наприкінці XIX століття. Він пише: «В теперішніх умовах ніяка земля не дорівнює галицькій в одній дуже важливій стабілізаційній позиції української духовності: витворення добре відшліфованого типу українського громадянства, свідомого своїх прав і обов'язків, і хоч не з мальовничим, але дуже глибоким українським солідаризмом» (5).

Щодо визволення нашої нації Липа не має сумніву: **існування української держави – це доконечність.** Такий висновок обґрунтовується тим**,** що наша держава має стати **моральною віссю** для народів, які проживають між Балтією, Кавказом і Уралом, де запанувала аморальність. **У цьому місія української раси у світі.** Водночас ідеолог застерігає від крайнощів надмірного оптимізму чи такого самого песимізму. Як сьогодні звучать такі слова Липи:

«Українська раса переживає тепер процес найбільшого пориднення (гомогенізації). Духовні традиції раси є незнищимі, їх завжди можна відродити в масах. Зусилля одиниць є великі, як і живою є віра у власне призначення, власну путь» (6). Передбачення нашого ідеолога підтвердили події двох останніх років, що мають надзвичайно важливе для утвердження українців як політичної спільноти.

Наш ідеолог порівнює українців з іншими європейськими народами. Як зазначає Липа, українці не мають «ані педантизму німців, ані формалістичності французів». Він пише: «Українську психічну расу відчуваємо як силу потужну, велетенську, «теллюричну» (земну – *О.Г.*). Силу, що змушує нас до нового Ренесансу» (7). Особливе значення для збереження національного організму мають такі риси українців як відпорність, традиції і моральність.

Щоб з'ясувати джерела названих рис, Липа звертає увагу насамперед на Трипільську культуру, хоч доречніше її називати *цивілізацією*. Як пише історик Д. Дорошенко про той час, «від містечка Трипілля на Дніпрі на захід до Карпат і до нижнього Дунаю тягнуться сліди життя людини в добу неоліту» (8). Отож, йдеться про територію, яку нині заселяють українці.

При характеристиці Трипільської цивілізації Липа спирається на дослідження закордонних і вітчизняних вчених, зокрема на працю В. Щербаківського (9).

Автор трилогії доходить висновку про Трипільську культуру як «культуру осілу, хліборобську, розвинену політично, із власними правовими і моральними нормами, із традиціями, що безперервні аж до наших днів» (10). За такого підходу поняття *культура* і *цивілізація* ототожнюються. Липа вважає, що трипільська хліборобська людність прийшла на наші землі з Месопотамії. Він пише: «Від трипільців починаємо історію української території і її торговельних взаємин з іншими країнами» (11). З цією людністю пов'язаний традиційний український експорт пшениці. Збіжжя з наших земель експортувалося до малоазійських держав геттів, а від них привозили метали. Отже, людність на проукраїнських землях була наближена до центру тодішньої цивілізації.

Водночас мешканці наших земель підтримували контакти з цивілізацією Егеї, «першої європейської цивілізації з широким державним розмахом» (12). Після падіння Трої в 1180 році до Р.Х. українська територія із системою різних шляхів стає одним з осередків еллінського багатства й еллінської культури, а морська культура органічно входить у світогляд українців, відрізняючи їх від психології континентальних сусідів. Саме цим можна пояснити морські походи за княжої і козацької доби й своєрідний характер чумацької торгівлі в XIV–XVII століттях.

Поневолення України російським царизмом негативно вплинуло на українську торгівлю й ремісництво. Саме на це, як зазначає І. Дзюба, були спрямовані протекціоністські заходи Петра І і Катерини ІІ, якими «було підірвано розвиток українських міст, було зупинено розвиток українського ремісництва і промисловості, і, таким чином, Україна не могла розвиватися нормально як буржуазна держава, буржуазне суспільство, хоч початки буржуазного розвитку в ній існували вже в XVII–XVIII ст.» (13). Шкоди від втрачених зв'язків із сусідами не могли компенсувати нав'язувані економічні зв'язки з Росією, що підспудно мали політичні цілі, бо передбачали ненормальне прив'язання України до цієї слаборозвиненої імперії з агресивними неприхованими планами.

Аналіз давніх українських магістралей і геополітики останнього століття підтверджує призначення України як самостійного осередку на мапі континенту. Щоб перешкодити виконанню природної ролі нашої країни, Москва вигадала проект «Новоросія». Проте наше призначення не обмежується географічними, геополітичними і торговельними умовами. Не менше значення має українська раса, риси якої вже були охарактеризовані.

Від *трипільців* наші предки успадкували «терпеливість, мовчазну відвагу, передбачливість, скромність, обережність, невідступність від обраної лінії, холодність при невдачах» (14). Таке тлумачення культурогенези на наших землях має підстави, хоч проблеми етногенези в нинішній науці розв'язуються інакше.

Згодом упродовж кількох століть в Україну прибували *елліни*. З гирл Дніпра, Дністра, Бугу, Дону й Кубані вони просувалися в глибину краю. Як пише Липа, елліни називали трипільські землі **Скитією**. Духовні зв'язки еллінів з трипільцями породили *другу* (після *трипільської*) *праукраїнську культуру*. Тут еллінська культура «значно змінена і висловлює часто місцевий смак і психологію» (15).

Готи – третій, вже північно-західний первень української раси на додаток до трипільського й еллінського первнів як південних. Якщо перші первні не змінювали обличчя праукраїнців, то з готами справа інша. Сильний характер, почування спільноти і дисципліни виявилися в їх організаційних здібностях. Липа зазначає: «Це було геніальне доповнення до характеру трипільців: вірність і прив'язаність до традиції одних, сполучена з уродженою військовою дисципліною і здібністю до розгалуженої організованості других. Практичність і твердість одних з духом розмаху й абстракції других»(16). На психологію трипільців вплинув готський передсмак великодержавності. Найбільших змін зазнала структура родини, перейшовши від передньоазійського матріархату до індогерманського патріархату.

Отже, **три первні (трипільський, еллінський і готський) сформували обличчя української раси**, **її відрубність і «живлові традиції».** Саме на цих праукраїнських традиціях виникла українська імперія, межі якої окреслювалися трикутником від Фінської затоки до Балкан і Закавказзя. Її традиції вплинули на майбутній розвиток українського народу. Київ визначив **культурну вісь** між Балтією й Уралом.

На думку Липи, українська раса подібна до стисненої клітини. Відпорність українців засвідчила їхні майже необмежені можливості, а водночас підтвердила велику силу підсвідомих расових первнів для наступу й експансії. До речі, такий висновок ще раз підтвердила боротьба українців, навіть нині російськомовних, проти російських агресорів після Революції Гідності.

Відтак Ю. Липа обґрунтовує **українські генеральні ідеї**, які «завжди існуватимуть у характері раси, бо цей характер є так само органічний, як і інші явища природи»(17). Такий підхід дає змогу визначити стійкість українських генеральних ідей і очистити їх від чужих впливів.

Ю. Липа спирається на сучасну психологію, що обґрунтовує підстави, щоб стверджувати життєвість виявів і повторності, і неповторності. Визнаючи *українську духовність як цілість* і *єдність*, автор трилогії зазначає, що її може висловити голос видатної одиниці або загалу. Така одиниця неповторна, чим вона наголошує на потужності раси, на одвічному в ній. Напевне, на перше місце серед таких одиниць слід поставити Тараса Шевченка. Чи не варто згадати Григорія Сковороду, Миколу Гоголя, Павла Чубинського, Олександра Кониського, Миколу Лисенка, Олену Пчілку, Лесю Українку, Олександра Довженка, Олеся Гончара, Василя Стуса, Ліну Костенко? Наші визначні діячі, зазвичай, завершують працю попередніх поколінь. Хіба випадково Тараса Шевченка нерідко тлумачать як Великого Кобзаря?

Українські культурні підстави визначаються *хліборобством* й *осілістю* нашого народу. Цим вони протистоять культурному кругові номадів (кочівників) з їхньою глорифікацією ватажка чи деспота, великою схильністю до насильства, безпідставною фантазією й швидкою зміною тактики. Остання характеристика стосується росіян. Пригадаймо, як перед розпадом СРСР прихильники його збереження наголошували, що поза межами РРФСР

проживає більше 25 мільйонів етнічних росіян. Проте ніхто не пробував з'ясувати причин такого легкого залишення рідної землі, бо в такому разі довелось би визнати, що росіяни навіть наприкінці XX століття залишилися найбільшим кочовим народом на планеті. Не подолали наші сусіди до цього часу схильності до цареслав'я, яке за часів тоталітарного режиму перекваліфікували на «культ особи». Буйність фантазії і підміну понять яскраво демонструють нинішні кремлівські керівники і дипломати, оправдовуючи свою агресію проти українського народу.

Хліборобський культурний круг втілює «відвагу, почуття справедливості, гідність, відпорність і пристрасну любов до своєї землі» (18), що виявилося в Європі вже в трипільській і егейській культурах. Серед нашого хліборобського народу особливо вшановується *Матір*. Липа пише: «Материнськість переносить традиції родини, а тим самим і раси, з покоління в покоління. З цього приводу вивищення первня материнськості в найдальшому хліборобському крузі цілком зрозуміле» (19).

Ідеал *роду й родини* відтворився також у типі українського войовника. Наша *войовничість* протистоїть таким формам як германський військово-чернечий орден і уральська орда. Традиційно серед наших військовиків взаємини ґрунтуються на засадах побратимства, цікаве, на перший погляд, суперечливе звертання «*пане-брате*». Воєначальник для українця – це батько, що підтверджує наша історична література. Цікаво, українські повстанці, звертаючись до свого старшини, називали його «*другом зверхником*», що також втілює дух побратимства. Отож, українцям чужий вождизм, який панує серед інших народів, а наша військова ієрархія ґрунтується на живих традиціях. Проте прив'язаність українців до традицій і національний консерватизм не заперечують поступу, а, навпаки, стимулюють його.

На думку Липи, українцям властивий своєрідний «*мальовничий індивідуалізм*», що проявився ще серед еллінів, які визнавали людину мірилом усіх речей, розглядали її в єдності з природою, у творчому розвитку. Протисуспільницький індивідуалізм – дуже рідкісне явище серед українців уже в XIX ст., хоч він привертав особливу увагу наших письменників. «В устрої українського села нема надмірної окремішності: селянин – це член солідаристської асоціації, своєї громади» (20). Українська громада заснована на взаємовигоді всіх її членів і гідності кожної людини. В ній не може бути сваволі так званого «*большака*», що властива общині наших північно-східних сусідів. «Громада – велика сила», – переконує відоме українське прислів'я. Ідеал української громади відтворено в повістях Івана Франка «Захар Беркут» і Андрія Чайковського «На уходах».

Як ідеал українського патріотизму відтворює формула «*хати*», про що писали Т. Шевченко, П. Куліш, галицькі будителі. «Поняття краю як Родини, як Хати, як Дому – це велика річ. Це значить, що для українця в його свідомості навіть не треба окреслювати докладніше українських земель» (21). Липа зазначає, що лише на ґрунті українського національного характеру і національних генеральних ідей може відбутися поступ українців. При такому характері логічне переконання в тому, що наша земля – це *осердя* світу, а свій світ береться за *критерій* для оцінки інших світів. Нині таке переконання пов'язане з трипільською основою української раси.

Як противага цього відчуття виступає пораженство: від «людей татарських» у державному житті до людей хуторянських у суспільному житті. Окремо Ю. Липа вирізняє «пораженство відповідальних осіб, тих, що репрезентують націю, народ, расу, – інтелектуалістів і вождів, що стоять на чолі» (22). Це нове явище в українській расі, яке започаткували безнадійні прокляття П. Куліша в таких рядках:

О варваре! Покинь тріумфувати
Та зчервоній од сорома тяжкого:

Що все сусіде мають що назвати,
А ти *своїм* не назовеш нічого.

Відректися від державності, щоб творити царство «нев'янучої краси» – такий лейтмотив Кулішевого хуторянства. Його сучасник Костомаров заперечував спроможність українців до державотворення й бачив майбутнє нашого народу в державному співжитті з росіянами. М. Драгоманов протиставив державній незалежності «нев'янучу» соціальну справедливість. Поет М. Старицький переконував «брата-москаля», що історичні недолі його «кревно з'єднали» з українцями, тому не може бути розради між двома народами. Як сприйняв «брат-москаль» заклик поета через кілька десятиліть переконалася його донька, засуджена більшовицькими поневолювачами.

У другій половині XIX ст. і на початку XX ст. українська інтелігенція психологічно відчужується від спадщини княжої доби. Навіть у тексті Національного Славня наш родовід виводиться з козацьких часів. Щоправда, у своїх концепціях «народу-бастарда» пораженці не заперечували самобутності української раси.

Проте Липа переконаний, що апогей доморощеного пораженства позаду. Водночас він звертає увагу на дві обставини: йдеться, по-перше, про оцінку «забави в марнотратство крові» як про «один з найбільших злочинів щодо своєї раси» і, по-друге, про «доцільність духовної господарки», цебто гармонійне поєднання енергії збудженої одиниці з енергією цілої раси. Ідеолог висловлює думку, яка набуває особливої актуальності нині: «Головним завданням міцної державності є дбання про те, щоб кожен її громадянин був на своїм місці, щоб там, де може вказати якнайбільшу продуктивність. В противнім разі – це анархія, змішання і упадок держави як недоцільної» (23). Водночас, Липа наголошує на доконечності виходити з визнання породженої нерівності між людьми і людської різноманітності.

Заперечуючи усталену думку про чистий індивідуалізм як національну властивість українця, Липа наголошує на ролі в суспільному житті нашого народу *асоціативної* групи, громади, артілі, згадує як приклади чумацьку валку, союз кооперативів і територіальну курінну організацію Січі. Такі *форми асоціацій* виникали як продукти народного звичаю і традицій. Подібні групи витворені тисячоліттями – і Липа вбачає в них запоруку постійного відродження нашої державності.

Упродовж історії *українська* величність проявилася в повноті всіх можливостей. Її мірилом є українська людина княжої доби. Славний період Києва виник як наслідок сполучення двох прикмет тогочасної нашої людини – «прагнення до експансії та почуття особистої свободи разом із відповідальністю перед релігійними святощами» (24). Образ Києва увійшов у історичну підсвідомість української раси як символ державної традиції народу. Переказ про перебування на наших землях апостола Андрія Первозваного не міг виникнути випадково. Попри різні перенесення столиці Київ зберіг традиції свого апостольства і роль політичного центра української раси. Звідси – недоречність пропонови С. Рудницького побудувати нову українську столицю в районі Нікополя, як цього вимагають географічні чинники.

Роль Києва як символу прадавньої політичної культури виявилася і в тому, що чужинці вважали його столицею козацько-гетьманської держави, хоч він не мав тоді такого статусу. Козацька держава за напрямну своєї політики визнавала опертя на Чорне море. Не лише Б. Хмельницький, а й пізніші гетьмани П. Дорошенко й І. Самойлович, І. Мазепа й П. Орлик вірили в доцільність такої напрямної, вона давала змогу опертися на сильну Туреччину, «певнішу і толерантнішу від тодішніх християнських сусідів України», і водночас відкривала доступ до нової економічної експансії на Чорному морі. Проте козацьку державу згубила надмірна мілітаризація.

Ю. Липа намагається обґрунтувати *роздвоєність* у середовищі української еліти особливостями впливу *готизму* й *еллінізму*. Надмір готськості спричинився до витворення службистів, урядовців, різного роду «малоросів» і «москвофілів», що виступали проти нової української інтелігенції. На противагу готизму еллінізм породив головно лірників і етнографів, яким властива «муравлиність» праці. Водночас Липа обґрунтовує самозакоханість української інтелігенції, що проявляється в «утечі до власного егоїзму».

Наш ідеолог звертається також до *побічних ідей*, які ще відіграють певну роль у світогляді пересічного українця, хоч і перенесені з чужого ґрунту. Серед таких псевдогенеральних ідей згадується *протиставлення* Заходу Сходові, хоч тлумачення цих понять доволі відносне. Не погоджується Липа з думкою істориків про те, що «змістом державної України є боротьба з кочовиками, зі степом». Він твердить, що в період формування української раси степ не зіграв майже жодної ролі. Водночас відкидається як нав'язана російськими істориками «лісостепова» *схематичність* нашої історії. Заперечуючи також доктрину про «відвічну ненависть слов'ян до Сходу», Липа пише: «Не можемо говорити про заламання добробуту Києва татарами й кочовиками, можемо говорити хіба про заламання духу великості Києва в тих часах, але причина заламання духу є в нім самім» (25).

Як *штучне* оцінює Липа поняття *праслов'ян*, бо на українських землях проживали не праслов'яни, а **праукраїнці**. Цікава у праці Липи характеристика метаморфоз слов'янофільства. В Україні (і не тільки) воно перейшло на позиції москвофільства. Чеське слов'янофільство скероване проти українців і домагається змосковщення українського Закарпаття. Аналогічні позиції посідає сербське слов'янофільство, що підтвердило ставлення Сербії до України в умовах московської агресії.

Відтак Ю. Липа доходить висновку: «Побічні, псевдогенеральні ідеї не тільки не реальні, а й шкідливі. Затушовуючи індивідуальності рас і народів, вони перешкоджають усталенню тих індивідуальностей, нищать можливості існування рівноваги і гармонії між ними, а тим самим сіють знищення і руїну на землях між Балтією, Уралом і Чорним морем» (26).

Щоб обґрунтувати майбутнє українського народу, доконечно визначити **дві відвічні осі: першу – вісь української землі, а другу – вісь українського духу.** Спробу звести українську проблему до дилеми Сходу й Заходу Липа оцінює як нищення національного характеру й духовності. Він пише: «Тільки вісь Південь – Північ є віссю українських земель» (27). Так було за античних, княжих і козацьких часів. **Південно-північна вісь** зумовлює геополітичне значення для української державності Чорного моря і верхів'їв Дніпра. Така вісь утверджує Україну на широкому просторі між Балтією й Уралом. «Без опертя на півночі, без виходу на півдні нема можливостей для розбудови цієї Хати. Геополітично беручи, для української державності потрібні є принаймні Чорне море і верхів'я Дніпра – в усякому разі, завжди південно-північна вісь» (28).

Намагання нав'язати українцям дилему «Схід – Захід» мають згубні наслідки насамперед для нашого релігійного життя, бо ж християнство йшло на наші землі і з Риму, і з Єрусалиму, і з Царгороду. Наші предки мали таку генеральну ідею: «церква повинна відповідати характерові раси, бути українською для українських душ і тільки українською для їх єднання з Богом» (29). Ця генеральна ідея («заповіт раси») випливає з переказу про перебування на київських горах апостола Андрія Первозваного.

Концепція призначення України обґрунтована також у праці «Чорноморська доктрина». Ю. Липа пише: «Чорноморський простір – це життєдайний простір України. Україні належить перше місце серед чорноморських країн

з огляду на її простір, багатства й енергію людей» (30).

Звісно, відродження Української держави – справа не проста. Йдеться про **велику державу на континенті**, чому будуть протидіяти різні зовнішні сили.

Зважив значення для України Чорного моря, Липа наголошує на джерелах єдності чорноморських держав. «Чорноморські народи доповнюються взаємно і в своїх матеріальних добрах, і в своїх духовних змаганнях. Їх союз може започаткувати нову державну форму буття і новий зріст європейської культури в її чорноморській відміні» (31). Перше місце в союзі чорноморських держав об'єктивно належатиме Україні, що не знецінює протиколоніального гасла справедливості у взаєминах націй, їхніх національних ідеалів. Відтак Липа веде далі: «Український народ зможе об'єднати чорноморські краї вже тому, що в його лоні перебуває найстаріший символ політичної одності Чорного моря» (32). Цим символом наш мислитель називає Митридата VI, понтійського володаря, який об'єднав усі тодішні чорноморські держави. Історичне **призначення України** в тому, щоб утвердити його заповіт в інтересах усіх чорноморських країн.

Аргументи Ю. Липи дають змогу зрозуміти особливості агресивної політики керівництва Російської Федерації, яке докладає всіх можливих зусиль для того, щоб позбавити Україну вирішального впливу на Чорному морі. Загарбання українського Криму – це спроба Москви завдати смертельного удару нашій державі.

Як уже зазначалося, Липа присвятив окрему працю майбутньому Росії. Він спростовує два хибні твердження про цю державу: 1) «*Росія оточена бути не може»;* 2) «*Росія має надмір людського матеріалу*» (33). Намагання ставити Росію на один рівень з *обома Америками* та *Євроафрикою* також засвідчує поверховість підходів, адже за економічною потужністю вона не може йти з ними в жодне порівняння.

Нема сумніву, що **євроазіатський гігант приречений на розподіл**. Саме такий розподіл започаткувало зникнення з політичної мапи Радянського Союзу. Попереду – нові етапи демонтажу рудименту колишньої світової імперії як об'єктивний процес світового розвитку.

Література

1. Липа Ю. Призначення України / Ю. Липа. – Львів, 1992. – С. 214, 215.
2. Там само. – С. 246.
3. Там само. – С.103.
4. Там само.
5. Там само. – С. 216.
6. Там само. – С. 249.
7. Липа Ю. Твори: в 10 т. – Львів: Каменяр, 2005. – Т. 4. – С.82.
8. Дорошенко Д.І. Нарис історії України / Д.І. Дорошенко. – Львів: Світ, 1991. – С.34.
9. Щербаківський В. Формація української нації / В. Щербаківський. – К.: Стародавній світ, 2013. – 148 с.
10. Липа Ю. Призначення України / Ю. Липа. – С.39.
11. Там само. – С.55.
12. Там само.
13. Дзюба І. Україна і світ І. Дзюба // Дзюба І. Quo vadis, Україно? – Одеса: Маяк, 1992. – С.20.
14. Липа Ю. Призначення України / Ю. Липа. – С.107.
15. Там само. – С.109.
16. Там само. – С.111.
17. Там само. – С. 145.
18. Там само. – С.147.
19. Там само. – С. 148.
20. Там само. – С.155.
21. Там само. – С.165.
22. Там само. – С.172.
23. Там само. – С.177.
24. Там само. – С.185.
25. Там само. – С.207.
26. Там само. – С. 211.
27. Там само. – С.236.
28. Там само. – С.238.
29. Там само. – С. 242.
30. Липа Ю. Чорноморська доктрина / Ю. Липа. – Краків, 1940. – С.4.
31. Там само. – С.75.
32. Там само. – С.121.
33. Липа Ю. Розподіл Росії / Ю. Липа. – Львів, 1995. – С. 12.

ВІДЧУТТЯ КВОРУМУ

Наталя Околітенко, письменниця, доктор біологічних наук, заслужений журналіст України

Польський вчений і публіцист Лео Бельмонт писав: «Психологія натовпу визнає тільки «біле» і «чорне». Життя погане через те, що противники втілюють в нього іншу програму, якби вони не заважали, нам би вдалося втілити свою програму, й «життя перетворилося б на рай». Ось уся логіка думки натовпу. Якщо ти похвалиш чоботи ненависної натовпу людини, тебе матимуть за зрадника, бо тим самим ти сказав, що вона прекрасно вдягнена з голови до ніг, що вона розумна та чесна… Спробуй лишень сказати, що в члена нашої партії погано зав'язана краватка – і ти вже зрадив своїй програмі, знехтував нашими ідеалами, зганьбив діяльність великого мужа нашого табору. Ось логіка пристрасті натовпу».

Це було сказано в XIX столітті, але вступивши в XXI, ми переконуємося, що не змінилося нічого: наші сучасники так само об'єднуються навколо партійних лідерів, які, проголошуючи прекрасні гасла, не обтяжують себе пошуком шляхів втілення їх у життя. Тепер це називається популізмом.

Число Донбара

Лев Гумільов вважав, що таємницю «броунівського руху» історичних фактів та волі окремих осіб варто шукати в розвитку природознавства. Останнє десятиліття в біології ознаменувалося каскадом відкриттів, які змусили вчених осмислювати загальні явища життя в категоріях добра і зла. У хід пішли такі раніш неможливі вислови, як «воля клітинного колективу», «альтруїзм бактерій», «соціальний контроль», «сигнал про дружбу» «громадська поведінка» і т. ін.: антропоцентризм, до недавнього притаманний науковій парадигмі, рухнув. А як інакше можна охарактеризувати ситуацію, коли половина популяції кишкової палички, яка голодує, жертвує собою, щоб вижила інша половина? У рослинах інфіковані клітини самознищуються, щоб не допустити поширення хвороби. Тож, перефразовуючи відомий афоризм, можна сказати, що жодному породженню живого світу ніщо людське не чуже.

Останні відкриття в природознавстві не тільки дали потужний поштовх соціологічним наукам, а й породили нові – соціобілогію і біосемантику. Біосемантичні уявлення, наприклад, дозволяють проводити сміливу паралель між раковими клітинами і поведінкою харизматичних осіб, які формують аномальні суспільства, а винищення здорових клітин раковими хіба не нагадує боротьбу з дисидентством

в суспільствах авторитарних? Адже такі поняття як «пам'ять», «упізнавання», «комунікаційні сіті», «соціальний контроль» справді закладені в природу нашого світу, як і «альтруїзм» та «егоїзм».

На питання, яке поставив Лео Бельмонт, може дати відповідь явище, яке в науці дістало назву Quorum Sensing. Воно виникло 1994 року, коли американський мікробіолог Уільям Костертон уперше застосував у своїх дослідженнях лазерний мікроскоп, хоч відкриття, що мікроби обмінюються інформацією, було зроблене ще в шістдесятих роках минулого століття. Тепер можна пояснити механізм цього явища: спеціальні рецептори вимірюють число сигнальних речовин, і коли вони перевищують порогову кількість, мікроорганізми починають виявляти небезпечні властивості. Це відкриває нові шляхи для розвитку медицини: не з мікробами треба боротися, а не давати їм знаходити «спільну мову», перетворюючись на чудово відпрацьований надорганізм.

Але нас у цій статті цікавлять винятково соціальні аспекти такого відкриття. На якому рівні організації життя починається чуття кворуму? На найнижчому. Так, за повідомленням американського професора Метью Круммеля: Т-лімфоцити – основа імунної системи ссавців – через кілька годин після потрапляння в організм чогось стороннього – вакцини, бактерії або вірусу – групуються в кластери, щоб обмінятися інформацією і узгодити «план подальших дій».

Наступний після клітинного рівень організації життя – колоніальні організми. Класичним є приклад з комунікацією кишковопорожнинних та мшанок: подразнення однієї особини викликає майже миттєву реакцію всіх інших. «Домовий гриб» мешкає у всіх дерев'яних конструкціях, та коли його міцелій розростається, будинок доводиться знищувати. Самотня сарана і зовні й поведінкою так відрізняється від стадної, що їх довго мали за комах, які належать до різних видів. Та коли кількість мирних зелених коників переходить певний рубіж, вони починають чорніти, збиватися в зграї і стають карою єгипетською для сільськогосподарських посівів. Те ж саме й з перелітними птахами: за якимось лиш їм відомим сигналом вони різко змінюють свою поведінку, щоб повернутися на батьківщину. Колонія ховрашків, стадо оленів починають діяти як єдиний організм, коли досягають певної чисельності.

А хіба в людському соціумі не так? Складаючись з несхожих одна на одну особистостей, він, досягаючи порогової кількості, розвивається за єдиними для всіх законами, які стоять над окремими долями. Історичний досвід вказує, що соціальні ідеї «висять у повітрі», здійснюючись на територіях різних держав: так було з ідеєю християнської держави, «привидом комунізму», який колись «бродив Європою», або фашизмом… Великі відкриття теж роблять одразу кілька осіб, хоч далеко не всі з них стають відомими.

У світі досліджень, пов'язаних з «відчуттям кворуму», стає зрозумілим, як сталося, що ранній буддизм – релігія без бога, що спиралася на закладений у людську підсвідомість внутрішній закон, – породив ламаїзм з молитовними млинками, наставленими на гірських ручаях і навіть тантричний шаманізм, а приклад Христа, котрий при арешті не дав оборонити себе мечем, не втримав Європу від безумства походів за визволення гробу Господнього. Цей парадокс пояснив Нобелівський лауреат 1972 року в царині економіки Ріхард

фон Хайєк, сформулювавши правило: жодне соціальне явище – хай це буде вулична торгівля, сім'я, наука чи політична діяльність не можна розглядати у відриві від середнього рівня колективної свідомості соціуму. Хоч би які пророки з'являлися на нашій планеті, а все одно їх ідеї будуть опущені до цього рівня. Тому людство у своєму моральному поступі прогресує повільно. Чому? Відповідь на це питання може дати інше наукове дослідження.

Професор еволюційної антропології Оксфордського університету Робін Данбар, спостерігаючи за мавпами, вивів математичну залежність між розміром неокортексу – кори головного мозку, яка відповідає за комунікації й мову, – та розміром зграї й екстраполював її на людину. «Число Данбара» – від 100 до 200 – накладає обмеження на кількість соціальних зв'язків, що їх людина підтримує за будь-яких обставин і в будь-які епохи. У соціальних мережах можна завести хоч би півтори тисячі друзів, але реально спілкуватимешся не більше, як із ста п'ятдесятьма, а тісно, то й взагалі з двадцятьма. «Число Данбара» пояснює, чому жоден інститут не може існувати без поділу на дрібніші підрозділи, чому людина виробила правила, інструкції, норми, закони… Якщо піти далі, то «числом Данбара» можна пояснити, чому ті, хто претендує на очільництво держав, безжально втягують маси людей в криваві бойні: адже це не родичі, не друзі, навіть не партійні однодумці. При цьому такі лідери не розуміють, що бачити кожну людину, яка страждає, їм не дають можливості власного неокортексу.

Мабуть, досить натовпу з 200 людей, щоб вони відчули себе «обраними» й почали поводитись як єдиний організм. Та постає наступне питання…

З чого «зроблений» мем?

«Чому натовп рухається, не відаючи перепон, за одним помахом руки свого ватажка він видає ті самі клики, чому діє в одному напрямку, ніби по команді?» – паралельно з Лео Бельмонтом запитував В.М. Бехтерєв. 1897 року цей видатний вчений запровадив поняття про «психічну заразу» – «мікробів», які «входять у покої нашої душі» з заднього ходу, а тому й небезпечні. На відміну від логічних переконань, вони не прагнуть ствердити істину чи корисні для суспільства тенденції, а нав'язують щось діаметрально протилежне через навіювання готових установок. Жодна історична подія, на думку Бехтерева, не звершується без «наведеного божевілля», притаманного масі людей, які перейшли певний поріг. Але, поставивши питання про рушійні сили цього явища, відповіді він не знайшов.

1976 року англійський вчений Річард Докінз у книжці «Егоїстичний ген» розробив поняття про інформаційний аналог носія дискретної спадкової ознаки і назвав його мемом.

Слово «мем» – грецькою мовою «подібність» – це стійка одиниця інформації, здатна до самовідновлення в людських головах. Вона означає ідею чи образ, які, поширюючись різними способами (через традиції, навчання, імітацію, пресу а тепер й інтернет) від однієї людини до іншої, множаться, взаємодіють, борються між собою за людські розуми, еволюціонують й, зрештою, самоорганізувавшись в окремі утворення, починають активно впливати на групи людей, які їх породили. Найпростішими прикладами мемів можуть бути гасла, слівця, які в ходу (у дев'яностих роках, наприклад, народився епітет «крутий»), тенденції моди; складнішими – соціальні, моральні або релігійні установки. Меми формують

ШЕВЧЕНКО ЄДНАЄ УКРАЇНУ

В історії багатьох народів є людські особистості, в долі яких з найбільшою повнотою віднайшли своє відображення дух і поступ століть. І чим складнішою була епоха, чим крутішими були перевали, що їх долали народи, тим зорянішими ставали долі таких людей. І сьогодні, гортаючи сторінки тисячолітньої історії українського народу, і ми, і весь світ визнаємо, що саме до когорти величних особистістей належить Тарас Григорович Шевченко. Минають роки і десятиліття, а він все в більшій і більшій мірі продовжує позитивно впливати і на розвиток національної свідомості та культури, і на відродження народних традицій та духовності нашого суспільства. Широкомасштабне звернення до віх біографії Великого Кобзаря, до його літературно-мистецької і філософської спадщини впродовж ювілейного двохсотліття успішно увінчалося не лише величезною кількістю найрізноманітніших заходів, а й дало поштовх для багатьох нових громадсько-політичних та культурно-просвітницьких проектів, одним з яких є Акція «Шевченко єднає Україну».

З привітальним словом щ нагоди відкриття Акції виступає Президент Національної Академії педагогічних наук України, Президент Товариства «Знання» України Василь Кремень

«Шевченко єднає Україну». Саме під такою назвою 10 березня цього року в Товаристві «Знання» України розпочалася Всеукраїнська культурно-мистецька, науково-просвітницька Акція, яка задекларувала своєю метою проведення протягом 2015–2016 років багатьох різнопоанових заходів, спрямованих на утвердження у суспільстві гордості за свій народ і свою державу, формування атмосфери громадянської злагоди, розуміння необхідності плідної співпраці всіх гілок влади, конструктивного діалогу різних політичних сил країни, зміцнення економічної могутності, розвиток народної творчості, культурного і духовного надбання країни, піднесення її міжнародного авторитету.

Ініціаторами Акції разом з Товариством «Знання» України виступили Національна спілка письменників України, Національна спілка майстрів народної творчості України, Асоціація працівників засобів масової інформації, Асоціація «Спадщина України», Благодійний фонд «Український рушник», Профспілка працівників культури України, Український центр прямої демократії та Університет сучасних знань

На заходах з нагоди урочистого відкриття Акції було презентовано «Рушник Національної Єдності», який впродовж 2007–2009 років вишивали кращі майстрині з усіх регіонів України, представники української діаспори в Польщі, Канаді, США, Молдові, Румунії, Російській Федерації. Він увібрав у себе велике багатство і основні традиції української народної вишивки, її багатовікову історію, етапи розвитку національних символів, починаючи від Трипілля і Київської Русі, до сьогодення – незалежності нашої держави. Величний твір самобутнього народного мистецтва, став не лише сакральним оберегом національної єдності, а й всенародним заповітом взаєморозуміння та суспільної злагоди і закликом до всенародного вишивання Рушника Великому Тарасу – «Обніміться ж, брати мої!».

– Я дозволю собі сказати, що Тарас Шевченко – це друга постать, друга людина, друге величне явище на українській

Внесення «Рушника Великому Тарасу» в Зоряну залу Київського планетарію

землі після Господа Бога, – зазначив Президент Національної Академії педагогічних наук України, Президент Товариства «Знання» України Василь Григорович Кремень на урочистостях з нагоди початку Акції. – Тож і процес вишивання рушника Великому Тарасу в усіх регіонах країни має не лише увібрати в себе всенародну любов і пошану до нього та силу духу українського патріотизму, а й привернути увагу всіх громадян до необхідності особисто стати безпосередніми суб'єктами нового потужного поштовху відродження вітчизняної промисловості і сільського господарства, розвитку науки, національної культури і духовності.

Василь Кремень підкреслив також важливе значення українських національних символів, що оберігалися упродовж століть попередніми поколіннями українців у всьому світі, були сакральними життєвими оберегами нашого народу і по-новому, достатньо активно відроджуються зараз завдяки Благодійному фонду «Український рушник», Асоціації працівників засобів масової інформації України, Національній спілці майстрів народної творчості України та багатьом іншим організаціям.

Він високо поцінував їх діяльність з розробки проекту узору Рушника та концепції Акції, вручив провідним вишивальницям Вітальні листи від президента Благодійного фонду Петра Порошенка Марії Порошенко і запросив усіх бажаючих долучитися до процесу безпосереднього вишивання унікального твору народного мистецтва.

Під звуки легендарної «Пісні про рушник» на слова Андрія Малишка до Зоряної зали Київського планетарію юні майстрині у національному вбранні внесли заготовку рушника «Обніміться ж, брати мої!» і розстелили на довгому семиметровому столі. Провідні вишивальниці – представниці Національної спілки народних майстрів України разом з почесними гостями підсіли до величного полотнища і продовжили роботу, вкладаючи свої вміння, душу і прагнення в барвистий орнамент рушника.

Учасників урочистого заходу привітали Голова правління Товариства «Знання» України, Президент Університету сучасних знань, доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки Василь Кушерець, перший космонавт незалежної України – Леонід Каденюк, письменник, Герой України – Юрій Мушкетик, керівник Благодійного фонду «Український рушник» – Микола Степаненко, Президент асоціації «Спадщина України» – Ірина Квасниця, Голова Національної спілки письменників України – Михайло Сидоржевський, ректор Університету сучасних знань Юрій Ведєрніков, керівник авторського колективу проекту узору рушника Тамара Степаненко та інші шановані гості. Чимало з них взяло безпосередню участь у вишиванні

Учасників свята вітає перший космонавт незалежної України — Леонід Каденюк

рушника Великому Тарасу «Обніміться ж, брати мої!».

На урочистому святі звучали вірші Тараса Шевченка та пісні на слова Кобзаря у виконанні студентів Університету сучасних знань та чоловічого народного хору «Чумаки» (художній керівник – Василь Триліс). Приємне враження на присутніх справив виступ народної артистки України, художнього керівника Українського героїчного театру «Пам'ять» – Галини Яблонської разом з артистами театру у сцені з вистави «Шевченкові імперативи і ми».

Рушник Великому Тарасу вишиває
Президент Національної Академії педагогічних наук України,
Президент Товариства «Знання» України Василь Кремень

Завершилась акція святковим концертом народного артиста України Фемія Мустафаєва. Він виконав багато українських пісень і романсів на слова Тараса Шевченка, музику до яких написали відомі українські композитори М. Лисенко, І. Шамо, А. Кос-Анатольський.»

Фемій Мансурович вражаюче виконав також українські народні пісні на слова Тараса Шевченка «Думи мої» та «Од села до села», а спільно з народним хором «Чумаки», за підтримки всіх присутніх, заспівав «Реве та стогне» і «Заповіт».

З вітальним словом виступає Герой України,
письменник Юрій Мушкетик.

Про урочистий початок та мету Всеукраїнської культурно-мистецької, науково-просвітницької Акції «Шевченко єднає Україну» керівники Оргкомітету розповіли представникам журналістської громадськості на прес-конференції в Державному інформаційному агентстві «Укрінформ» і запросили засоби масової інформації надати їй належного пропагандистського супроводу. Стартувавши в Києві, вона буде продовжуватися в областях і районах, містах і селах, на підприємствах і в навчальних закладах.

Одночасно з презентацією «Рушника національної єдності» та вишиванням Рушника Великому Тарасу в клубах і палацах культури, у будинках творчості читатимуться лекції, демонструватимуться фільми, проводитимуться тематичні читання, етнографічні експедиції, майстер-класи з вишивання.

Голова правління Товариства «Знання» України Василь Кушерець висловив переконання, що

до Акції треба залучити якомога більше молоді, школярів і студентів.

«Це особливий ритуал вишивання рушників. Він поєднує сам процес вишивання з поширенням і пропагандою ідей Шевченка, знань про творця української нації», – підкреслив Василь Кушерець.

А голова Оргкомітету акції «Рушник національної єдності» Віктор Петренко наголосив: «В Україні має бути створений Музей українського рушника, де могли б зберігатися, окрім «Рушника національної єдності», інші найбільш визначні витвори народного мистецтва і символи нації».

Особливого значення Оргкомітет Акції надає презентації «Рушника національної єдності» та заходам з вишивання Рушника Великому Тарасу в Зоні антитерористичної операції та у військових госпіталях, де зараз перебувають поранені учасники бойових дій. Зокрема, нещодавно презентація рушника Великому Тарасу «Обніміться ж, брати мої!» відбулася у Житомирському військовому госпіталі за участю воїнів АТО, ректора Університету сучасних знань професора Ю.А. Ведєрнікова та Голови Ради Житомирської обласної організації Товариства «Знання», заслуженого юриста України А.Б. Войтенка.

Рушник вишиває Герой України, перший космонавт України Леонід Каденюк

Вів зустріч Голова правління Товариства «Знання» України Василь Кушерець. Він розповів про значення Всеукраїнської культурно-мистецької, суспільно-політичної акції «Рушник Національної Єдності» та про програму дій Акції «Шевченко єднає Україну».

Фемій Мустафаєв виконує пісні на слова Тараса Шевченка.

На запитання журналістів відповідає виконавчий директор Акції «Рушник національної єдності» Микола Степаненко

Присутні підтримали пропозицію Ігоря Куруса аплодимсментами, а юні вишивальниці в національному вбранні всім присутнім воїнам вручили подарункову сувенірну копію «Рушника Національної єдності».

Учений секретар правління Товариства «Знання», заслужений журналіст України, поет Василь Василашко подарував від Товариства присутнім воїнам АТО бібліотечки книг, а доктор медичних наук, співак гурту «Чумаки», поет А. Іщук прочитав опублікований у «Літературній Україні» свій вірш «Геть Путлера!». Капітан Збройних Сил України, учаасник АТО, який представився, як «Альбертович» з 54-ї Окремої механізованої бригади з Артемівська, прочитав вірші «Война», «Зомбопу-ти», «Артёмовску и сослуживцам», «Я люблю Украину», «Офицер запаса», «Христос с нами», «Внучок», «Капелька надежды» та інші.

Для воїнів АТО та інших учасників зустрічі народний артист України Фемій Мустафаєв виконанав кілька пісень на вірші Тараса Шевченка та народних пісень, а співачка Анжела Ярмолюк зачарувала учасників зустрічі піснями на власні тексти.

Василь Кушерець подарував госпіталю унікальний сувенір – точну копію у мініатюрі комети Чурюмова-Герасименко, до якої ракетою за програмою цих учених було доставлено дослідницький зонд з планети Земля.

Керівники Благодійного фонду «Український рушник» Микола та Тамара Степаненки розповіли про відображення в символах вишивання історичної долі, мрій і прагнень українців, про вишивання рушника Великому Тарасу «Обніміться ж, брати мої!».

Про головні засади діяльності Українського центру прямої демократії щодо активної підтримки заходів Акції розповів його голова Ігор Курус. При цьому він зазначив, що з часу створення «Рушника національної єдності» мільйони українців вже сприймають його як національний оберіг, тож заходи нинішньої акції мають завершитися до свята Покрови офіційним наданням йому такого статусу.

Рушник Великому Тарасу вишивають учасники прес-конференції.

Вишивають «Рушник» учасники парламентських слухань.

Подібні заходи на запрошення обласних організацій Національної спілки майстрів народної творчості України за погодженням з органами місцевої влади мають відбутися в усіх регіонах України.

«Рушник Національної Єдності» вже став унікальним явищем,» – зазначає виконавчий директор одноіменної Акції. Микола Степаненко – «Він справляє надзвичайне враження на кожного, хто до нього підходить. Перед ним стають на коліна, моляться, плачуть, під його впливом згадують, що вони українці – нащадки славетного народу. «Рушник» вже презентований 73 рази, зокрема не менше десяти – за кордоном. Він давно визнаний оберегом громадян України і українців у діаспорі.

Іноземці його сприймають більше як чудо, створене народом з багатющою історією і культурою. Коли їм розповідаємо про те, що Анна, донька Ярослава Мудрого і королева Франції, у 1049 р. везла до Франції 60 вишитих речей, Євангелія та ще і бібліотеку, у них це викликає великий подив. Вони часто просять це ще раз повторити, а на українців починають дивитись, як на велику націю.

Виконавча дирекція Акції «Рушник Національної Єдності» давно переконалася, що цих презентацій замало. Люди у всіх куточках України хочуть бачити «Рушник Національної Єдності», отримати від нього силу, яка в ньому акумульована багатовіковою історією всієї України, дізнатися про символи (узори) рушника, які несуть прадавню інформацію з часів мізинської і трипільської культур.

Нерідко досить широко рекламуються та організовуються виставки картин та скульптур, які зрозуміти і сприйняти досить тяжко, від них інколи тягне холодом і чужиною. А хто чув щось про виставки українських рушників? Ми зробили декілька маленьких виставок рушників в Італії, Молдові, Канаді, Польщі разом з презентацією «Рушника Національної Єдності». Хто бачив ці виставки – щонайменше, був здивований наявністю такого культурного багатства в українців. Поляки відверто у пресі визнали, що українці у рушниках та вишивці неперевершені.

Прес-конференція керівників
Оргкомітету Акції в Агентстві «Укрінформ».

«Слід згадати, що робота над «Рушником Великому Тарасу» розпочалася ще в березні 2013 року», – зазначає керівник авторського колективу його узору Тамара Степаненко. – «Незважаючи на війну, його вишивали у Москві, Санкт-Петербурзі, Маріуполі та ще в багатьох містах України. Настане час і (ми сподіваємося) він займе гідне місце в музеї, як символ великої пошани до Тараса Григоровича від нашого покоління. Вже вшанували пророка нації своєю участю у створені «Рушника Великому Тарасу» близько півтори тисячі осіб. До речі, усі узори рушника описані етнографами, кожна дія оформляється протоколом, світлинами, списками учасників. Це стане колись унікальним історично-науковим матеріалом. Документально буде збережено, наприклад, те, що Глікерія Полусмак не тільки була нареченою Тараса.Шевченка, а і вишила рушник, де через узор розповіла про своє кохання до Великого Кобзаря.

Історія України надзвичайно багата і писана вона не тільки літописцями, а і народними українськими майстрами – вишивальницями, художниками, майстрами по дереву, кераміці і металу. Треба тільки вміти читати їх твори і цінувати».

За підсумками Акції планується створення документального фільму «Рушник – оберіг України», кілька відеофільмів про хід Акції в регіонах та видання подарункового фотоальбому.

По закінченні вишивання «Рушника Великому Тарасу» має відбудтися урочиста церемонія його презентації Президенту України, Верховній Раді, Кабінету Міністрів за участю представників з усіх регіонів України.

Керівники держави, народні депутати, представники провідних політичних сил мають стати під «Рушник національної єдності» і «Рушник Великому Тарасу» і запевнити всю країну у своїй готовності до конструктивної і злагодженої роботи заради суспільної злагоди та громадсько-політичної єдності, в ім'я економічного і культурного розквіту нашої Вітчизни.

У подальшому рушники експонуватимуться в персувній виставковій експозиції «Рушник – оберіг України» та використовуватимуться, як величні національні атрибути на важливих державних та громадсько-політичних заходах. Організатори Акції сподіваються, що в недалекій перспективі буде створено Національний музей «Український рушник».

переконання і часто визначають вибір політиків. Для мемів не існує ані часу, ані простору: це – верхівка айсберга, й розробки в царині відкриття «чуття кворуму», зокрема на мікроорганізмах, тут можуть багато що пояснити. Некоректно ставити питання, позитивне це чи негативне явище – все залежить від змістового наповнення. Мемам ми зобов'язані мораллю та культурою, але вони бувають і призвідцями суспільних трагедій, бо за певних соціальних обставин спроможні вивести на передній край життя злих геніїв людства, лишивши за лаштунками історії їхніх благородних антиподів.

Ген можна побачити під електронним мікроскопом, мем – відчути. І все-таки наш світ матеріальний – відтак виникає питання, яка природа цього явища?

До егрегора тільки крок…

«Навколо нас, у нас самих, скрізь і всюди, без перерви, постійно змінюючись, збігаючись і відштовхуючись, йдуть випромінювання різної довжини хвилі…», – писав Володимир Вернадський. І тут енергія не є визначальним фактором.

На нашій планеті право на існування мають лиш ті організми, які найощадливіше витрачають енергію: тим-то якості життя не збігаються з якостями інформації, носієм якої, найімовірніше, є ультракороткі електромагнітні поля. Мова всього живого – не крик, а шепіт, де найголовніше – цільова спрямованість: так втомлена безсонною ніччю мати спить під гримкотливу музику, зате пробуджується на зітхання хворої дитини.

Для людей, які опинилися під владою певного мема, пріоритетною метою існування стає його втілення в життя. Наука мнемістика, яка нині розвивається в низці європейських країн, добре пояснює явище фанатизму й великою мірою дає відповідь на запитання, яке поставили Лео Бельмонт і Бехтерєв.

За нинішньої інформаційної ситуації, зокрема, з появою інтернет-мемів, коли не робиться різниці між плітками з життя кінозірок чи політиків і людськими трагедіями, породженими війнами та природними катаклізмами, достатньо років, щоб колективна підсвідомість еволюціонувала в несподіваному й часто небажаному напрямку. Людство не перестане помилятися, доки наука не почне шукати відповіді на питання, що формує меми. Поведінка мікроорганізмів в їх природному середовищі – чудова модель для дослідження колективного інформаційного поля, яке створюють вищі організми, і матеріального субстрату, до якого воно прив'язане. І тут може виявитися, що структуризація земного населення, розділеного на нації, народи, племена, релігійні конфесії, окремі групи, об'єднані спільними інтересами, – природне відбиття структуризації енергоінформаційних потоків, які стоять за нашим світом, друга реальність, яку ми відчуваємо інтуїтивно.

Якщо буде знайдено матеріального носія мемів, то це означатиме, що наука упритул підійшла до поняття про таємничого егрегора – «мислеформи», «енергоінформаційного згустка, що виникає там, де люди чимось об'єднані», «ментального конденсату, породженого думками й емоціями людей», «інформаційної структури, яка виникає при односпрямованих діях людей із загальними прагненнями» – як тільки не називають цю субстанцію! А підсумок може бути наступний: вища сила, яку породив колектив людей внаслідок матеріалізації ідеї чи спільної мети, котра починає впливати на характер поведінки своїх творців.

Існують мовний, письмовий, мімічний пласти спілкування, та повсякденний досвід підказує нам, що цього не досить – натовп спілкується ще й на психоенергетичному рівні, породжуючи «колективних опікунів», які починають диктувати йому свою волю. Образно кажучи, це такий собі «клуб за інтересами», куди стягуються меми, поняття про них наука більш-менш визнає, а слово «егрегор» прийшло від екзотерики, й тим для неї підозріле. Найімовірніше ж, йдеться про різні етапи розвитку того ж самого явища.

Отже, егрегор – це інформаційно-енергетична структура, що виникає при односпрямованих діях людей із загальними прагненнями, структура, яка, володіючи самосвідомістю, спроможна вступати в контакт з тими, що об'єднавшись навколо якоїсь духовної абстракції, породили її. Людині здається, що вона вільна у своїх вчинках, але над нею тяжіє сила, яка змушує її не чути тверезих голосів, якщо вони лунають з табору опонента, більше того, затято з ними боротися.

Найімовірніше, саме егрегор творить колективне підсвідоме натовпу – поняття, яким психологи легко послуговуються, не вдумуючись у його природу. Нам у пам'ятку, як несподівано виступило на арену суспільного життя Біле Братство на чолі з Юрієм Кривоноговим і Мариною Цвигун, котра оголосила себе Дівою Марією й Ісусом Христом в одній особі. На чому тримався цей моноліт людей, які об'єдналися навколо явних авантюристів? Що змушувало юнаків і дівчат у розквіті сил і можливостей прирікати себе на анахоретське життя і відмовлятися від батьків? З арештом «святих», які під час слідства вилили один на одного потоки бруду, Біле Братство розпалося. Розпорошився егрегор?

Чому український народ так важко формує державність – чи не тому, що складові національної спільноти, будучи індивідуалістами, погано об'єднуються навколо ідеї колективної відповідальності, що відбилося в приказці «де четверо українців, там троє гетьманів». Ось що записано про наших далеких пращурів у візантійському «Стратегіконі»: «Серед них немає одностайності, вони або зовсім не йдуть на угоди або одні йдуть, а другі одразу порушують, оскільки всі тримаються різних думок, і жоден не бажає поступатися іншому». За таких особливостей національної вдачі виробити Надсистему дуже важко.

Творення егрегора починається з горизонтальної взаємодії між однодумцями на рівні, як здається, власного вибору, а переходить у вертикальну взаємодію з Надсистемою, коли від свободи волі вже не лишається нічого. Егрегору протистояти дуже важко й мало кому вдається вийти з поля його силової дії. «Затравкою» при формуванні цієї системи стає так звана харизматична особа, яка, будучи наділеною ораторськими здібностями, може повести за собою натовп. Чим зумовлена її харизматичність, сказати важко, відтак з такими людьми треба бути обережними, пам'ятаючи, що саме харизматичні особи типу Гітлера чи Сталіна ставали призвідцями великих державних трагедій.

Питання, чому натовп рухається як єдине ціле, звичайно, дискусійне. І все-таки гіпотеза про опікунів людських мас, об'єднаних спільною ідеєю чи пристрастю, як це буває не лише з прибічниками окремих партій, а й з фанатиками рок-груп чи футбольних команд, ближча до матеріалізму, аніж нинішня позиція офіційної науки, котра над таким питанням не замислюється.

Ярослав Верховинець,
заслужений діяч мистецтв України.

ВІН ПОДАРУВАВ НАМ ВЕЛИКУ КНИГУ ІГОР З ПІСНЯМИ ДЛЯ ДІТЕЙ…

(Продовження. Початок у № 1–2)

Василь Миколайович Верховинець належить до старшого покоління українських митців – учнів і послідовників Миколи Віталійовича Лисенка, які перенесли кращі традиції створеної ним школи у наше сучасне мистецтво.

Верховинець (Костів) народився 5 січня 1880 року у селі Старий Мізунь Станіславської губернії (тепер Івано-Франківська область) у родині малоземельного селянина. Здобути освіту в умовах жорсткого переслідування усього українського з боку австро-угорської монархії було надзвичайно важко. Але, незважаючи на труднощі, дванадцятирічний хлопець після закінчення сільської школи їде до Львова і влаштовується вчитися у бурсі при Ставропігійському інституті.

Бурса готувала слухачів для духовної та учительської семінарій. Вихованці цього закладу вивчали музграмоту, сольфеджіо, церковно-слов'янську мову, духовну музику та обряди і одночасно проходили світські дисципліни у міських школах або Українській гімназії, що містилася у будинку Народного дому.

У бурсі та в гімназії Василь Костів навчався у 1892–1895 рр. Набуті знання дали йому можливість успішно витримати іспити до учительської семінарії у м. Самборі, яку він закінчив у 1899 році. Маючи диплом «Городського народного вчителя», В. Костів їде працювати. Спочатку вчителює у м. Калуші (1899–1900), а потім у селах Угриновичі та Бережниці Калуського повіту. Майже всі, хто його знав, відзначали його велику любов до дітей і вміння працювати з ними.

Ще під час навчання у Львові та Самборі Костів часто відвідував вистави Українського музично-драматичного театру та спектаклі Львівської опери, захоплювався мистецтвом видатних українських співаків Олександра Мішуги і Соломії Крушельницької. Бував у театрах і тоді, коли став учителювати.

Митець за покликанням, він хотів спробувати свої сили на театральній сцені, мріяв стати професійним співаком. Щоб здійснити свою мрію, Василь Миколайович вступає у 1900 році до Краківської консерваторії на вокальний відділ, крім того, бере приватні уроки у О. Машуги. Пошуки свого шляху в мистецтві приводять, нарешті, молодого вчителя до дружини (трупи) Руського-народного театру при львівському товаристві «Руська бесіда».

Василь Миколайович Костів об'їздив з дружиною Руського-народного театру майже всі міста Галичини і Буковини. Виступав у багатьох виставах як актор-співак, а до того ще й здійснював керівництво театральним хором.

У 1905 році театр очолив Микола Карпович Садовський. Сезон 1905/1906 рр.

став одним із найяскравіших в історії театру: керівництво Миколи Карповича сприяло бурхливому творчому зростанню всього колективу, а його виступи на сцені разом з Марією Заньковецькою і Северином Паньківським, які приїхали з ним з Наддніпрянщини, принесли трупі небувалий досі успіх і славу.

Зустріч Василя Костіва з Миколою Карповичем Садовським докорінно змінила подальший творчий шлях молодого актора: завдяки Садовському він прилучився до справжнього високого мистецтва, відчув його всевладну силу. Коли видатний актор запросив молодого співака до Києва, Василь Миколайович вийшов із дружини Русько-народного театру і влітку 1906 року переїхав на Східну Україну.

Свій перший театральний сезон 1906/07 рр. трупа Садовського розпочала у Полтаві. Саме туди прибув Василь Костів із Прикарпаття, аби на довгі роки поєднати свою долю з життям нового українського музично-драматичного театру і плідно працювати поруч з М. Садовським, М. Заньковецькою, Г. Борисоглібською, О. Полянською, І. Мар'яненком, І. Загорським, С. Паньківським та іншими славетними митцями.

З перших днів Верховинець (псевдонім дав йому Садовський) поринув у роботу з властивою йому енергією. Хоч у драматичних (розмовних) п'єсах виступав не дуже часто, але багато співав у музичних виставах.

Згодом Микола Карпович писав: «На літо до мене приїхав молодий ще тоді актор Костів, що пізніше грав під прізвищем Верховинця. Цей молодий, але дуже музикальний хлопець дав мені ідею перекласти опери «Галька» і «Сільська честь». А тим часом ми почали разом розучувати оперу «Продана наречена», де я мав співати партію Кецала»[1].

Творча обстановка, що панувала у театрі, забезпечувала якнайкращі умови для всебічного розвитку артистичного хисту Верховинця. Він блискуче показав себе у багатьох цікавих партіях діючого репертуару. Особливо подобались глядачам його Петро («Наталка Полтавка» М. Лисенка), Андрій («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Левко («Майська ніч»), Іван та Венцель[2] («Продана наречена» Б. Сметани), Турідду («Сільська честь» П. Масканьї), Йонтек («Галька» С. Монюшко), Аполлон («Енеїда» М. Лисенка) та інші, різні за своїм характером ролі.

Продовжуючи деякий час співати у виставах, Верховинець дедалі більше віддається роботі з хором та балетом, дедалі частіше з'являється за диригентським пультом поряд з диригентом Густавом Єлінеком та Олександром Кошицем, а потім, незважаючи на виняткові акторські успіхи, зовсім залишає сцену, відчувши, що справжнім його покликанням є хормейстерська, хореографічна і диригентська справа.

Працюючи в театрі, Верховинець водночас успішно закінчує теоретичний клас Музично-драматичної школи Миколи Лисенка під керівництвом Г. Любомирського і, таким чином, завершує свою музичну освіту.

У квітні 1915 року ряд провідних акторів – Л. Ліницька, О. Полянська, С. Паньківський, М. Петлішенко, Н. Горлеко, С. Бутовський, В. Василько, Є. Доля та В. Верховинець залишили Театр Миколи Садовського. Вони увійшли до «Товариства українських артистів під орудою І.О. Мар'яненка за участю М.К. Заньковецької та П.К. Саксаганського».

В. Верховинець здійснював музичне керівництво новим творчим колективом – працював з хором, розучував вокальні партії з акторами, ставив танцювальні номери у спектаклях, диригував музичними виставами. Саме тут

[1] Садовський М.К. Мої театральні згадки, 1881-1917 рр. – Харків, 1930. – С. 90-91.

[2] В оригіналі – Єник та Вашек.

почалася театральна кар'єра видатного співака Івана Семеновича Козловського. Верховинець побачив у ньому вокаліста екстра-класу і одним із перших благословив його на великі звершення у мистецтві. У «Товаристві українських артистів» Василь Миколайович працював до 1919 року.

Ще з юних літ Верховинець перебував у полоні незбагненної краси народних танців, пісень та обрядів. Це захоплення фольклором з роками перейшло в осмислене його студіювання, а далі, під керівництвом Миколи Лисенка набуло стабільних рис ґрунтовної науково-дослідницької праці.

Життя театру проходило в гастрольних подорожах по Україні. Користуючись цією нагодою, а також за власною ініціативою Верховинець від'їжджає на села і, запалений порадами Миколи Віталійовича, глибоко вивчає побут і творчість українського народу. Ці етнографічні та фольклорні дослідження дали йому можливість зібрати й обробити багатий матеріал, на базі якого він будує свої теоретичні узагальнення і практичну діяльність. У 1912 році Верховинець зробив повний запис весілля в селі Шпичинці Сквирського району на Київщині. У це село привіз молодого науковця український мистецтвознавець Данило Щербаківський, який допоміг йому в організації багатоденного весільного обряду. Під назвою «Українське весілля» ця перша наукова праця Верховинця була опублікована 1914 року в Українському Етнографічному збірнику, котрий видавало Українське Наукове товариство у Києві.

У своїй праці Верховинець глибоко аналізує українські народні пісні весільного ритуалу, робить екскурс у минуле і простежує їхній розвиток з часів родового суспільства аж до нашої епохи.

«Українське весілля» – один з перших на Україні творів, у якому, крім повного запису весільного обряду, широко представлений музичний матеріал і зроблено надзвичайно цінні і цікаві теоретичні узагальнення.

Дослідження народнопісенної творчості В. Верховинець поєднує із студіюванням народного танцю і уже в період роботи над «Українським весіллям» починає готуватись до здійснення аналогічної праці в галузі хореографії. Вставні балетні номери у виставах театру Садовського, хореографічні вечори гуртка молоді й семінаристів, які він влаштовував на сцені цього ж театру, підтверджували сміливу думку митця про велике майбутнє народного танцю.

Треба сказати, що у той час до народної хореографії зверталися не тільки відомі акторські колективи і справжні цінителі українського танцювального мистецтва, а й такі групи людей і окремі особи, що лише маскувалися під народних митців, хоч, по суті, в їх виступах не було нічого спільного з українською народною творчістю.

Щоб привернути увагу широкої громадськості до справжнього народного мистецтва і сприяти подальшому розвитку національної хореографії, Верховинець вважав за необхідне створити міцну теоретичну базу. З цією метою він пише «Теорію українського народного танцю»[3], що стала першою в Україні працею, де систематизовано і узагальнено творчі досягнення української нації в галузі танцювального мистецтва.

Для своєї книги Василь Миколайович не тільки зібрав надзвичайно цінний матеріал, а й науково обґрунтував його, показав характерні танцювальні рухи, які є основою української народної хореографії. Цікаво відзначити, що Верховинець першим серед наших фольклористів дав назву майже всім танцювальним рухам, відповідно до їх характеру і внутрішнього змісту, розробив і запропонував оригінальний

[3] Верховинець В. (Костів). Теорія українського народного танка. – К., 1919. Перевидання: Полтава, 1920 і К., 1963, 1968, 1990.

метод запису хореографічного матеріалу, що полягає у словесному описі рухів та їх комбінації, ілюстрованих рисунками й схемами. Його метод здобув широке визнання у хореографів і науковців.

У книзі митець пропонує стрункy, глибоко продуману систему подання танцювального матеріалу. Перед нами ніби розгортається яскрава хореографічна картина, яка бере початок від ледь помітних підготовчих рухів, що поступово формуються у певні танцювальні. Непомітно змінюючись, вони переплітаються між собою у безлічі цікавих комбінацій і, нарешті, виливаються у чудове мереживо фігурних таночків, описаних наприкінці книги.

Досконально простудіювавши «Теорію українського народного танцю», переконуємося, що в плані теоретичному вона посідає чільне місце серед наукових праць у галузі українського народно-танцювального мистецтва, а в практичному – відкриває широкий простір для творчої фантазії фахівців, бо дає можливість на основі вміщених у ній танцювальних рухів та їх комбінацій стилізувати які завгодно варіанти українського танцю, не порушуючи при цьому усталених канонів, властивих істинно народній хореографії. До цієї праці, мов до цілющого джерела, постійно зверталися усі українські балетмейстери, створюючи свої яскраві танцювальні композиції.

Отже, у плині своєї багаторічної і вельми плідної науково-практичної праці на ниві народно-танцювального мистецтва В. Верховинець став основоположником першої в Україні і в усій українській діаспорі національної хореографічної школи українського народного танцю.

Побудована на міцному науковому підґрунті, ця школа мала величезний вплив на розвиток професіонального народно-танцювального мистецтва не тільки в Україні, а й за рубежем.

Щирими прихильниками і послідовниками школи В. Верховинця були видатні вітчизняні хореографи Павло Вірський, Вахтанг Вронський, Галина Березова, Лідія Чернишова, Наталія Скорульська, Олександр Соболь, Клара Балог.

Творчі здобутки цієї школи стали добрим надбанням і міжнародної спільноти завдяки блискучому українському танцюристу і балетмейстеру Василю Авраменку. У юнацькі роки він працював у театрі Садовського і у 1918 році закінчив Музично-драматичну школу ім. М. Лисенка, де у той час В.М. Верховинець викладав український народний танець. Авраменко був захоплений лекціями Верховинця, добре знав його «Теорію українського народного танцю» і цілком поділяв погляди свого вчителя на українську народну хореографію.

Василь Авраменко

1919 року, за ініціативи Симона Петлюри, Василь Авраменко виїхав разом з хором Олександра Кошиця на Захід, аби демонструвати там українське мистецтво молодої Української держави.

1929 року В. Авраменко заснував у Нью-Йорку школу українського народного танцю і видав дві наукові праці: «Українські народні танки» (Канада, Саскатунь – 1928) та «Українські народні танки, музика і стрій» (Канада, Вінніпег – 1947).

При ознайомленні з книгами В. Авраменка впадає у вічі те, що вони з початку і до кінця пройняті творчим подихом «Теорії українського народного танцю». І в назві танцювальних рухів, і в методології подання практичного матеріалу, і в авторському баченні місця й значення народно-танцювального мистецтва в житті нації, і, нарешті, у побудові самих книг – в усьому відчувається глибокий вплив хореографічної школи В. Верховинця та його наукової праці у цій галузі.

Тому можна з певністю твердити, що хореографічна школа Василя Авраменка – це, по суті, школа Верховинця, але розширена й доповнена в умовах еміграції творчим доробком Авраменка і перенесена на Захід.[4] Характеризуючи композиторську діяльність Василя Миколайовича, треба насамперед відзначити її глибоко народний характер. До нас не дійшли його ранні твори, проте ми маємо багато записів народних мелодій та їх аранжувань, зроблених ним у різні роки. Усім тим аранжуванням властива проста музична мова, й відчувається тенденція до максимального збереження ладотональних особливостей національної гармонії. Вони є високохудожнім обрамленням тематичного матеріалу, де автор прагне якнайвигідніше показати народну пісню, не порушивши при цьому природної чистоти і звабливості її мелодичного першоджерела.

Найбільш визначні й популярні твори Верховинця народилися в період бурхливого пробудження патріотичних сил в Україні, які щиро вірили у кращу долю свого народу, в побудову вільної Української держави після повалення царизму. Його численні хори та революційні масові пісні, серед яких заслуженою славою користувалися: «Грими, грими, могутня пісне», «Більше надії, брати», «Заграй, кобзарю» та інші вже на початку 20-х років були широко відомі в Україні. На цих патріотичних творах виховувалась наша молодь у школах та колективах художньої самодіяльності, їх виконували в концертах, на зборах, мітингах і демонстраціях. Користувалися також популярністю його аранжування революційних масових пісень «За Україну», «Шалійте, шалійте», «Жалібний марш», «Марсельєза» та «Варшав'янка». Отже, Василь Миколайович поряд з іншими композиторами, його сучасниками – К. Богуславським, П. Козицьким, М. Леонтовичем, М. Віріковським – став одним з основоположників нового жанру – української революційної масової пісні.

Верховинець – автор першого в Україні аранжування міжнародного робітничого гімну «Інтернаціонал». Разом з поетом М. Вороним він у 1919 році створив таке аранжування «Інтернаціоналу», що стало найпопулярнішим серед трудящих нашої Вітчизни і було офіційно затверджене урядом Республіки як державний гімн України. Варто нагадати, що український переклад М. Вороного посів перше місце на спеціальному конкурсі, членом журі якого був Павло Тичина.

Серед численних хорових творів композитора запам'ятовується своїм оптимізмом та юнацьким завзяттям весняний пісенний цикл: «Весна», «Весна гука», «Я весна», «Ой красна весно», де образ Весни виступає як символ пробудження країни. В закличному,

[4] З матеріалів міжнародної науково-практичної конференції на тему: «Василь Авраменко та українська культура», що відбулась у м. Черкаси 4-5 травня 1993 р., а також міжнародної науково-практичної конференції на тему: «Василь Авраменко та світова хореографічна культура», м. Київ, 5-6 травня 1995 р. (Я.В.).

бадьорому ключі висловлюється щире сподівання, що:

Весна, весна в країні волі
Весною буде всіх віків.

Ряд творів – «Облетіли пелюстки», «На стрімких скелях», «Ми дзвіночки» можна розглядати як психологічні хорові мініатюри, пройняті певним настроєм.

Поряд з хоровими творами, композитор написав багато романсів та солоспівів на слова Лесі Українки, І. Франка, О. Олеся, П. Тичини, М. Рильського, М. Рудинського та інших українських поетів.

Усім вокально-хоровим композиціям Верховинця притаманні виключна мелодійність, задушевність і щирість. Він не прагнув до якихось новоутворень у музичній мові, не виходив за рамки класичної гармонії. Користуючись найпростішими засобами виразності, майстерно володіючи законами вокалу, композитор домагався головного: його твори були зручні для виконання, містили в собі високий емоційний заряд і добре сприймалися слухачами.

Детальніше ознайомитися з хоровою та пісенною творчістю Верховинця можна, звернувшись до його збірок «Хорові твори»[5], «Пісні та романси»[6], до яких увійшли найкращі твори композитора.

Верховинець був блискучим майстром диригентсько-хорової справи. Ця галузь його творчої діяльності заслуговує всебічного і глибокого дослідження, а поки що зупинимося на її найважливіших етапах.

Залишивши роботу у театрі Садовського та у «Товаристві українських артистів», митець ні на мить не розлучається з численними хоровими колективами. Протягом тривалого часу він очолює хор Полтавського інституту народної освіти (1920–1933), на цей період припадає створення Полтавської окружної хорової капели, якою він керував разом з Ф. Попадичем та О. Свєшниковим. Репертуар капели був дуже різноманітний. О. Свєшников диригував хоровими творами російських та західноєвропейських композиторів, Ф. Попадич – творами українських композиторів, а В. Верховинець спеціалізувався у галузі української народної пісні.

У 1923–1924 роках Василь Миколайович працював у Музично-драматичному інституті імені М. Лисенка як диригент хорового співу на диригентському відділі і керував хоровою студією при музичному товаристві імені М. Леонтовича.

У 1927 році він створив Харківську окружну показову капелу «Чумак» («Червона українська мандрівна капела») і керував нею до 1928 року. Капела популяризувала твори українських та російських композиторів, народні пісні й великі хорові полотна світової класики. Одночасно Василь Миколайович керував хором Харківського музично-драматичного інституту.

Як бачимо, Верховинець зробив вагомий внесок у розвиток хорового мистецтва в Україні. Він був не тільки чудовим хормейстером-організатором, а й талановитим педагогом-вокалістом. Завдяки чому усі хорові колективи, якими він керував, відзначались високою виконавською культурою, справжнім професіоналізмом.

Значну частину свого життя Верховинець віддав педагогічній роботі. У 1919–1920 роках він працює лектором з методики хорового співу на диригентських курсах імені М. Лисенка у Києві та викладає дитячі ігри в Київському педагогічному інституті, а в 1920–1932 роках керує кафедрою мистецтвознавства Полтавського інституту народної освіти та викладає українські народні танці у трудшколі імені І. Котляревського. Верховинець-педагог справляв велике враження на слухачів своєю ерудицією, надзвичайною музикальністю, глибоким знанням фольклору, умінням цікаво побудувати і провести лекцію.

[5] Верховинець В. Хорові твори. – К., 1966.

[6] Верховинець В. Пісні та романси. – К., 1969.

В основу музичного виховання учнів був покладений власний дослідницький матеріал, крім того, широко використовувалася спадщина українських, російських та західноєвропейських класиків. Вміло показуючи кожну музичну фразу, керівник сприяв всебічному розвиткові художнього смаку студентів. Народні пісні, що були пов'язані з іграми, засвоювалися практично: лектор подавав зміст гри, розподіляв ролі серед студентів, і після вивчення вокальної частини учні закріплювали пройдений матеріал, виконуючи пісню разом з рухами. Вражала кипуча енергія самого керівника, який не тільки робив цінні вказівки щодо вокалу, а й ретельно відпрацьовував жести, рухи і міміку тієї чи іншої гри.

«Зайде, бувало, Василь Миколайович до аудиторії, – згадував його учень і концертмейстер Сергій Амосович Шевченко, – усміхнеться до нас та й каже: «Забудьте, будь ласка, про свій вік. Ви не студенти. Ви – дошкільнята. А тепер давайте гратися». І справді, кожен з нас немов відчував себе дитиною, а Василь Миколайович тим часом з'єднував наші руки, сам підхоплював переднього і, приспівуючи: «Диби-диби, диби-би…» та пританцьовуючи, вів рядочком за собою. Вивчені у той спосіб ігри ми проходили з дітьми полтавських інтернатів. Там уже ми були вихователі! Там Василь Миколайович давав нам повну волю, а після тих занять детально розбирав роботу кожного».

Така система подання матеріалу захоплювала молодь, лекції проходили жваво, весело і продуктивно. Майже рік (1927–1928) Верховинець працював викладачем у Харківському музично-драматичному інституті.

Випускник інституту О. Перунов (він довгий час був художнім керівником Ансамблю пісні і танцю Харківського військового округу) розповідав автору цих рядків: «У той час до нашої навчальної програми були введені дитячі ігри

Василь Костів-Верховинець (1880–1938) і Олександр Кошиць (1875–1944) відіграли значну роль у мистецькому формуванні Авраменка.

та пісні. Дякуючи лектору, новий предмет одразу став популярним серед студентської молоді. На уроки Василя Миколайовича збігалися майже всі слухачі інституту, одні, щоб брати участь в іграх, інші – просто спостерігати. Серед останніх можна було помітити педагогів трудових шкіл та вихователів дитячих садків, причому не тільки місцевих, а й приїжджих.

Василь Миколайович викладав без записок і конспектів, працював натхненно, до самозабуття. Створювалося враження, ніби він, працюючи, творить і відкриває перед нами щось нове, ніким не знане досі. Захопленість педагога передавалась усім присутнім – аудиторія жила одним життям, одними думами, підкорена одному творчому пориву. Серед студентів тільки й було мови, що про нового лектора та його предмет».

Саме у цей період педагогічної діяльності Василь Миколайович завершує роботу над «Весняночкою», що вийшла у світ у Харкові в 1925 році. Вдруге вона була видана там же у 1927 році, перероблена й доповнена.

Слід відзначити, що складання «Весняночки» збігалося з розпочатою раніше роботою над «Теорією українського народного танцю», і обидві, здавалося б, різні за своїм призначенням праці виявилися по суті органічно пов'язаними між собою. Якщо в «Теорії українського народного танцю» автор намагався значну частину танцювальних рухів та їх комбінацій пристосувати до дітей, то на сторінках «Весняночки» постійно зустрічаються посилання на «Теорію українського народного танцю», коли описуються ігри або інсценовані пісні, в яких мають місце елементи хореографії.

Отже, тенденція до інсценізації пісень, а також до створення хореографічних композицій на основі народнопісенного матеріалу була властива творчості митця. Вона зародилась ще на початку його творчої діяльності, лейтмотивом пройшла через усе його життя і остаточно утвердилася в роботі «Жіночого хорового театралізованого ансамблю» («Жінхоранс»).

Цей колектив Верховинець створив 1930 року у Полтаві зі своєю дружиною Є.І. Верховинець-Костівою, колишньою актрисою театру М. Садовського. Василь Миколайович взяв на себе художнє керівництво ансамблю, а його дружина, яку в музично-театральних колах знали під іменем Доля, стала режисером колективу.

На думку засновників ансамблю, «Жінхоранс» мав подати пісню у театралізованому плані, застосовуючи під час співу легкі ритмічні рухи і відповідну міміку, щоб відтворити певний образ, підказаний змістом самого твору. Такі рухи, властиві багатьом народним танцям і пісням, описані в «Теорії українського народного танцю» та у «Весняночці».

Сміливо застосовуючи цей прийом в інтерпретації пісенного матеріалу, керівники «Жінхорансу» відкривали для свого колективу нові художні можливості: пісня тепер народжувалася ніби заново, твір сприймався не тільки з музичного боку, а й наочно.

Новий жанр театралізованої пісні, вперше показаний на сцені В.М. Верховинцем, відразу привернув до себе увагу глядачів. Він витримав випробування часом, і тепер до нього звертаються численні професійні й самодіяльні колективи не тільки в Україні, а й за її межами.

Робота з «Жінхорансом», що в 1935 році оформився у Державну капелу, стала справжньою вершиною творчої діяльності Верховинця. Побудований на принципах, розроблених у «Теорії українського народного танцю» та «Весняночці», «Жінхоранс» став своєрідною лабораторією перевірки і запровадження в життя сміливих новаторських ідей свого керівника, високопрофесійним колективом – пропагандистом вітчизняної хорової культури, української народної пісні й хореографії.

(Закінчення в наступному номері)

Вольт Дубов, ветеран Великої Вітчизняної війни, літератор

ВЕЛИКА ПЕРЕМОГА

(До 70-річчя Перемоги над нацизмом у Європі та завершення Другої світової війни).

У день Перемоги ми завжди повертаємось думками до того трагічного і героїчного періоду нашої історії. Ця історична пам'ять підтримує зв'язок поколінь.

Всі на захист Вітчизни!

З перших днів війни, яка розпочалася в ніч на 22 червня 1941 р. нападом фашистської Німеччини на Радянський Союз, територія західних районів країни стала ареною найзапекліших боїв. Безперервні бомбардування виводили з ладу життєві центри, порушували роботу промисловості, транспорту, зв'язку, палали міста і села, гинули мирні люди.

Катастрофа, яка назрівала, пояснюється помилками, допущеними керівництвом СРСР в оцінюванні намірів ворога і часу нападу. Радянська воєнна доктрина не враховувала становище, яке склалося на першому етапі війни. На боєздатність армії вкрай негативно вплинули сталінські репресії перед війною і безпідставне знищення багатьох тисяч командних кадрів. Не можна недооцінювати і наступальний порив Німеччини як наслідок безперервних дворічних перемог в ході розв'язаної нею Другої світової війни, а також використання економічного потенціалу майже всієї Європи.

Смертельна небезпека, що нависла над країною, вимагала концентрації і мобілізації всіх зусиль на відсіч агресії. Вже 30 червня був створений Державний Комітет Оборони СРСР, який сконцентрував всю повноту влади в країні. Голова ДКО Й. Сталін 3-го липня у виступі по радіо проголосив війну «вітчизняною» і закликав згуртуватися на нещадну боротьбу з ворогом.

Пафос тих суворих днів, коли на захист Вітчизни піднявся увесь радянський народ, доносить до нас пісня, слова якої я, сучасник тих подій, пам'ятаю і зараз:

Вставай страна огромная,
Вставай на смертный бой
С фашистской силой темною,
С проклятою ордой!

Пусть ярость благородная
Вскипает как волна!
Идет война народная,
Священная война.

Пісня була символом часу, увійшла в побут армії і всього народу як гімн помсти, дзвеніла як набат, кликала на боротьбу.

В Україні, як і в СРСР в цілому, життя цілком спрямовувалось на допомогу фронту. Вся промисловість

переключається на виробництво продукції для воєнних потреб. Місцеві ради займалися організацією військової підготовки населення, сприяли у проведенні мобілізації людей до армії і на будівництво оборонних споруд, організовували протиповітряну оборону, створювали шпиталі, допомагали пораненим воїнам та сім'ям фронтовиків тощо. По всій території країни на призовні пункти та у воєнні комісаріати йшли тисячі добровольців, що дало змогу створити величезну армію народного ополчення, до якого в республіці вступило близько 1,3 млн чоловік. Створювалися винищувальні батальйони, партизанські загони і підпільні організації для боротьби в тилу ворога.

Була здійснена величезна за масштабами робота щодо евакуації на Схід з районів, яким загрожувала окупація, промислових підприємств, майна колгоспів і радгоспів, державних і наукових установ, вищих навчальних і культурних закладів, населення тощо. Зокрема, до грудня 1941 р. вивезено і введено в дію на нових місцях майже 550 великих українських підприємств. Перебазування об'єктів народного господарства СРСР стало важливою ланкою перебудови економіки на воєнний лад, розгортання в глибокому тилу головної промислової бази і збільшення воєнних резервів.

Народові України довелося пережити шалений натиск переважаючих ворожих військ, героїчну оборону Києва, Одеси, Севастополя, харківську і кримську катастрофи влітку 1942 р., чорну прірву фашистської окупації. Війська Південно-Західного напряму протягом літа і на початок осені 1941 р. у дуже тяжких боях вимотували сили загарбників, сковували їхні армії. Ворог ціною великих втрат просувався углиб території.

Наприкінці 1941 р. Гітлер в екстазі повідомляв, що фактично перемога біля його ніг. Але завдяки героїчній обороні на Україні та контрнаступу радянських військ під Москвою, коли вперше у цій війні була перехоплена стратегічна ініціатива у фашистів, головним підсумком початкового періоду війни став провал стратегії ворога на блискавичну перемогу – вони змушені були вести затяжну війну.

Докорінний перелом

Німцям мріявся захоплений Сталінград та загарбаний Кавказ з його запасами нафти. Проте розгром армії вермахту у битві на Волзі взимку 42/43 років став початком перелому у війні. Нові риси стратегічного і оперативного воєнного мистецтва, які тут проявилися, знайшли свій розвиток у подальших наступальних операціях. Перелом відбувся і в роботі всього радянського тилу, народне господарство, воєнна економіка СРСР вже могли забезпечувати фронт всім необхідним для боротьби з ворогом.

Червона армія в грудні 42-го почала визволення українських земель. Влітку 43-го стратегічна ініціатива повністю перейшла до радянських військ після Курської битви. Розгорнулися наступальні операції за Донбас, битва за Дніпро. Війська 1-го Українського фронту 6 листопада оволоділи столицею України Києвом. У 1944 р. Південно-Західний театр воєнних дій став основним, саме тут було завдано головного удару по противнику силами чотирьох українських фронтів, у запеклих боях звільнено величезні території, чорноморські порти, обласні центри, 28 жовтня – всю Україну.

Вигнання окупантів з території СРСР і дальший наступ, воєнні дії військ союзників, які в червні 1944 р. відкрили другий фронт, створили умови для звільнення країн Європи. Берлінська воєнна операція радянської армії завершила 8 травня 1945 р. розгромом фашистської Німеччини і ознаменувала кінець

найжахливішої по напрузі та жорстокості битви на континенті.

Внесок України

Важко переоцінити ратний подвиг українців, які разом з іншими народами СРСР самовіддано боролися проти німецько-фашистських загарбників. У складі радянських збройних сил билися проти ворога 4,5 млн українців. На окупованій фашистами українській території чинили збройний опір більше 600 тисяч партизанів і підпільників. Орденами і медалями СРСР нагороджено 2,5 млн воїнів-українців, понад 2 тисячі наших земляків удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу. Цим званням відзначені 4 тисячі радянських воїнів – представників понад 40 національностей СРСР, які виявили героїзм у боях на території України.

У той складний час діяльність центральних органів державної влади республіки була спрямована на організацію боротьби українського народу проти фашистських загарбників. Варто згадати керівників УРСР М.С. Хрущова, Л.Р. Корнійця, М.С. Гречуху. На території України керували військами воєначальники, представники Ставки ВГК Г.К. Жуков і О.М. Василевський, командувачі Південно-Західного напряму С.М. Будьонний і С.К. Тимошенко, командувачі українських фронтів М.П. Кирпонос і В.Ф. Ватутін, які загинули на бойовому посту, І.С. Конєв, Р.Я. Малиновський, Ф.І. Толбухін, організатори партизанського руху С.А. Ковпак, О.Ф. Федоров, М.І. Наумов, Т.А. Строкач.

Після війни, коли відроджувалася з руїн і розвивалася Україна, уряд республіки очолювали колишні фронтовики Д.С. Коротченко, Н.Т. Кальченко, В.В. Щербицький, О.П. Ляшко та їх заступники О.О. Бурмистров, П.Є. Єсипенко, Ю.П. Коломієць, М.Ф. Ніколаєв, І.Д. Степаненко, П.Т. Тронько.

Варто нагадати про учасників бойових дій, державних службовців у повоєнний час, професіоналів своєї справи, з ким довелося багато років плідно працювати в урядовому апараті. Це – В.Г. Вараксина, П.А. Ващило, П.Т. Воронін, О.С. Жабський, Г.О. Киркевич, Г.Я. Кляцький, Я.Я. Коваленко, Ю.М. Ковриженко, Г.М. Ковшова, Б.М. Лисов, В.Ф. Лякін, С.М. Новіков, В.К. Плеханова, Б.А. Писецький, В.А. Письменний, С.П. Руденко, П.Ю. Шабатин. На жаль, багатьох з них вже немає серед нас.

Величезного напруження сил потребували відновлення життя і відбудова народного господарства на визволеній території. Завдяки допомозі союзних республік в Україні у стислі строки були в основному загоєні тяжкі рани війни. Потужна економіка східної частини СРСР стала міцною матеріальною базою для відродження всіх районів, що потерпіли.

Підсумки та уроки

Перемога над фашизмом у Другій світовій війні досягнута спільними зусиллями країн Антигітлерівської коаліції. Тоді в усьому світі було визнано, що саме Радянський Союз, проголосивши Велику Вітчизняну війну, яка стала складовою загальної боротьби, зіграв рішучу роль у розгромі ворога, перетнув фашизму шлях до світового панування. На жаль, згодом цей історичний факт з ідеологічних міркувань почали на Заході замовчувати або тлумачити по- іншому.

На відстані років, коли на карті світу вже немає СРСР і існують нові держави, виросли нові покоління людей, по-різному ними може бачитися перебіг подій того часу. Головне, щоб завжди було несприйняття ідеології фашизму і неонацизму, з їх ненавистю до інших націй і народів, агресією, варварством та екстремізмом.

В Україні вперше за всі роки на офіційному рівні змінилася риторика

і змістилися акценти – відзначається 70-та річниця Перемоги над нацизмом у Європі та завершення Другої світової війни. Але для сучасників тих подій, хто зі зброєю в руках на фронті або своєю працею в тилу наближали перемогу, ця війна залишається Великою Вітчизняною.

Народи воюючих країн своїми втратами завжди платять як за важкість поразок, так і за велич перемог. Під час війни людські втрати СРСР за різними оцінками, склали від 20 до 30 млн чол., величезну шкоду заподіяно територіям і народному господарству.

Україна належала до числа регіонів СРСР, приречених найбільше постраждати від війни. Гітлерівці знищили близько 3,9 млн мирних жителів республіки, понад 2 млн осіб вивезли на каторжні роботи до Німеччини. На руїни було перетворено 714 українських міст, понад 28 тис сіл, зруйновано понад 16 тис промислових підприємств тощо. Матеріальні втрати становили близько 40 % від загальносоюзних.

Жахливі підсумки двох світових воєн та інших збройних протистоянь XX століття, мабуть, мало чому навчили політиків. Мимоволі виникає думка, що історія повторюється. Свіденням тому є становище, в якому опинилась сучасна Україна через анексію Росією Криму і реальну війну на сході країни. Знову зруйнування, численні людські жертви та біженці. Прикро усвідомлювати, що знищується міцний промисловий потенціал Донбасу, його інфраструктура, міста і шахтарські селища. Руйнується те, що після війни було відновлено і створювалося наполегливою працею попередніх поколінь.

Росіяни і українці у Вітчизняній війні разом, пліч-о-пліч билися з ненависним ворогом, разом піднімали з руїн і відбудовували Україну, яка стала найпотужнішою національною республікою у складі СРСР. Протиприродним, штучним є протистояння між нашими народами. Саме народами. Михайло Грушевський запропонував вивчати історію народу, а не держави, вважаючи підлеглість ролі останньої у відношенні до економічних, культурних і національних факторів.

Нав'язана ззовні війна, яка триває вже більше року, перманентні кризи і революції, які, на жаль, потрясають зсередини нашу незалежну Україну, довели економіку і життя людей до критичної межі. Незалежно від обставин, суб'єктивних спрямувань державних керівників або політичних угрупувань наші обидва слов'янські народи приречені жити поряд. Вони мають єдині коріння з Київської Русі, близькість культур, давні економічні стосунки, родинні зв'язки. І цю об'єктивну реальність повинні розуміти політики і державні діячі обох країн. Нам дуже потрібні мир і консолідація суспільства

Є загальнолюдські цінності, які залишаються незмінними. День Перемоги над фашизмом є святом багатьох народів світу. Цей день і у нас завжди був всенародним, державним святом. Урядом України здійснюються заходи з відзначення 70-ї річниці Перемоги. Люди віддають данину пам'яті героям, полеглим у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, шанують і висловлюють повагу учасникам тієї війни, що ще живі нині, яких з кожним роком стає щораз менше і які й надалі мають бути оточені піклуванням та увагою держави і суспільства.

Велич духу народу, котрий знайшов в собі сили не тільки вистояти, а і перемогти, його патріотизм, самовідданість і героїзм мають бути прикладом для наслідування нинішнього та наступних поколінь.

Борис Гвардіонов, відповідальний секретар Закарпатської обласної редколегії «Книги Пам'яті України»

У ПОЛУМ'Ї КРИВАВОЇ, АЛЕ ПРАВЕДНОЇ ВІЙНИ ...

Нинішнього року минає сім десятиліть з дня завершення Другої світової війни – наймасштабнішої й найкривавішої в історії людської цивілізації (1939 – 1945 рр.). Уже понад чверть віку в нашій країні, і в центрі і в областях, видається історико-меморіальна «Книга Пам'яті України» і «Книга Скорботи України». Серіали видаються на виконання Указу Президента України і відповідної постанови Уряду.

СУМНА СТАТИСТИКА

На сторінках томів цих видань, що побачили світ, зокрема, у Закарпатській області, увічнено пам'ять близько 10 тисяч громадян нашого краю, котрі загинули в боротьбі проти фашистських окупантів, і понад 93 тисяч мирних жителів, які стали невинними жертвами війни й гітлерівського нацизму. Також подій та акцій, пов'язаних з воєнними діями та окупацією. Так, у двотомнику «Книга Пам'яті. України. Закарпатська область» (вийшов у 1995–1998 рр.) наводяться дані про закарпатців, котрі полягли 1939 року, захищаючи новонароджену суверенну державу – Карпатську Україну – від навали угорсько-хортиських військ; добровольців Червоної Армії; воїнів 1-го Чехословацького армійського корпусу, сформованого в СРСР у роки війни, в частинах якого воювали закарпатці на німецько-радянському фронті як громадяни Чехословацької республіки, окупованої в той час нацистською Німеччиною. Били фашистів уродженці нашої області і в лавах армій інших держав антигітлерівської коаліції, зокрема, Франції та Англії, на Західному театрі війни; також у загонах партизанів і підпільників як на рідній землі, так і в інших країнах, наприклад, на теренах тодішніх Югославії, Чехословаччини та ін.

Наведемо сумну статистику цих досліджень:

1. Загиблих (зниклих безвісти) уродженців Закарпаття, котрі боролись проти фашизму в лавах різних армій, у підпіллі, партизанських загонах, у рухах опору проти нацизму в різних країнах – увічнено 7205 чоловік.

2. Військовослужбовців Червоної Армії і партизанів, котрі загинули (померли від ран) в боях проти фашистських загарбників і поховані на території Закарпаття, місце народження (призову) яких не відоме, – 1426. Воїнів, прізвища й імена яких відомі, поховано в містах і районних центрах області усього близько 1700 чоловік. Крім того, на території області є 91 безіменна могила.

3. Військовослужбовців Радянської Армії, котрі загинули на території інших держав у воєнних конфліктах, в яких брав участь колишній СРСР у роки після Другої світової війни, – 62 уродженці краю.

На сторінки обласної Книги Скорботи занесено імена жертв Другої світової війни, тобто мирних громадян, життя яких безжально і передчасно обірвали жахливі події війни й нацистської окупації. Томи цього видання виходили з друку впродовж понад десяти років – з 2002-го. Виконано велику (яка й далі триває) пошуково-дослідницьку роботу по виявленню нових і нових імен жертв війни *(див. табл.)*.

Таблиця

Людські втрати Закарпаття у Другій світовій війні й унаслідок фашистської окупації (1939-1945 рр.), зафіксовані поіменно на сторінках томів «Книги Скорботи України. Закарпатська область»

№№ пп	Міста, райони	Всього загинуло (пропало безвісти)	в тому числі				
			у фашистських таборах, гетто	у складі угорської армії	у радянських таборах для військовополонених	внаслідок бойових дій	інші втрати
Міста обласного значення							
1.	Ужгород	8417	8264	82	-	50	21
2	Берегово	4892	4733	121	17	5	16
3	Мукачево	11064	10884	119	7	27	27
4	Хуст	4477	4411	45	4	8	9
5	Чоп	373	280	3	2	88	-
Райони							
1	Берегівський	3437	2074	333	1013	8	9
2	Великоберезнянський	2603	2459	124	4	3	13
3	Виноградівський	3051	2193	546	283	17	12
4	Воловецький	1948	1864	67	4	5	8
5	Іршавський	4527	4279	213	19	11	5
6	Міжгірський	5969	5817	132	4	2	14
7	Мукачівський	4035	3722	261	20	21	11
8	Перечинський	1940	1783	138	3	15	1
9	Рахівський	6195	6109	38	1	35	12
10	Свалявський	5198	4922	212	6	18	40
11	Тячівський	12385	12521	228	198	21	17
12	Ужгородський	6354	5655	203	453	31	12
13	Хустський	5626	5335	239	31	21	-
	Разом по області	93091	7305	3104	2069	386	227

Як бачимо з таблиці, найбільших втрат населення краю зазнало в фашистських таборах смерті. Головним чином, це громадяни єврейської національності – жертви Голокосту (понад 87 тисяч із понад 93-х).

ПРО ЖЕРТВИ ГОЛОКОСТУ – І НЕ ТІЛЬКИ

Чому так сталося? Одразу після окупації хортиською Угорщиною новонародженої суверенної держави Карпатської України навесні 1939 року нова адміністрація почала вводити в дію расистські дискримінаційні закони, спрямовані на обмеження громадянських прав і свобод єврейського населення. Було оприлюднено кілька розпоряджень влади, зокрема, № 7.720/1939. «Въ дѣлѣ проведеня въ дѣйство IV закону 1939 о ограниченю преобладаня жидовъ въ публичномъ и господарскомъ життю»; № 7.790/1939. «Проведеня въ дѣйство законныхъ постановлень, относячихся до управильненя муниципіального и общинного выборчого права жидовъ, якъ и относно членства жидовъ въ муниципіальныхъ комисіяхъ и въ общинныхъ заступництвахъ»; № 1.750/1942. «Въ дѣлѣ ограниченя обороту и взятія подъ запретъ полевогосподарскихъ и лѣсогосподарскихъ недвижимостей, находящихся въ власности жидовъ» та інші.

Влітку 1941-го було депортовано понад 10 тисяч євреїв, котрі не мали угорського громадянства. Головним чином, це були втікачі з західних регіонів Польщі, окупованих у вересні 1939 року фашистськими військами. Їх вивезли в Центральну Україну, незадовго перед тим захоплену німцями, й на околиці міста Кам'янець-Подільського (тепер – Хмельницька область) майже всіх стратили. Врятуватися пощастило небагатьом.

За наполяганням гітлерівської верхівки навесні 1944-го в Закарпатті угорськими властями була вчинена жорстока масова акція: усі без винятку громадяни єврейської національності – від білобородих дідиків до немовлят – були зігнані у збірні пункти й гетто. Звідти залізницею в товарних вагонах, як худобу, їх вивозили в фашистські концтабори, переважно в «Освенцим» і «Біркенау», що на території Бєльського воєводства в Польщі, для знищення в газових камерах і крематоріях. Частини Червоної Армії звільнили цю місцевість од окупантів у січні 1945 року. Завдяки стрімливому наступу радянських військ фашистські душогуби не встигли повністю здійснити свій зловісний задум по знищенню всіх ув'язнених – декого радянським воїнам пощастило врятувати. Щоправда, і в тих екстремальних прифронтових умовах в останні дні перед визволенням велику частину бранців, котрі ще трималися на ногах, есесівці встигли погнати під багнетами пішки – далі від фронту на захід, в інші концентраційні табори, зокрема, в «Бухенвальд» і «Равенсбрюк» у Німеччині, «Маутхаузен» на території Австрії, інші. Там далі тривала жахлива акція знищення ні в чому не повинних мирних громадян. Такий злочин проти людства ніхто не має права забути!

В обласній Книзі Скорботи також увічнено понад 3100 імен закарпатців різних національностей, котрі загинули на Східному німецько-радянському фронті як військовослужбовці угорської армії. Вони були насильно мобілізовані хортиською владою – спільницею гітлерівської Німеччини – і відправлені на чужу для них війну. Закарпатці воювали, в основному, у складі частин 2-ї угорської армії, зокрема, у так званих робочих батальйонах. Таких вояків називали «гонведи (*угор. – солдати*. – ***Б.Г***.) з лопатами». Взимку 1942–1943 років 2-а угорська армія під Воронежем й в закруті річки Дон була вщерть розбита радянськими військами. Понад

3100 закарпатців у цих боях загинули; тисячі потрапили в полон і чимало з них померли в таборах військовополонених.

Треба зауважити, що, незважаючи на багаторічну і скрупульозну пошуково-дослідну роботу, навряд чи вдалося знайти і оприлюднити імена абсолютно всіх уродженців області, життя яких передчасно обірвав кривавий вир війни. Причина цього – фактор часу. Адже після подій, відображених в названих історико-меморіальних серіалах, минула ціла череда десятиліть. Не випадково доля багатьох персоналій характеризується словами «пропав безвісти». Редакційна колегія усвідомлює, що певна частина таких людей пережила війну, не загинула. Особливо це стосується громадян єврейської національності, які геть чисто всі були депортовані окупаційним режимом у фашистські концтабори смерті для знищення. Лише небагатьом окремим єврейським родинам вдалося сховатися від депортації у хащах гірських лісів, і там, завдяки підтримці й допомозі місцевого українського населення, пережити чорні дні. Треба також зауважити, що частина з тих, хто не загинув у гітлерівських концтаборах, не повернулись додому – після визволення опинились в інших країнах.

Людиноненависницька злочинна акція нацистів, що реалізувалася з німецькою педантичністю на всіх захоплених гітлерівцями територіях, увійшла у свідомість народів світу під назвою Голокост. Неможливо без сердечного болю й гострого сумного щему читати сторінки Книги Скорботи – так багато в них людських трагедій! В'язнів концтаборів нелюди-нацисти знищували цілими родинами. Так, Мартон Москович з с. Кальник, Мукачівського району, загинув у фашистському таборі разом з дружиною Регіною (уроджена Лебович) і дітьми – доньками Тубі, 1922 року народження, і Естер (1932 р.), синами Аароном-Вольфом (1929 р.) і Авраамом, 1935 року народження. В концтаборі «Біркенау» фашисти в один день – 27 травня 1944 року – знищили десять (10!) дітей Рейвена Кауфтайла з м. Тячіва: синів сімнадцятирічного Давіда-Іцхака, шістнадцятирічного Хаїма-Цві і чотирічного Аврагама-Єгошуа; доньок – одинадцятирічну Зелду-Браху, десятирічну Цлуве-Рівку, дев'ятирічну Шейндл-Леу, восьмирічну Нехаму і п'ятирічну Естер. І таких фактів тисячі!

Чим завинила перед фашистськими окупантами вісімнадцятирічна Юдіта Баумель з м. Мукачевого, котру вбили нацисти на початку 1945 року в концтаборі «Равенсбрюк»? Лише за те, що народилася в єврейській родині? Хіба у неї був вибір? Хіба від неї залежало, в якій сім'ї народитися?! Дівчині жити б і жити, народжувати дітей, з любов'ю виховувати їх, а потім онуків і правнуків, радіти їхньому щастю. Не судилося… Безжальні кати зловтішно обірвали юне життя. Її землячці Леах Розман виповнилося лиш три рочки, коли потрапила в газову камеру концтабору «Біркенау». А Зеліг Вайнбергер зустрів свою останню мить в «Освенцімі» у вісімдесят п'ять… Яку загрозу окупаційному режимові міг становити цей дідусь, що окупанти не дали йому померти у родинному колі, тихо і мирно природною смертю?! Разом з ним у газовій камері загинула і дружина Рівка Вайнбергер – у вісімдесят два. Як і однорічна Рейзл Якоб із с. Веряця, що на Виноградівщині.

Така ж трагічна доля спіткала й ужгородця Тібора Хоніга. Він загинув у газовій камері 19 травня 1944 року – в свій день народження. Фашистські окупанти дозволили йому прожити на білому світі лише два роки… Безпощадний трагічний мортіролог можна продовжувати і продовжувати.

Отже, повторимось, переважна більшість бранців фашистських концтабо-

рів – це жертви Голокосту. Як свідчать дані таблиці, усього в Книгу Скорботи занесено понад 87 тисяч людей, котрі загинули в нацистських таборах і гетто. Наскільки близька ця цифра до реальних людських втрат?

Дослідник цих подій Йєшаягу А. Елінек у своїй книзі «Карпатская диаспора. Евреи Подкарпатской Руси и Мукачева (1848–1948)» пише про це так: *«По приблизительным оценкам, в течение 36 дней депортации около 115 000 подкарпатских евреев было отправлено в Аушвиц. Этот показатель учитывает и неопределенное количестко евреев (около 15 000) из исторического комитата Мараморош, вместе с его южной, румынской, частью. В поездах из Ужгорода также было около тысячи, а может и больше евреев из районов Собранце и Снины нанешней Словакии. В итоге около 100 000 евреев с Подкарпатской Руси были отправлены в Аушвиц, где большинство из них погибли.»* Автор книги зауважує: «*Д-р Нахум предполагает, что примерно 12 000 евреев вернулись из лагерей, тогда как раби Фрейлих предполагает, что в живых осталось около 25 000 евреев. Можно допустить, что реальное количество уцелевших находится где-то посередине».* Отже, наші дані, наведені в таблиці, близькі до реальних.

Треба брати до уваги, що в томах видання увічнено пам'ять і бранців фашистських концтаборів не тільки з числа закарпатських євреїв. Кривава і безжальна машина нацистського терору нищила людей різних національностей. Так, брати-українці з с. Бороняво, Хустського району, Йосип Юрійович і Михайло Юрійович Клованичі були вояками угорської армії, але загинули не на фронті, а у фашистському таборі в румунському місті Тимішоара в 1943 році. Можна навести й інші подібні приклади смерті закарпатських українців у гітлерівських таборах.

ВІЧНИЙ СМУТОК ПАМ'ЯТІ

Вище вже зазначалось, що тисячі військовозобов'язаних громадян чоловічої статі було мобілізовано хортиською окупаційною владою в угорську армію. Їх послали на фронт воювати на боці гітлерівської Німеччини. Там, на фронті, пропали безвісти українці Іван Глюдзик, Василь Присташ, Андрій Цоцко і Федір Яночко з с. Анталівці, Ужгородського району. А їхній земляк угорець Вінце Яворський загинув на фронті 23 квітня 1944 року. Полягли в боях на річці Дон, що в Російській Федерації, у складі угорської армії і Василь Голяк та Михайло Лемко з Хустщини. А Іштван Пушкаш з міста Хуст був мобілізований до угорської армії і загинув на фронті в с. Красне, на Харківщині, восени 1942 року. Петро Сушанин з с. Сільце, Іршавського району, помер од ран у шпіталі в м. Ужгороді. Тут і похований на цвинтарі угорських вояків.

Понад дві тисячі закарпатців, за нашим поіменним обліком, різних національностей померли в радянських таборах військовополонених. Так, Ян Петев і Йожеф Матьола з с. Мужієво, Берегівського району, померли в таборі в м. Самбір, Львівської області, у 1946 році. У таборі в білоруському місті Борисов завершили життєвий шлях Габор Буда, Йожеф Дока й Імре Кедебец з с. Попово, Берегівського району. А їхні односельці Бейло Павлович Бакша і Лайош Андрашевич Бакша зустріли свій останній день у таборі в російському місті Красноуральськ, що в Єкатеринбурзькій області.

Серед цієї категорії померлих чимало тих, хто за постановою військової ради 4-го Українського фронту № 0036 від 13 листопада 1944 року «Про реєстрацію колишніх солдат і офіцерів німецької і угорської армій, військовозобов'язаних, чиновників і службовців угорської поліції

і жандармерії на території Закарпатської України» був ізольований у таборах військовополонених. Цією постановою воєнним комендантам населених пунктів було наказано «*бывших солдат и офицеров немецкой и венгерской армий задержать и под конвоем, как солдат противника, направить на пункты военнопленных*». Постановою також передбачалось «*… военнообязанных лиц немецкой и венгерской национальности, проживающих на освобожденной территории Закарпатской Украины, отдельными командами при списках под конвоем направлять на пункты военнопленных*».

Військовозобов'язаними було визначено осіб чоловічої статі віком від 18 до 50 років. За нашими даними, усього за цією постановою було ізольовано в таборах 22 951 чоловіка, з них 14 202 – колишніх солдат, сержантів і офіцерів угорської армії і 8 564 – військовозобов'язаних. Цих людей збирали насамперед у табір у м. Свалява, Закарпатської області. Умови там були дуже погані, лютували епідемії тифу й інших хвороб. Тому смертність серед бранців була велика. Отже, чимало з них додому не повернулися – померли як у Сваляві, так і в інших таборах від хвороб, виснажливої праці, важких умов, виробничих травм, недоїдання й холоду. Так, наприклад, ужгородець Габор Молнар, 1901 року народження, потрапив у табір у м. Свалява в грудні 1944 року. Був відправлений на роботу в російське місто Норильськ, Красноярського краю, де і помер.

Хоч при визволенні території Закарпаття від фашистських загарбників частинами Червоної Армії великих боїв не було, все ж таки війна є війна, і смертей мирних жителів унаслідок бойових дій уникнути не вдалося. Таких жертв було близько 400. Найбільше – в м. Чоп, залізничний вузол якого піддавався напередодні визволення інтенсивним бомбардуванням 16 вересня і 7 жовтня 1944 року. Також радянським військам довелося в боях двічі визволяти від фашистів цей населений пункт – у жовтні та листопаді. В Чопі загинуло і померло від ран 88 мешканців. Так, школярі Шандор Андрейчик й Ілона Балог, домогосподарка Естер Бреза, 1860 року народження, деякі інші мешканці міста загинули при авіаційному нальоті 16 вересня. Петер Колотушун, Зузанна й Іван Корлайсен, Ференц Купаш та інші загинули за таких же обставин 7 жовтня, а Елек Роллей, Шарлотта Іллеш і Андраш Тюх померли від одержаних ран наступного дня.

Гинули люди й з інших воєнних причин. Георгій Пинзель, 1929 року народження, з с. Біласовиця, Воловецького района, загинув, підірвавшись на міні. Подібні випадки не поодинокі. В таблиці в останній графі «Інші втрати» можна прочитати цифру 227. Переважно це жертви сваволі й жорстокості фашистських недолюдків. Добре відомий у Закарпатті патріот Іван Рогач із селища Великий Березний був страчений нацистами 7 лютого 1942 року в Бабиному Яру в Києві. Є й інша версія його смерті. Як зазначено в збірнику документів «Тернистий шлях до України», Іван Андрійович убитий гестапівцями у Києві ще в грудні 1941 року. Серена Коер,1913 року народження, з м. Берегово, вбита хортівцями в 1941 році. Василь Станіславович Врановський, мешканець міста Хуст, закатований окупантами в березні 1944 року. Така доля спіткала і Петра Білака з с. Підвиноградів, що на Виноградівщині. Гафія Бішко з с. Розтока, Воловецького району, була вбита угорським жандармом за те, що не захотіла залишити свою хату при відступі загарбників у жовтні 1944 року. А Ганна Дмитрівна Глеба, селянка с. Сойми, Міжгірського району, застрілена того ж жовтня угорським вояком, коли брала воду з криниці, – за порушення комендантської години..

Були й інші випадки смерті людей. Наприклад, Марія Євгенівна Лазарович з Мукачевого загинула 31 березня 1943 року при пожежі шпиталю в Житомирській області.

В умовах війни люди гинули в найрізноманітніших умовах і за різних обставин, од різних причин. Та головною причиною загибелі переважної більшості мирних жителів була людиноненависницька расова політика і практика фашистського терору..

Антилюдське обличчя нацизму було продемонстровано в усій своїй облудній сутності – виразно і переконливо. І в цьому – актуальність історико-меморіальних видань сьогодні. Пам'ять про ті події потрібна не мертвим, вона потрібно живим! Тож, коли нині, в якійнебудь країні чи на рідних теренах, побачимо на вулиці намальовану на паркані свастику або зухвалий вскид руки з фашистським вітанням «Хайль!», згадаймо мільйони співвітчизників, загиблих од рук нацистів, згадаймо слова пересторогу легендарного чеського патріота-антифашиста Юліуса Фучика: «Люди, будьте пильні!»

Також треба врахувати і таку обставину. Історія нашого краю в ХХ столітті склалася так, що посадовці місцевих органів реєстрації актів громадянського стану в різні періоди писали прізвища та імена громадян не однаково – різними мовами і в різній транскрипції – латиникою чи кирилицею, угорською, чеською, так званою «руською", українською та російською мовами. Тому нерідко в одній родині трапляються різні написання прізвищ та імен.. Редактори-упорядники при підготовці томів прагнули максимально враховувати ці лінгвістичні розбіжності й особливості. Та не виключено й випадків, коли один і той же громадянин потрапив на сторінки томів видання двічі – через різні варіанти написання його прізвища чи імені, або і за місцем народження і за місцем мешкання в момент депортації.

Чималий масив оприлюднених у виданні відомостей про загиблих громадян єврейської національності редколегія одержала з Інституту Голокосту Яд Вашем, що вже ряд десятиліть функціонує в м. Єрусалім, держава Ізраїль. Ми не впевнені в точності окремих хронологічних дат й інших біографічних відомостей, зафіксованих у документах Інституту Голокосту. Але у випадках, коли не мали можливості перевірити й уточнити відомості за документальними першоджерелами, залишили їх у Книзі так, як їх зафіксовано в комп'ютерному банку даних Інституту Яд Вашем, або в інших документах, зокрема, списках, надісланих нам з органів місцевого самоврядування Закарпатської області.

Редакційна колегія висловлює глибоку подяку Закарпатській обласній державній адміністрації та обласній раді, всім посадовцям обласних, районних, селищних і сільських органів місцевого самоврядування, ентузіастам й активістам, які сприяли роботі редколегії, допомогли їй здійснити благородну місію по увічненню пам'яті наших полеглих краян, котрі стали жертвами Другої світової війни і фашистської окупації.

Висловлюємо глибоку подяку колективові Інституту Голокосту Яд Вашем, особисто його директорові п. Авнеру Шалеву, керівникові Зали Імен п. Олександру Авраму, співробітникам Зали Імен п. Цві Бернгардту і п. Аронові Шнеєру, всім працівникам Інституту, причетним до підготовки матеріалів, надісланих нам для видання «Книга Скорботи України. Закарпатська область".

Так, спільними зусиллями, за активної допомоги широкої громадськості обласна редколегія «Книги Пам'яті України» старалась успішно виконати покладене на неї почесне гуманне завдання по увічненню імен громадян, життя яких передчасно перервала Друга світова війна.

Олександр Довженко

МАТИ

(Оповідання)

Не ради сліз, і розпачу, й скорбот, і не в ознаку гіркого прокляття, вони вже прокляті і так всіма на світі, задля слави нашого роду написано і во ім'я любові про цю високу смерть.

І хоч багато судилося нам незабутніх утрат, хоч легше було б очам читати щось лагідне й миле серед громів, почитаймо про матір Марію Стоян.

Хто серед трупів ворожих біжить по селу, що вже догорає?

Хто це стогне біжучи? Чиє серце стугонить у грудях, мов вистрибнути хоче вперед?

Це Василь з автоматом і бомбами, Марії Стоянихи син.

Хто мертвий висить коло хати під небом?

Оце його мати.

Біжить Василь, увесь мокрий од довгого бою, біжить у великій тривозі. Як же він бився перед рідним селом! Розвідником був, нищив точки, розніс гранатою дзота, що був колись дядьку за хату. Погнали ворога. Пробіг Василь усе село, все те, що звалося колись селом. Дві сотні печищ, спалені сади, череп'я, ями і безліч одубілих ворогів у багнищі й крові.

– Мамо, де ви? Це я, Василь, живий! Івана вбито, мамо, а я живий… Я вбив їх, мамо, коло двох сотень… Де ви?..

Підбіг Василь до двору. Отут був двір під самою горою.

– Мамо, матінко моя, де ви? Рідна моя, чому ж ви не стрічаєте мене? Чом не чую вашого тихого голосу? Де ви, голубко, матінко моя сива?

Спинився Василь коло хати, а хати немає. Василь у двір – нема двору. У сад – нема саду. Тільки одна стара груша, а на груші мати.

О тихий жах… О незабутній смутку…

Коли вона була ще жива і хата була ціла край села, зимою в люту хуртовину, опівночі одного разу щось стало стукати у двері.

– Хто тут?

– Тьотушка, пустіте, погібаєм…

– Що ви, голубоньки, які ви, звідки?

– Ми руські, тьотушка. Свої ми. Льотчики! Ми впали.

– Господи, синочки, йдіть мерщій. Я двері зачиню… Чи ж ніхто не бачив? Німців же повно.

Увійшли, обнявшися, до хати два каліки. Упали додолу, заснули вмить та й проспали півтори доби. Думала – померли.

Вже обмивала й ноги їм гарячою водою, і грубу натопила, розігрівала разів зо три їжу – сплять. І плакала вночі і вдень, згадуючи своїх синів Івана й Василя. Хто ж їх нагодує, хто пригріє у лиху годину? Де вони? Може, лежать уже десь у полі, мов скляні, чи висять на шибеницях у німецькій неволі і вороння клює їм очі на морозі. І ніхто й не гляне вже, і не спитає, не заплаче!.. Так багато смерті навкруги. Діти, діти…

Степан Пшеницин і Костя Рябов були обидва з Уралу. Вони належали до тієї породи руського юнацтва, що на довгі століття стане предметом вивчення і глибокого подиву істориків великої трагедії людства. Неголені, обпалені морозами, вітрами і лютими пригодами життя, вони грізно стогнали уві сні і дихали важко. Війна хвилювала їх душі у сні, війна… Вони були прості уральські юнаки, в міру освічені, роботящі комсомольці з хороших робочих родин. На війну їм іти не хотілось, але вони не плакали й не ховались від неї по доброму руському звичаю. Вони пішли на фронт добровольцями, щоб скоріше добратись до ворога і знищити його. Льотчиками вони зробилися швидко і так само просто й легко, як змогли б зробитися підводниками чи снайперами. Природа наділила їх усім у добру міру. І самі вони були добрі.

– Спочатку, матушка, ми довго гатили фріців важкими бомбами, а потім призначили нас на культурно-просвітну роботу. Не хотілось нам, правда, ну треба, – приказ.

– А що ж воно за робота така? – питала Стояниха, коли одного вечора вони довго отак розмовляли тихенько у темній хатині.

– Ми розкидали над Україною листівки, – сказав Пшеницин. – Щоб знали люди правду про війну.

– Так оце ви?.. Ой велике діло робите, голубоньки мої, – зітхнула Стояниха. – Куди там бомби, хай їм хрін. Велике діло добра вість в неволі. Та така ж темрява кругом, та так позабивано голови людям лукавою фашистською брехнею, що й жити шкода. Неначе все скінчилося на світі, подумайте…

І тут уперше, слухаючи прості материнські слова на поневоленій землі, відчули Пшеницин і Рябов, яка велика місія їм випала в житті.

У бідній старесенькій хаті у присмерку під завивання хуртовини і грізний гук недалекого фронту узнали вони, як переписували люди оті листівки од руки, як вивчали напам'ять кожне слово і передавали од села до села, щоб воскресити віру. Слова правди горіли у темряві, мов огнища в холодну довгу ніч. Тисячі людей, зневірених, ошуканих, обплутаних обманами в неволі, урятувалися листівками од вчинків одчайдушних і жахливих. От що сіяли вони над українською землею.

Довго сиділи в задумі Пшеницин і Рябов. Потім вони розказали їй, як упали вони, підбиті вночі, серед лісу, як поламали собі руки і ноги, як тікали вони на схід лісами, ярами, як ховались од німців по проваллях, заметах і байраках, і, розказуючи, самі дивувалися надзвичайній своїй силі і волі до життя.

– Де ж це було, голубоньки? – спитала Стояниха, зворушливо сплеснувши руками.

– Далеко. Кілометрів п'ятсот.

– Давно?

– Та більше місяця. Вже й кості позростались.

І показали вони матері страшні свої каліцтва і шрами.

– Ой рятуйте…

– Нічого, рідна. На живій кості нарасте. Ми такі люди, що все перенесем. Нам би трохи ще полежати та набратись сили, а там пролізем через фронт хоч попід снігом, – утішали стару Марію Стояниху невгамовні діти.

– Ну, що з вами вдієш? Отакі й мої…

Два тижні ховала Марія гостей. Стерегла хату, годувала, а коли все вийшло, ходила по селу просити милостині, та не абиякої, а молока та сала. І ніхто не одмовив їй і не спитав нічого, хоч кожний про себе й догадувавсь про щось: не пішла б же Стояниха отак просити для себе.

Та не судилося Марії вберегти дітей. Одного ранку наблизився раптом гарматний рев. В село ввалилася на відпочинок пошарпана в боях частина. Заметушилася, забігала німота. Марія глянула та в хату:

– Діточки! Йдуть!

Німці на порозі.

– Що за люди?

– Сини мої.

– Брешеш!

– Не брешу, клянуся!

– Обшукати хату!

– Не трогайте, вони хворі. Поламані… Боже!

– Гальт! Ваша мати?

– Мати, – сказав Рябов.

– Брешеш, комісаре! – та за зброю.

Стала мати перед дітьми. Обох затулила.

– Не дам! Бийте мене… Не дам, людоїди! Голубчики, не трогайте, не вовчиця ж вас родила, а людина, мати! – заплакала Стояниха.

– Нащо ж ти ховала?

– Боялася. Ви такі страшні! Нема ж нічого на світі, мо', страшнішого од вас!

– Ха-ха-ха! Правда? Ти маєш рацію, старушка. Страшнішого нема і не повинно бути! – зареготав німецький сучий син.

Через дві години зігнали німці на майдан усе село на очну ставку.

Поставили Пшеницина і Рябова перед селом. Глянули вони на людей, ні одного знайомого обличчя навкруги.

– Прощай, Урал, – прошептав Пшеницин, поглянувши на друга.

– Прощай…

– Люди добрі, адже мої діти Василь і Іван! Погляньте-бо, хіба ж не взнаєте? – билася Стояниха, мов чайка об дорогу. – Кажіть же, що мої! Чого ж ви мовчите? Чи ж вам жалько їх признати? Людоньки!.. – благала мати німців і людей.

Люди плакали й признали. Навіть староста й поліцаї не посміли сказати ні.

Одна тільки Палажка, вдова убитого партизанами начальника поліції, зловісно мовчала.

– Палажко, скажи – сини, бо проклену на цьому і на тому світі, – шептала Марія Стояниха. – Бог тебе спитає, Палазю…

Палажка мовчала.

– Фрау Палажка, єсть ето сини? – спитав її комендант.

Всі завмерли і не зводили з Палажки очей. Стало тихо, тихо.

Комендант почервонів. Товста його шия почала брякати, як у кобри. Він догадавсь про змову.

– Ну?

– Сини, – сказала Палажка й потупила очі.

Тоді він ударив її з усієї сили в праву і ліву щоку.

Вона впала додолу, як сніп, не встигши й крикнути.

А він раптом до льотчиків:

– Ваше прізвище?

– Ой! – застогнала Стояниха, немов хто її ранив у саме серце. Вона не сказала їм свого прізвища, а вони не спитали по неуважності своїй дурній.

Упавши ниць додолу від удару по голові, вона не скоро підвелася. Але вона чула, мов крізь сон, як гукали до неї Пшеницин і Рябов:

– Прощайте, мамо! Спасибі! З вами і вмирати не страшно!

Зчинилась стрілянина.

Вони лежали на снігу, обнявшись обоє. А її взяли під руки й повели, б'ючи по чім попало. Розбили гранатами хату

і підвели до груші. Попливла перед очима груша.

– Не вішайте, не страміть мене. Як же мені висітоньки? Я ж таки жінка стара. Дайте мені кулю, одну кулиночку, молю вас, благаю…

Не дали. Тоді вона хутенько стала на пеньочок, перехрестилась.

– Не трогайте, недолюдки. Не приторкайтесь до моєї шиї…

Сама наділа.

– Діти… – та й одділилась од землі.

Довго лежав Василь на снігу коло груші. Ніхто не чув ні стогону, ні туги, ні скреготу зубів. Під самий уже ранок, коли од морозу скаменіло його серце і грізний гук возвістив зорю, Василь примовк, немов заснув од великої втоми. Потім, підвівшися з землі, він поцілував холодну материну руку.

– Прощайте, мамо… Усю свою добрість і лагідну вдачу, що подарували ви мені, я лишаю отут з вами коло груші, мамо.

Потім він підійшов до хатища, взяв жменю попелу і загорнув у хустку.

– Оце я, мамо, заберу з собою, щоб не втомлялися ні ноги мої, ні руки, ні серце.

Проходили дорогою на захід бойові загони.

– Боєць Стоян!

– Іду!

– Що за женщина висить?

– Мати!

– Мати?

– Мати, товариші, рідна мати…

– Рота, стій! Шапки геть!… Вперед марш!

Перед нею проходило військо без шапок. Шанували материнство, ідучи до бою. Ревіли гармати. Сонце сніги червонило. Од гарматного реву обсипався іній, і казкові сніжинки падали на материні розплющені очі.

І хто ж не поклониться з живих і прийдешніх невмирущій красі Марії Стоянихи, матері, що просила милостиню для дітей чужих? Погляньте, ось вона висить перед нами, возноситься над рідною мерзлою землею. Руки її маленькі і ніжні, з довгими красивими пучками, оті самі трудящі руки, що так багато сотворили хліба, прядива й насіння, простяглися долонями трохи вперед.

– Нема вже, діточки, нічого. Все віддала, щасти вам, доле.

Уся її маленька постать неначе линула в холодному повітрі, і сива її голова, похилена набік, торкалася передвесняних хмар.

Вічна слава вашому імені, мамо Маріє, красоті вашій.

Не було у вас дорогих черевиків, не душилися ви паризькими духами, а душились полином та коноплями. Не було ні шовку, ні сезонних капелюшків, ні кованих сундуків з замками. Не мандрували ви по світу, по закордонах. Вам було ніколи. Ви, як та пчілка, були зайняті і од роси носили все мед до радянського вулика, поки не одняли у вас життя недолюдки з Європи.

Але закордон ще приїде до вас, приїде подивитися на вашу піч під небом, на сухенькі гвоздики од пристріту в пічурці, на ваш пам'ятник, і якщо є на світі хоч краплина сумління, він поклониться вашій красі, дорога наша мати, слов'янко, українко дорога.

Були ви комуністкою чи ні? Чи був у вас партійний квіток? Напевно, не було. Але зерно, посіяне великим сіятелем Леніним, зійшло і виросло у вашому серці.

Хай же знає весь світ, як висіли ви, мамо, на старій груші за други своя у велику всесвітню війну в українському кривавому селі на Вкраїні кривавій.

18.II. 1949 р.

НАШ КАЛЕНДАР

ЧЕРВЕНЬ

1-2 – Дні міжнародної солідарності трудящих

95 років від дня народження **Нонни Кронидівни Копержинської (1920–1999)**, української актриси

Коли маленькій Нонні було 2 роки, помер її батько. Дівчинка довгий час жила з мамою-лікарем на Донбасі. Потім матір направили до Києва, де Нонна вступила до театрального інституту (курс Амвросія Бучми). На жаль, Велика Вітчизняна війна перервала навчання дівчини, тому інститут Нонна закінчила пізніше. 1946 року актрису прийняли до академічного театру ім. І. Франка, якому вона не зраджувала усе своє життя.

Копержинську називали другою Раневською. У невеличкому будинку, в центрі Києва, висить її портрет. Тут, у своєму театрі, вона провела усе життя, а тепер лише дивиться на глядачів із великого фото. І ця її остання роль не підкориться часу ніколи. Актриса, народна артистка УРСР (з 1967). Її ролі в театрі: Текля («Доки сонце зійде, роса очі виїсть» М. Кропивницького), Вустя, Степанида («Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці», «Не судилося» М. Старицького), Ганна («Безталанна» І. Карпенка – Карого), Настя («Поетична соната» М. Куліша), та ін. Ролі в кіно: Мотря («Доля Марини», 1953), Одарка («Сватання на Гончарівці», 1959), Секлета («За двома зайцями», 1961) та інші золотимилітерами вписані в історії українського театру і кіно, світову класику.

3 – Всесвітній день свободи преси. День Сонця

120 років від дня народження Теодосія Степановича Осьмачки (1895–1962), українського письменника, поета та прозаїка

6 – День Великомученика Юрія (Георгія) Побідоносця

105 років із дня смерті **Бориса Дмитровича Грінченка (1863–1910)**, українського письменника, фольклориста, мовознавця, перекладача, критика, редактора, видавця, бібліографа, громадського та освітнього діяча

7 – 175 років від дня народження **Петра Ілліча Чайковського (1840–1893)**, російського композитора й диригента

8 – Міжнародний день Червоного Хреста і Червоного Півмісяця

Міжнародний день Червоного Хреста і Червоного Півмісяця відзначається щорічно 8 травня. Це свято було засноване на честь відомого швейцарського мецената Жана Анрі Дюнана, який народився 8 травня 1828 року. За його ініціативою були створені перші групи волонтерів, які надавали допомогу всім пораненим на полях бойових дій. Також Дюнан став одним із творців всесвітньовідомого комітету Червоного Хреста. Ця організація почала свою роботу в 1863 році.

Міжнародний Комітет Червоного Хреста діє і донині. Його діяльність полягає в захисті та допомозі жертвам збройних конфліктів. МКЧХ виступає як нейтральний посередник між воюючими, надає допомогу пораненим та хворим військовослужбовцям та учасникам внутрішніх збройних конфліктів, діє в інтересах цивільного населення, пильнує за дотриманням усіма сторонами норм міжнародного гуманітарного права.

8-9 – Дні пам'яті та примирення, присвячені пам'яті жертв Другої світової війни

9 – День Перемоги. 70 років Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років

10 – День матері

15 – Міжнародний день родини. Всеукраїнський день сім'ї

16 – День науки

17 – Всесвітній день інформаційного суспільства

Міжнародний день боротьби з гомофобією

505 років із дня смерті **Сандро Боттічеллі (1445–1510)**, італійського художника

18 – Міжнародний день музеїв

День скорботи й пам'яті жертв депортації з Криму

Всеукраїнський день працівників культури та майстрів народного мистецтва

Всесвітній день культурного різноманіття в ім'я діалогу та розвитку

22 – Міжнародний день біологічного різноманіття

175 років від дня народження **Марка Лукича Кропивницького (1840–1910)**, українського драматурга, актора, режисера, композитора, педагога, театрального діяча

130 років із дня смерті **Віктора Марі Гюго (1802–1885)**, французького письменника, публіциста, громадського діяча

24 – День Рівноапостольних Кирила та Мефодія

День слов'янської писемності та культури

Європейський день парків

Європейський день сусідів

110 років від дня народження **Михайла Олександровича Шолохова (1905–1984)**, російського письменника

75 років від дня народження **Йосипа Олександровича Бродського (1940–1996)**, російського поета, лауреата Нобелівської премії (1987)

25 – 110 років від дня народження **Олександра Євдокимовича Корнійчука (1905–1972)**, українського письменника-драматурга, державного діяча.

27 – 175 років із дня смерті **Нікколо Паганіні (1782–1840)**, італійського скрипаля і композитора

28 – День прикордонника

29 – Міжнародний день миротворців ООН

День працівників видавництв, поліграфії і книгорозповсюдження

30 – День хіміка

31 – Всесвітній день без тютюну (проти тютюнопаління)

ЧЕРВЕНЬ

1 – Міжнародний день захисту дітей

Міжнародний день захисту дітей в Україні

5 – Всесвітній день навколишнього середовища

6 – **День журналіста**

День народження **О.С. Пушкіна (1799–1827)**

День російської мови

8 – 205 років від дня народження **Роберта Александера Шумана (1810–1856)**, німецького композитора, музичного критика

95 років від дня народження **Івана Микитовича Кожедуба (1920–1991)**, легендарного радянського льотчика-аса Другої світової війни, тричі Героя Радянського Союзу (1944, 1945)

9 – Міжнародний день друзів

13 – День працівників легкої промисловості

14 – Всесвітній день донора крові

180 років від дня народження **Миколи Григоровича Рубінштейна (1835–1881)**, російського піаніста, диригента, музично-громадського діяча

16 – День батька

17 – Всесвітній день боротьби з запустелюванням і засухами

85 років від дня народження **Михайла Миколайовича Гориня (1930)**, українського громадського діяча, літературознавця, психолога, правозахисника

20 – Всесвітній день біженців

День медичного працівника

21 – **День усіх святих землі Української**

110 років від дня народження **Жан-Поля Сартра (1905–1980)**, французького філософа та письменника

105 років від дня народження **Олександра Трифоновича Твардовського (1910–1971)**, російського поета та громадського діяча

80 років від дня народження **Франсуази Саган (1935–2004)**, французької письменниці

22 – День скорботи та вшанування пам'яті жертв війни в Україні. Початок Великої Вітчизняної війни

23 – Міжнародний Олімпійський день

День Державної служби ООН

25 – **День митної служби України**

День дружби і єднання слов'ян

26 – Міжнародний день боротьби зі зловживанням наркотиками та їх незаконним розповсюдженням

Міжнародний день на підтримку жертв тортур

28 – День Конституції України

КОНСТИТУЦІЯ
УКРАЇНИ

День молоді

День молодіжних і дитячих громадських організацій

29 –115 років від дня народження **Антуана де Сент-Екзюпері (1900–1944)**, французького письменника, поета та професійного льотчика

70 років із часу підписання договору між СРСР і Чехословаччиною про приєднання Закарпатської України до СРСР та її возз'єднання з УРСР (1945)

Оксана Ламонова,
кандидат
мистецтвознавства

«СЛОВО ПРО ІГОРІВ ПОХІД» ІВАНА СЕЛІВАНОВА

Життя Івана Михайловича Селіванова (1924—1984), розказане ним самим, виглядає так: «Народився у 1924 році, у селі Рябково, тепер Кунашацького району, Челябінської області у селянській сім`ї. Згодом ми переїхали до Свердловська, де я пішов до школи, а потім у 1940 році — вступив до Свердловського художнього училища. Під час Великої Вітчизняної війни працював на воєнному заводі, одночасно вчився в училищі, яке закінчив у 1945 році. У тому ж році приїхав до Києва, де навчався у 1946—1952 роках у художньому інституті, де і зараз зайнятий викладацькою роботою. От і вся біографія».

Маестро графіки належав до покоління шестдесятників – і був, так би мовити, офіційним, «дозволеним» варіантом шестдесятництва. Він багато працював і багато експонувався. І, на жаль, для глядача того часу, а тим більше для глядача сучасного, «Арсенальці» затьмарили серію пейзажів «Київ», а ілюстрації до «Бур`яну» А. Головка та «Вершників» Ю. Яновського – ілюстрації до шолохівської «Долі людини» та «Прапороносців» Олеся Гончара.

У 1970-х рр. багато часу й сил І. Селіванов присвятив викладацькій роботі в Київському державному художньому інституті (зараз – Українська Академія образотворчого мистецтва і архітектури). Саме тоді, у 1972 році, виник маловідомий і недооцінений, але, можливо, найнесподіваніший графічний твір художника – серія ілюстрацій до «Слова про Ігорів похід». Вона складається з суперобкладинки та дев`яти ілюстрацій.

Дивним може здатися вже звернення художника до подій XII ст. – адже досі історія для нього ніби-то розпочиналася повстанням Арсеналу. Але насправді вже дебют І. Селіванова – серія «Нескорені» – був присвячений далекому минулому – XVII ст. (правда, досить умовному, приблизному і не прив`язаному до конкретних дат).

Навпаки, жодних питань не викликає вибір графічної техніки, адже, окрім поодиноких винятків, художник працював тільки в лінориті.

Так чи інакше, лінорити до «Слова про Ігорів похід» мають просте, але досить ефектне рішення – вони є в буквальному значення цього слова «негативними». Зображення тут утворює тонка й гнучка біла лінія на пануючому чорному тлі. Цей графічний експеримент можна вважати вдалим, хоч враження, викликане селівановським «Словом», виявляється досить складним. Звичайно, темне тло може символізувати й, наприклад, «пітьму століть», з якої ледь проступають контури славетних героїв. Але водночас це – ще й якась «нескінченна ніч». Це робить лінорити до «Слова» дуже камерними, майже інтимними, а їхніх персонажів, що ніби-то блукають вічно в темряві, – навіть воїнів, навіть ворогів-печенегів – на диво… беззахистними.

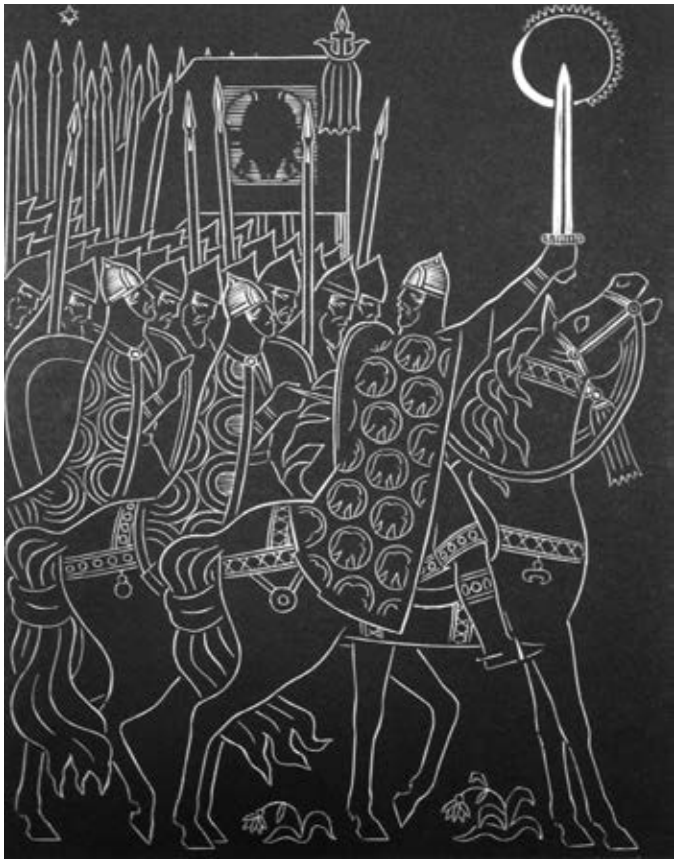

Кольорове рішення ліноритів до «Слова» є, так би мовити, універсальним – символіка білого, чорного й червоного присутня в І. Селіванова і в «Арсенальцях», і у «Вершниках». Але зараз художник є ще лаконічнішим: червоний (і білий) – це лише суперобкладинка. Усе інше – просто чорний і білий. Ще однією важливою ознакою ілюстративного циклу є підкреслена необ`ємність, демонстративна двовимірність зображення, що підсилює його декоративність, симовлічність та умовність.

І. Селіванов – визнаний майстер композиції. Довершеність побудови ліноритів до «Слова» є майже математичною, так що іноді навіть викликає відчуття певної «сухуватості», «холоднуватості». Але кращі з ілюстрацій серії є справжніми «графічними мелодіями» із бездоганно згайденим і витриманим ритмом.

Лінорит «Сонячне затемнення» ілюструє славетні рядки (тут і далі «Слово про Ігорів похід» цитується в перекладі М. Рильського):

Глянув Ігор на ясне сонце
Та й побачив – військо тьма покрила,
І сказав до дружини-воя-цтва <…>.

Темне тло отримує на цей раз повну сюжетну відповідність. Амплітуда «недобрих передчуттів» окреслюється від ліричних «пониклих квітів» і до апокаліптичного чорного лику на корогві. Світлий край сонячного диску та окремі «спалахи» на шоломах лише підсилюють загальну драматичну атмосферу. При цьому вертикаль меча, що сягає неба, стає символом не лише зухвалої приреченості, але й виклику долі (майже «Роби, що повинен, і будь що буде»). Одночасно самий «ритм» лінориту є на диво

гармонійним, а мелодії візерунків, водночас і дуже схожих, і зовсім різних, позбавляють його монотонності.

Поразка князя викликає, згідно із рядками «Слова», всесвітню, космічну журбу, але І. Селіванов (у лінориті «Скорбота») надав перевагу суто побутовій, втім, водночас й більш зворушливій та проникливій сцені:

Жони руські заплакали,
Словами промовляючи:
«Вже ж нам про милих своїх
Ні мислю не помислити,
Ні в думці не подумати,
Ні очима їх не побачити
<…>!»

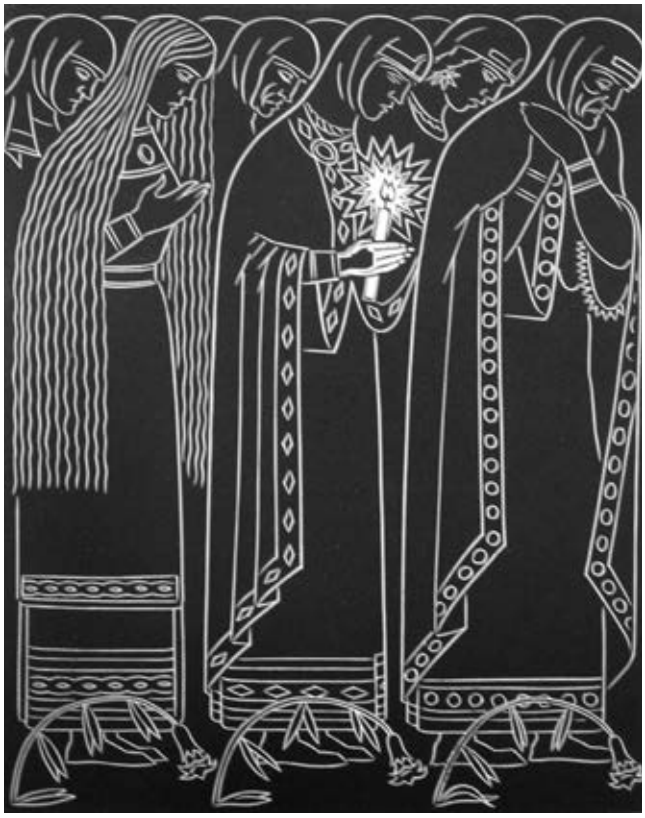

На ілюстрації художника – скорботна процесія жінок різного віку, що сумно нахилили голови, та «акомпануючі» їм поникліквіти, адже

Никне трава жалощами,
Древо з туги к землі клониться.

Додаткових деталей дуже небагато – лише одна з плакальниць тримає запалену свічку. Візерунки, лаконічні, але різноманітні, дозволяють запобігти монотонності ритму. Композиція лінориту є надзвичайно вдалою й водночас дуже простою. Не випадково «Скорбота» своєю пластичністю нагадує такі відомі шедеври української графіки, як «Анна та Єлізавета» (до «Ярослава Мудрого» І. Кочерги) Г. Якутовича та «Русалка польова» (до «Лісової пісні» Лесі Українки) Н. Лопухової. Безумовно, цей лінорит є кращим з усієї серії до «Слова».

Лінорит «Святослав Київський» продовжує повільний, плавний ритм «Скорботи». Але одночасно він сповнений величної монументальності і навіть певної парадності за рахунок підкреслено симетричної композиції та великої кількості декоративних «візерунків». Дуже важливим є також прийом відвертого зближення зображення із давньоруським мистецтвом. І. Селіванов ніби-то й не цитує жоден із шедеврів часів Київської Русі, але постійно «згадує» їх – і «нагадує» про них (особливо про мозаїки та книжкову мініатюру). Пояснюється це, безумовно, важливістю і навіть декларативністю рядків, до яких створена ілюстрація:

Зронив тоді великий Святослав
Золоте слово, зо слізьми
змішане <…>!

«Ярославна» може викликати певне розчарування, але його легко пояснити надмірними очікуваннями, пов`язаними з ілюстрацією до найвідомішого епізоду «Слова»:

Ярославни-княгині чути чути голос.

Насправді І. Селіванов знайшов і майстерно «провів» надзвичайно вдалу графічну «мелодію», гармонійну, тиху та сумну. Побутові деталі (вал Путівля, візерунки на одязі княгині) не заважають її загальному звучанню, одночасно дуже камерному або, краще сказати,

Головний редактор
Д. М. ЄСИПЕНКО

Редколегія
В. П. АНДРУЩЕНКО
М. К. ДМИТРЕНКО
А. М. ЄРМОЛЕНКО
Д. М. ЄСИПЕНКО
С. Л. ЙОСИПЕНКО
А. А. КОЗЛОВСЬКИЙ
В. І. КУШЕРЕЦЬ
В. В. ЛЯХ
О. Р. МИХАЙЛЕНКО
Ю. О. ТИХОМИРОВ

Літературний редактор
Л. І. КОЗЛОВСЬКА

Комп'ютерна верстка
Т. В. ЖУР

Реєстраційне свідоцтво КВ № 1158
Підписано до друку 15.05.15

Формат 70х108/16
Папір офсетний
Друк офсетний.
6,0 друк. арк.
14,3 ум. фарб. відб.
6,4 облік.-вид. арк.
Зам. № 3

Український Центр духовної культури
01001, м. Київ,
вул. Софіївська, 10.
Тел./факс (044) 278 39 46.
E-mail: perlina19@mail.ru

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 1262 від 06.03.2003 р.

«особистому», і «космічному». Монументальна постать Ярославни нагадує про іконопис і навіть про славетну Оранту київського Софійського собору, але скорботний рух її рук є суто людським, більше того – суто жіночим. Не випадково поряд із величними символічними зображеннями Сонця й Місяця, до яких звертається княгиня, не губиться й крихітна «зозуля», про яку також згадується в її словах.

Цикл завершує лінорит «Втеча Ігоря». Це – єдина з ілюстрацій, де темрява не викликає почуття пригніченості. Навпаки – саме вона ховає й рятує князя та його супутника від половецького переслідування. Крім того, лише у «Втечі» «внутрішній динамізм» зображення перетворюється з «руху на місті» на «рух за межі» (крім «Втечі», це відбувається ще в лінориті «На половців», але *не відбувається* в «Половцах» і «Бої»). Швидкість цього руху підкреслюється як напруженими силуетами вершників, так і стрімко падаючою зіркою, яка ніби-то вказує та освітлює їм шлях додому. Остання з ілюстрацій відзначається також натяками на тривимірний простір, який скоріше символізує, ніж зображує пагорб з виразним абрисом «скіфської баби», яка, до речі, «не бачить» утікачів, як не побачать їх Гзак і Кончак.

І нема вже князя Ігоря!

«Втеча Ігоря» – єдина з ілюстрацій до «Слова» (за винятком хіба що суперобкладинки), сповнена дії та надії. Завершуючи цикл, вона, наскільки це можливо, зменшує його загальний настрій і обіцяє оптимістичний кінець.

«Слово про Ігорів похід» дозволяє побачити нового, несподіваного Івана Селіванова, митця з покоління «шестидесятників», який напружено шукає себе в «сімдесятих», що тільки-тільки розпочалися. Свою, зовсім іншу версію ілюстрацій до «Слова», інший відомий «шестидесятник» Г. Якутович створить лише через п`ять років.

Акція «Шевченко єднає Україну», яка взяла початок у Києві, буде продовжуватися в областях, у містах і селах, на підприємствах і в навчальних закладах. У клубах і палацах культури, у будинках народної творчості відбуватимуться урочисті церемонії з презентації «Рушника національної єдності» і «Рушника Великому Тарасу» за участі народних майстрів, керівників місцевих органів влади, депутатів всіх рівнів, представників різних політичних сил, які біля цих величних сакральних символів мають запевнити наш народ у своїй готовності до конструктивної і злагодженої роботи заради суспільної злагоди та громадсько-політичної єдності в ім'я економічного і культурного розквіту нашої Вітчизни.

ISSN 0130 – 7037 «Наука і суспільство», 2015 № 05-06